

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРАВНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ, АНАЛІЗ, АРГУМЕНТАЦІЯ ТА ПИСЬМО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Правничі дослідження, аналіз, аргументація та письмо: Навчальний посібник / Ю. Матвеева, С. Погребняк, В. Пряміцин, В. Смородинський, А. Удовиченко; заг. ред. В. Смородинський. Програма USAID «Справедливість для всіх», 2025. 212 с.

Контракт № 72012121C00002

Запит/Запит на придбання/Проект № REQ-121-21-000006

Програма «Справедливість для всіх»

Офіс USAID: Відділ сприяння розвитку демократії та врядування

Автори: Ю. Матвеева, С. Погребняк, В. Пряміцин, В. Смородинський, А. Удовиченко.

Ця публікація здійснена за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в межах Програми «Справедливість для всіх».

Погляди авторів, викладені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду Сполучених Штатів Америки.

Навчальний курс «Правничі дослідження, аналіз, аргументація та письмо» є важливою складовою підготовки студентів юридичних факультетів університетів і закладів вищої юридичної освіти до роботи у сфері права та має на меті формування в них професійних навичок, які відповідають сучасним вимогам до правничої професії. Навчальний посібник містить рекомендовані структуру курсу, матеріали для лекційних та практичних занять, списки рекомендованих актуальних джерел (наукових робіт, відеолекцій, правових актів, Інтернет-ресурсів та ін.). Посібник орієнтовано передусім на викладачів курсу та студентів, а також є корисним, актуальним юридичним джерелом для представників усіх правничих професій.

Авторський колектив:

Матвєєва Юлія, кандидатка юридичних наук, старша викладачка кафедри загальнотеоретичного правознавства і публічного права, завідувачка Навчальної лабораторії «Правнича клініка» Національного університету «Києво-Могилянська академія» (теми 7, 8).

Погребняк Станіслав, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри прав людини та юридичної методології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України (теми 1, 2, 3).

Пряміцин Вячеслав, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (вступ, теми 5, 9, 11).

Смородинський Віктор, кандидат юридичних наук, доцент кафедри прав людини та юридичної методології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді, член Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України (теми 4, 6; загальне редагування).

Удовиченко Андрій, викладач Школи права Українського католицького університету, керівник Bot&Partners, (теми 10, 12, 13).

Перелік скорочень:

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ГПК – Господарський процесуальний кодекс України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод)

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КЗпП – Кодекс законів про працю України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ШІ – Штучний інтелект

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	5
ВСТУП.....	8
ТЕМА 1. ЗМІСТ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	11
1. ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА.....	11
2. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА.....	15
3. ОБ'ЄКТИВНИЙ І ПЕРЕКОНЛИВИЙ ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	16
4. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАВНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ІНШІ КАТЕГОРІЇ.....	18
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	21
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	22
ТЕМА 2. МЕТОДИКИ ТА ЕТАПИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	23
1. МЕТОДИКИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЇХНЄ ПРИЗНАЧЕННЯ.....	23
2. IRAC ЯК НАЙПОШИРЕНІША МЕТОДИКА ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	24
3. МЕТОДИКИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ, АЛЬТЕРНАТИВНІ IRAC.....	27
4. ЕТАПИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ СПРАВИ (НА ПРИКЛАДІ IRAC).....	30
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	40
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	40
ТЕМА 3. ЮРИДИЧНЕ ПИТАННЯ. ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩІ ФАКТИ І ДОКАЗИ.....	42
1. ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ПИТАННЯ ЯК ПЕРШИЙ КРОК У ПРОЦЕСІ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	42
2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТІВ ЯК СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	44
3. ДОВЕДЕННЯ ФАКТІВ. ДОКАЗИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА.....	51
4. СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СФЕРА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	55
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	57
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	58
ТЕМА 4. ЮРИДИЧНІ ПРАВИЛА ТА ЇХ ДЖЕРЕЛА.....	59
1. ЮРИДИЧНІ ПРАВИЛА.....	59
2. ЮРИДИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ СИСТЕМА.....	60
3. АУДИТ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ.....	62
4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ЧАСІ.....	63
5. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ПРОСТОРІ.....	65
6. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЗА КОЛОМ ОСІБ.....	65
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	66
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	69
ТЕМА 5. ПОШУК ЮРИДИЧНИХ ДЖЕРЕЛ. РОБОТА З БАЗАМИ ДАНИХ.....	70
1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ЕТАПИ ПРАВНИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	70
2. ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД РОБОТИ З БАЗОЮ «ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ».....	73
3. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З БАЗАМИ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ЄДРСР, ПОРТАЛ «СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ», «ВЕРДИКТУМ».....	76

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	85
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	89
ТЕМА 6. ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ.....	90
1. ЗМІСТ ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ.....	91
2. МЕТОДИ ТА КАНОНИ ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ.....	91
3. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ТА ПРАВИЛА ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	94
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	98
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	100
ТЕМА 7. ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ.....	101
1. ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	101
2. ВИДИ ТА МОДЕЛІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	103
3. СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ (ТЕЗА, АРГУМЕНТИ, ФОРМА).....	106
4. ТИПИ АРГУМЕНТІВ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ (ЛОГІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ЕТИЧНІ).....	107
5. ТОПІКА ЯК МЕТОД ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	112
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	113
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	116
ТЕМА 8. ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК.....	117
1. ЩО ТАКЕ ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК.....	117
2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНОГО ВИСНОВКУ.....	118
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	121
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	123
ТЕМА 9. ЗМІСТ ТА ВИДИ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА.....	124
1. ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО: ВИЗНАЧЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ.....	124
2. ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ.....	129
3. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА РІЗНИХ ПРАВНИЧИХ ПРОФЕСІЙ.....	132
4. ПРАВИЛА ЕФЕКТИВНОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА.....	135
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	139
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	142
ТЕМА 10. ЗРОЗУМІЛЕ ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО.....	143
1. ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ЗРОЗУМІЛОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА.....	143
2. КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ ЗРОЗУМІЛОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА.....	143
3. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОСТОЇ МОВИ (PLAIN LANGUAGE) ТА ЛЕГКОГО ЧИТАННЯ (EASY-TO-READ).....	147
4. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ.....	150
5. ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДОСТУПНОСТІ, ЧІТКОСТІ ТА ЯКОСТІ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ.....	152
6. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ ТА ШІ ДЛЯ СПРОЩЕННЯ ТЕКСТІВ У РІЗНИХ КРАЇНАХ.....	154
7. МІЖНАРОДНІ КЕЙСИ ТА РІШЕННЯ, ДЕ КРИТЕРІЇ ДОСТУПНОСТІ ТА ЧІТКОСТІ НОРМАТИВНИХ АКТІВ, НЕДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ІНКЛЮЗІЇ БУЛИ КЛЮЧОВИМИ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ.....	156
8. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТИПОГРАФІКИ ТА ФОРМАТУВАННЯ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЇХ ЧИТАБЕЛЬНОСТІ.....	158

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	160
ТЕМА 11. ТЕХНІКА ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА. ЮРИДИЧНИЙ ДИЗАЙН.....	161
1. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА ДЛЯ РІЗНИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ.....	162
2. ДИЗАЙН І ТИПОГРАФІКА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ.....	169
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	178
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	181
ТЕМА 12. ШІ В ЮРИДИЧНОМУ АНАЛІЗІ ТА ПИСЬМІ.....	182
1. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШІ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	182
2. МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ШІ.....	188
3. ОГЛЯД ЗАСТОСУВАННЯ ШІ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ТА НАВЧАННІ.....	192
ТЕМА 13. ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ЦИМ ПОСІБНИКОМ З ВИКОРИСТАННЯМ ШІ?.....	198
1. КОРИСНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	198
2. ВИКОРИСТАННЯ ШІ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	200
3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ (НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ 7 «ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ»).....	202
4. ФІНАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШІ.....	206
ГЛОСАРІЙ.....	206
РЕКОМЕНДОВАНІ НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА.....	212

ВСТУП

Навчальний курс «Правничі дослідження, аналіз, аргументація та письмо» створено для сприяння студентам юридичних факультетів університетів і закладів вищої юридичної освіти в розвитку фундаментальних правничих навичок, які є значущими для сучасної юридичної практики. У світі, де вимоги до правничої професії постійно зростають, здатність проводити ґрунтовні правничі дослідження, формулювати переконливі аргументи, аналізувати складні правові ситуації та створювати якісні юридичні документи є ключовими складовими успішної професійної діяльності.

Курс ураховує національні стандарти юридичної освіти, а також найліпші міжнародні та українські практики викладання юридичних дисциплін. Він спрямований на інтеграцію теоретичних знань із практичними навичками, формування у студентів здатності працювати з юридичними джерелами, зокрема з текстами законів та правозастосовних актів, зокрема судових рішень.

Цей навчальний посібник є інструментом для викладачів, які прагнуть забезпечити якісний навчальний процес, орієнтований на формування у студентів професійної компетентності. Викладачі можуть використовувати матеріали посібника для підготовки текстів лекцій, організації практичних інтерактивних занять, аналізу кейсів та оцінювання досягнень студентів.

Для студентів посібник пропонує практичний підхід до опанування правничих навичок через роботу з реальними правовими ситуаціями, що потребують професійного дослідження, аналізу, аргументації та письма. Він надає можливість здобути навички, які є необхідними для майбутньої кар'єри в юридичній сфері, зокрема:

1. здатність проводити ефективні правничі дослідження, використовуючи актуальні джерела та сучасні інструменти пошуку інформації;
2. вміння аналізувати правові ситуації, факти та докази, формулювати юридичні питання і робити авторитетні, переконливі юридичні висновки у справах;
3. навички роботи з нормативно-правовими актами, судовою практикою та іншими юридичними джерелами;
4. вміння тлумачити юридичні правила і перевіряти їх на достовірність та чинність.
5. здатність формулювати обґрунтовані та переконливі юридичні аргументи та відстоювати їх;
6. здатність використовувати сучасні технології та дизайн для правничих досліджень, аналізу, аргументації та письма;
7. навички створення структурованих, зрозумілих та переконливих юридичних документів із дотриманням спеціально-правових, логічних, структурних, мовностилістичних вимог;
8. вміння у конкретних ситуаціях виявляти зв'язок положень юридичної науки з практичною правничою діяльністю.

Метою посібника є формування нового рівня юридичної освіти, що базується на практичній підготовці, сучасних підходах та орієнтації на реальні виклики правничої професії.

Для викладачів посібник пропонує чіткі та зручні інструменти для організації навчального процесу. Важливо адаптувати матеріали посібника до рівня підготовки студентів, підбирати цікаві й релевантні приклади, залучати інтерактивні методи, такі як обговорення кейсів чи рольові ігри. Активне використання юридичних задач і групових завдань допоможе залучити студентів до глибшого вивчення тем навчального курсу. Викладачам також рекомендується забезпечувати детальний зворотний зв'язок, який стане для студентів орієнтиром у вдосконаленні їхніх навичок.

Студенти, зі свого боку, мають активно долучатися до навчання: брати участь у дискусіях, виконувати практичні завдання, працювати з джерелами права і сучасними цифровими інструментами. Посібник дає змогу не лише зрозуміти основи правничих досліджень, аналізу, аргументації та письма, а й застосовувати ці знання для вирішення реальних правових ситуацій. Регулярна практика письма, аналітики та аргументації допоможе здобувачам вищої юридичної освіти сформувати професійний стиль і підготуватися до реальних викликів юридичної кар'єри.

Рекомендації для викладачів щодо використання таксономії Блума у викладанні:

1. Рівень знання. На початковому етапі курсу важливо зосередитися на засвоєнні базової інформації. Викладачі можуть використовувати лекції для представлення ключових термінів, концепцій і правових категорій. Щоб закріпити знання, доцільно застосовувати тестування й опитування, які дозволять перевірити розуміння студентами основного матеріалу. Самостійне читання розділів посібника під час підготовки до занять також стане корисним доповненням до навчального процесу.

2. Рівень розуміння. Викладачам для формування у здобувачів вищої юридичної освіти здатності пояснювати правові концепції рекомендується проводити семінари з обговорення реальних прикладів із судової та іншої правозастосовної практики. Студенти можуть аналізувати конкретні справи і тлумачити зміст юридичних джерел в аспекті цих справ, виконуючи невеликі письмові вправи. Розробка питань для групових дискусій сприятиме поглибленню розуміння.

3. Рівень застосування. Для розвитку навичок застосування знань у практичних ситуаціях викладачі можуть використовувати кейс-методику або рольові ігри. Завдання, орієнтовані на підготовку юридичних документів, допоможуть студентам освоїти складання договорів, позовних заяв та адвокатських висновків. Важливо наповнити навчальний матеріал конкретними прикладами, щоб студенти могли орієнтуватися на професійні стандарти.

4. Рівень аналізу. Викладачам варто додавати завдання, які передбачають детальний аналіз норм права чи судових рішень. Напр., запропонуйте студентам порівняти підходи різних судів до вирішення схожих справ. Групові дискусії, в яких студенти спільно розробляють альтернативні рішення для складних правових ситуацій, допоможуть розвинути аналітичне мислення.

5. Рівень оцінювання. На цьому рівні студенти мають навчитися формулювати власні оцінки та обґрунтовувати їх. Викладачі можуть організувати дебати, запропонувати студентам оцінити ефективність певного нормативно-правового акта чи судового рішення. Завдання з написання есеїв або рецензій сприятимуть формуванню навичок аргументованої критики.

6. Рівень створення. Для розвитку творчих здібностей у студентів викладачам рекомендується впроваджувати проєктну роботу. Напр., студенти можуть розробляти юридичні документи, створювати концепції нових нормативно-правових актів, складати проєкти судових рішень або проводити дослідження з подальшою презентацією. Такий підхід дозволяє студентам інтегрувати всі здобуті знання та навички в одному завданні.

Курс *«Правничі дослідження, аналіз, аргументація та письмо»* розроблено для студентів спеціальностей **«Право»**, **«Правоохоронна діяльність»** та **«Міжнародне право»**. Його мета – надати студентам фундаментальні навички, необхідні для професійного правничого дослідження, аналізу, аргументації та створення юридичних документів.

Курс рекомендується додавати до навчальної програми у весняному семестрі першого року навчання, коли студенти вже отримали певні базові знання із загальної теорії права. Це дозволяє забезпечити поступовий перехід від теоретичного засвоєння інформації до отримання професійних навичок, необхідних для майбутньої правничої діяльності.

Навчальний курс розраховано на 3-4 кредити ECTS, що відповідає 90-120 годинам аудиторної та самостійної роботи. Структура курсу містить лекційні та практичні (семінарські) заняття, а також проєктну роботу, яка стимулює розвиток навичок юридичного аналізу, аргументації та письма.

Підсумкове оцінювання може здійснюватись у формі іспиту, заліку або модульної контрольної роботи. Це дозволяє перевірити здатність студентів застосовувати отримані знання в реальних правових ситуаціях, створювати структуровані юридичні документи та формулювати обґрунтовані аргументи.

Курс може викладатись українською та англійською мовами, що дозволяє студентам інтегрувати сучасні міжнародні підходи до юридичної освіти у свою підготовку.

ТЕМА 1. ЗМІСТ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Визначення юридичного аналізу та його характеристика.
2. Взаємозв'язок юридичного аналізу та юридичного письма.
3. Об'єктивний і переконливий юридичний аналіз.
4. Юридичний аналіз та правничі дослідження. Юридичне мислення. Юридичний аналіз та інші категорії.

МЕТА

1. Розуміти специфіку юридичного аналізу та його зв'язок з юридичною ситуацією, вміти розкрити його основні характеристики.
1. Опанувати навички, необхідні для юридичного аналізу.
2. Знати співвідношення між юридичним аналізом, юридичним дослідженням та юридичним мисленням.
3. Розуміти різницю між об'єктивним і переконливим юридичним аналізом.

1. ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА 3

З'ясування природи **юридичного аналізу** зумовлює необхідність звернення передусім до категорії «аналіз».

Вузьке розуміння аналізу

Стенфордська енциклопедія філософії пояснює, що слово «аналіз» походить від давньогрецького терміна «analysis». Префікс «ана» означає «вгору», а «lusis» (від дієслова «luein») – «розпушувати», «відокремлювати», «звільняти»; отже, «analysis» означає «розпушування», «розпад» або «розпускання». Один із перших зафіксованих випадків використання цього слова зустрічається в «Одіссеї» Гомера, в якій дружина царя Ітаки Пенелопа вводила в оману залицяльників на її руку і трон зниклого чоловіка тим, що вночі «аналізувала» (розпускала) зітканий удень саван, оскільки пообіцяла після його виготовлення вирішити, за кого з них вийде заміж.

Згодом цей термін метафорично поширився на «розплутування», або «розв'язання», проблем. Відомо, що філософські та методологічні терміни часто беруть свій початок у метафоричному використанні повсякденних термінів. І ця розмова про «розплутування» та пов'язані з нею розмови про плетіння та розплітання павутини, можливо, є найважливішою з усіх.

Отже, аналіз у вузькому значенні передбачає:

По-перше, розчленування, розбиття (уявне чи реальне) предмета пізнання, виокремлення його елементів чи аспектів.

По-друге, розгляд кожного з виокремлених елементів окремо в межах єдиного цілого.

По-третє, вивчення його окремих ознак, властивостей, зв'язків.

У вузькому розумінні аналіз є методом, протилежним синтезові.

Широке розуміння аналізу

У широкому розумінні аналіз є синонімом дослідження, ретельної, критичної діяльності, спрямованої на пошук і пояснення фактів та правил, дбайливого дослідження, щоб щось з'ясувати.

Аналіз у такому значенні передбачає:

1. упорядкування, підсумовування, узагальнення, описування, інтерпретацію і пояснення основних ідей, формулювання висновків;
2. використання таких розумових операцій, як аналіз у вузькому розумінні, синтез, порівняння, абстрагування, класифікація, конкретизація, оцінювання та ін.

Аналіз не лише дозволяє краще зрозуміти ціле завдяки ретельному дослідженню його частин (окремих елементів), а й зумовлює можливість обґрунтованих висновків щодо таких елементів завдяки поясненню їх у зв'язку з відповідними речами і процесами у ширшому контексті.

Існує велика кількість типів аналізу – філософський, лінгвістичний, логічний, герменевтичний, психологічний, математичний, економічний, політичний, феміністичний тощо. Це не дивно, адже в кожній науці чи сфері мислення використовуються аналітичні методи, і тому аналіз можна кваліфікувати відповідним чином. За образним висловом М. Біні та Т. Рейсмита, складна павутина аналізу справді охоплює весь світ концептуальної думки.

Юридичний аналіз: концептуальне пояснення

Якщо не ускладнювати питання, то «юридичний» можна визначити як такий, що пов'язаний із правом: цей термін традиційно використовується як синонім «правового» і «правничого». Так, ми підтримуємо правовий (юридичний) порядок, застосовуємо правове (юридичне) правило, гарантуємо правову (юридичну) безпеку, захищаємо правову (юридичну) цінність, надаємо правничу (юридичну) допомогу, отримуємо правничу (юридичну) освіту та ін.

Правник застосовує юридичний аналіз для того, щоб зробити прогноз, як у конкретній ситуації ймовірно буде вирішене певне юридичне питання.

На основі чого він робить такий прогноз? На основі юридичних правил та життєвих фактів. При цьому юридичні правила (норми права) мають загальний характер, тоді як життєві факти завжди є індивідуальними.

Н. МакКормік у роботі «Юридичне мислення і теорія права» (1978) визначає цю розмірно просту і зрозумілу логіку застосування правил як центральну в сучасній парадигмі правової раціональності в рамках **верховенства права**. Проста, проте часто критикована формула «П + Ф = В», або «Правило плюс факти дають висновок», констатує він, є для нас основною істиною.

Так, правила передбачають, що за певних обставин мають настати певні наслідки. Тобто правило П стверджує: якщо колись відбудуться факти характеру Ф, то повинні настати наслідки характеру В.

Отже, правник має спочатку з'ясувати, чи є підстави вважати, що передбачений правилом П випадок Ф стався в певній індивідуальній ситуації. Встановивши це, він має вимагати застосувати наслідок В для цього індивідуального випадку. Інші особи можуть заперечувати цю вимогу. У такому випадку суддя має зробити вибір між цими позиціями, що конкурують проміж себе, ухваливши відповідне рішення у справі.

Н. МакКормік також звертає увагу на необхідність вирішення проблем, пов'язаних із належним тлумаченням та застосуванням правил. На його думку, дедуктивний умовивід із правил не може бути самодостатнім способом правового обґрунтування. Його завжди оточено павутиною попередніх і прихованих міркувань на основі принципів та цінностей, хоча суто прагматичний погляд виявив би багато ситуацій і випадків, в яких ніхто не вважає за потрібне виходити за межі правил для практичних цілей. Проте принципи, які допускають звернення до права в цілому, виправдовують звернення до нього лише в межах ідеалу верховенства права.

Які висновки впливають із цього?

Передусім слід погодитися з тим, що правова система базується на вирішенні спорів *шляхом застосування юридичних правил до фактів справи*. Це дозволяє встановити, що певні права чи обов'язки повинні чи не повинні існувати в конкретній ситуації. Отже, двома основними компонентами процесу вирішення спору є право, що підлягає застосуванню, і факти спору. При цьому кожний цей компонент вартий належної уваги.

Водночас слід також ураховувати *загальний контекст спору*. Не має правових проблем, що існують у вакуумі. Вони виникають у межах суспільства, яке має свою історію, звичаї, цінності, ідеали та політику. Юридичні ситуації нерозривно переплітаються з усіма цими чинниками.

Тому процес юридичного аналізу має справу з *передбаченнями*, а не з фіксованою істиною. Правник займається не механічним поясненням того, що таке право, а радше формулюванням серії аргументів про те, як юридичні правила мають застосовуватися до конкретної ситуації. У цьому процесі, наголошує К. Вандевельде, політичні та моральні цінності відіграють таку ж велику роль, як і нейтральна логіка чи розум.

Зв'язок юридичного аналізу із судом

Юридичні питання можуть вирішуватися різними суб'єктами. Однак в умовах верховенства права останнє слово зазвичай залишається за судом. Тому в певному сенсі юридичний аналіз – це лише передбачення того, як суд застосує право до ситуації вашого клієнта, зокрема з урахуванням того, як суди раніше застосовували юридичні правила в подібних ситуаціях.

Два шляхи юридичного аналізу

1. Шлях від фактів до права

Правник може збирати факти щодо подій, які вже відбулися, щоб визначити, чи має його клієнт певні права чи обов'язки щодо інших осіб, зокрема іншої сторони спору. Бізнес-правникові можна показати контракт і попросити поради щодо прав та обов'язків, які він породжує. У цих двох випадках факти зафіксовано, а завдання правника – виявити правові наслідки цих фактів.

2. Шлях від права до фактів

В інших випадках може відбуватися зворотний процес: бажаний правовий наслідок уже відомий, а завдання правника полягає у виявленні фактів, які призвели б до бажаного результату. Бізнесмен може сказати своєму адвокату, напр., що він бажає отримати право придбати тисячу акцій певної компанії по одному долару за кожен. Завданням правника тут є створення набору подій, таких як переговори про укладання контракту, які приведуть до виникнення цього права. Інакше кажучи, робота правника в такій ситуації полягає в тому, щоб змусити бажані речі статися. Або принаймні сприяти цьому.

НАВИЧКИ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ НАЛЕЖНОГО ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ	
МОВНІ НАВИЧКИ	Витончене розуміння мови
	Відмінне знання лексики та граматики
	Відмінний словниковий запас
	Відмінні навички читання та письма
НАВИЧКИ РОБОТИ З ЮРИДИЧНИМИ ПРАВИЛАМИ	Пошук правил та їх джерел
	Аудит правил
	Тлумачення правил
	Критика правил
	Застосування правил
НАВИЧКИ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ	З'ясування та обрання належних аргументів
	Порівняння аргументів
	Оцінка переконливості аргументів

2. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА

Аналіз (спосіб формування ідей) та письмо (спосіб передачі ідей) *не є автономними* видами діяльності. Тому їх спільне викладання сприятиме формуванню у студентів цілісного уявлення про природу юридичного аналізу та письма, здатності використовувати їх для розв'язання задач у галузі правничої діяльності, а саме:

1. оцінювати факти в аспекті юридичних правил та визначати юридичні правила в аспекті фактів справи.
2. відбивати результат юридичного аналізу в юридичних документах засобами юридичного письма.

Важко заперечувати, що до того / для того, як / щоб писати добре, ви повинні спочатку правильно мислити. Так само як ідеальний телефонний зв'язок не може подолати недоліки незрозумілої мови, так і бездоганна мова не може виправити неохайне мислення.

Ідеального правника можна описати п'ятьма словами: *чітке мислення та ясне написання*. Належний юридичний аналіз передбачає дослідження права, визначення того, як воно діє та як його найліпше описати, а потім застосувати його до справи, передбачаючи можливі контраргументи. Після аналізу юридичного питання правники викладають результат цього аналізу в письмовій формі так, щоб читач зрозумів його. Гарний, якісний текст юридичного документу є відбиттям гарного, якісного юридичного аналізу справи.

Утім, як з'ясувалося нещодавно, буває й інакше: відсутність претензій до мислення цілком може поєднуватися з незадоволенням від юридичної мови (відомої як «legalese»). Напр., нещодавня публікація вчених Массачусетського технологічного інституту (MIT) пояснила, чому юридичні документи написані незрозумілим стилем.

У дослідженні 2022 р. група науковців MIT проаналізувала юридичні контракти загальним обсягом близько 3,5 мільйони слів, порівнюючи їх із іншими видами текстів, зокрема сценаріями кінофільмів, газетними статтями та науковими роботами. Цей аналіз показав, що в юридичних документах часто-густо містяться довгі визначення, вставлені в середину речень, – це так зване «вбудовування по центру». Як давно вже було виявлено лінгвістами, така структура може значно ускладнювати розуміння тексту.

Результати роботи вказують на так звану «гіпотезу магічного заклинання». Спеціалісти з MIT вважають, що подібно до того, як «магічні заклинання» використовують спеціальні рими та архаїчні терміни, щоб сигналізувати про свою силу, заплутана мова юридичного стилю діє, щоб передати відчуття влади.

3. ОБ'ЄКТИВНИЙ І ПЕРЕКОНЛИВИЙ ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ

В юридичній літературі часто проводять розрізнення між об'єктивним і переконливим юридичним аналізом.

Так, **об'єктивний юридичний аналіз** є процесом вивчення і тлумачення правових текстів та ситуацій без упередження або суб'єктивної інтерпретації, наголошує на нейтральності. Його метою є надання точної та справедливої оцінки юридичного питання на основі відповідних фактів та юридичних правил.

Він характеризується повнотою і сумлінністю у вивченні позицій обох сторін юридичного питання, обов'язковою оцінкою переваг та недоліків юридичних аргументів, що конкурують проміж себе, прагненням зробити точний прогноз найімовірнішого результату розв'язання спору.

Природно, що об'єктивний аналіз спрямовано на забезпечення точності та надійності правової інформації, яка використовується для ухвалення рішень у справах, а також обґрунтованості й виваженості юридичних аргументів та позицій.

У контексті об'єктивного юридичного аналізу особливо наголошують на вимозі інтелектуальної чесності, тобто того, що в англосаксонській культурі іменують *Fair Play*. Правник не повинен дозволити емоціям, упередженим думкам, особистим поглядам чи впертості заважати об'єктивному аналізу справи клієнта.

Fair Play – від Шекспіра до сучасного футболу

Вважається, що саме в «Королі Іоанні» Вільяма Шекспіра (в першій дії п'ятого акту) вперше в англійській літературі згадується словосполучення *fair play*.

Це поняття зустрічається ще принаймні у двох п'єсах Шекспіра: у «Бурі» її згадує Міранда, а в «Троїлі та Крессіді» – Гектор. В останній є такі рядки (пер. з англ. Миколи Лукаша):

Hector: What vice is that, good Troilus?
chide me for it.

Гектор: Є в мене вада? Ну, кажи
– яка.

Troilus: When many times the captive
Grecian falls, Even in the fan and wind of
your fair sword, You bid them rise, and
live.

Троїл: Коли мечем на гречина ти
свиснеш І він од того свисту
упаде, Ти кажеш: «Встань,
живи!»

Hector: O, it's *fair play*.

Гектор: Це ж *чесна гра*.

Troilus: *Fool's play*, by heaven, Hector.

Троїл: Е ні, то *гра дурна*.

Hector: How now! how now!

Гектор: Ну що ти, що ти.

Тут Шекспір використовує антонім, який багато що пояснює: *fair play* – протилежність *fool's play*. За однією з версій, слова *fool* («дурень») і *foul* («брудний», «смердючий», «підлий») мають споріднене походження від старофранцузького слова *fol* («божевільний»). А *foul* сьогодні в іграх (напр., у футболі) – явний антипод чесній грі.

Крім того, слід пам'ятати, що клієнт може говорити не всю правду. Це може бути зроблено ненавмисно – напр., бути результатом забудькуватості чи особистої схильності применшувати важливість несприятливих фактів.

На відміну від об'єктивного аналізу, **переконливий юридичний аналіз** має суб'єктивніший характер і спрямований на переконання аудиторії у прийнятті певної інтерпретації або бажаного варіанта застосування права.

Такий аналіз зазвичай асоціюється з адвокацією, яка передбачає аргументацію на користь однієї правової позиції, одного юридичного висновку. Природно, що переконливий юридичний аналіз часто здійснюється адвокатами.

Під час переконливого юридичного аналізу фахівці можуть активно використовувати риторичні засоби. Проте його слід застосовувати відповідально та етично; правник має уникати спотворення юридичних правил, приховування та перекручування фактів або свідомо неправильної інтерпретації права у своїх спробах переконати суд чи інших осіб у правильності своєї позиції.

4. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАВНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ІНШІ КАТЕГОРІЇ

Юридичний аналіз та правничі дослідження

Правничі дослідження є процесом пошуку потрібної для підтримки ухвалення юридичних рішень інформації. Це – систематичний, ретельний, старанний та вичерпний пошук права з певного питання: юридичних матеріалів, нормативно-правових та правозастосовних актів, звернення до основоположних принципів права (правових цінностей).

У найширшому розумінні правниче дослідження охоплює кожний крок курсу дій, який починається з огляду літератури, формулювання гіпотези, складання плану, збору, аналізу та інтерпретації фактів і завершується повідомленням результатів дослідження.

Експерти звертають увагу на те, що правничі дослідження зазвичай проводять для: (1) з'ясування права щодо певної теми або предмета; (2) висвітлення двозначностей та внутрішніх недоліків права; (3) критичного аналізу правових положень, принципів чи доктрин для виявлення послідовності, узгодженості та стабільності права і політики; (4) проведення соціального аудиту права для висвітлення його дозаконодавчих чинників та післязаконодавчих наслідків; (5) внесення пропозицій щодо вдосконалення та розвитку права.

Юридичний аналіз слід розглядати як один із видів правничого дослідження. Як зазначалося вище, він супроводжує процес застосування юридичних правил до фактів справи.

Зі свого боку, правничі дослідження можуть мати ширшу спрямованість, зокрема: фундаментальну або прикладну, теоретичну або практичну, концептуальну або емпіричну, описову або аналітичну, кількісну або якісну, національну або наднаціональну. Вони можуть стосуватися сфери правотворчості, правозастосування, тлумачення, правової культури, юридичної науки та освіти.

Юридичний аналіз та юридичне мислення

Юридичне мислення – це інтелектуальна діяльність, яка полягає у використанні юридичних засобів під час розв’язання юридичних задач.

Юридичне мислення є універсальним інструментом, який використовується під час здійснення всіх видів правничої діяльності. Природно, що воно має важливе значення і для юридичного аналізу – як практика, що сприяє визначенню юридичних правил, які мають відношення до конкретного юридичного питання, а також до застосування цих правил задля отримання відповіді на юридичне питання та надання юридичного висновку.

Юридичне мислення повинно мати творчий характер: воно не прирівнюється до вигадки, а натомість вимагає поєднання ґрунтовних знань, професійних навичок і вмінь з нестандартними підходами, нетривіальними судженнями і сміливими версіями, що разом здатні визначати найприйнятнішу відповідь зі спектру доступних відповідей, а також оцінку реагувань на неї.

Цей творчий елемент у раціональному у своїй основі юридичному аналізі дає підстави багатьом експертам характеризувати його радше як мистецтво, а не суто науковий метод. Відповідь на юридичне питання далеко не завжди є остаточною. Інакше, як це не іронічно припускати, в юридичній боротьбі мав би завжди перемагати ШІ.

Життєвий досвід і творче рішення юридичної справи

У Новому Південному Уельсі підозрюваного звинуватили у крадіжці кількох корів. Присяжні закінчили свої міркування і повернулися що до суду з таким вироком: «Невинен, якщо він поверне корів». Суддя обурився ...

Водночас юридичне мислення як сфера практичного розуму поза всяким сумнівом спирається на життєвий і професійний досвід, інтуїцію та здоровий глузд. І це добре, поки він не пропонує рішення гірші, ніж ШІ.

При цьому слід виходити з того, що дослідження – це процес, а мислення – один із прийомів, який використовується під час дослідження. Крім того, дослідження не зводиться до мислення, а охоплює також підбір і пошук джерел інформації, проведення опитувань, підготовку звітності тощо.

Юридичний аналіз і критичне мислення

Визначення зв’язку між юридичним аналізом і критичним мисленням передбачає з’ясування їх спільних ознак. Що це означає: «критично»? Це слово часто має негативний відтінок, асоціюється з пошуком недоліків. Однак у цьому контексті воно має іншу – позитивну – конотацію, означає використання власного судження. Нагадаємо, що

ще в античні часи у грецькій мові *kritikos* означало суддю, який досліджував докази двох сторін у справі та вирішував, які з них є вагомішими.

Фахівці наголошують на тому, що мислити критично – це означає оцінювати, що робить аргумент сильним чи слабким, дізнаватися, як висувати сильніші аргументи та як не піддаватися спокусі слабких. Некритичні люди сприймають те, що вони читають або що їм говорять, за чисту монету, тоді як ті, що мислять критично, – зважують твердження на терезах і виносять (або відмовляються виносити) обвинувальний вирок, коли докази розвіюють розумні сумніви.

Використання критичного підходу під час юридичного аналізу спрямоване на:

1. пошук прихованих припущень;
2. обґрунтування цих припущень;
3. формування висновку про їхню раціональність;
4. перевірку точності цих припущень.

Критичне мислення є інтелектуально дисциплінованим процесом активної та вмілої концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу та оцінки інформації, отриманої шляхом спостереження, досвіду, рефлексії, міркувань чи спілкування, який слугує основою для переконань та дій. Воно базується на універсальних інтелектуальних цінностях, які виходять за межі окремих предметних областей: ясність, чіткість, точність, послідовність, доречність, вагомі докази, слушні міркування, глибина, широта та справедливість (М. Скрайвен і Р. Поль).

Юридичний аналіз і критичний аналіз

Заява про академічні стандарти навчання та викладання Австралійської ради з навчання та викладання бакалавра права визначає «*критичний аналіз*» як практику вивчення тексту, претензії чи аргументу та виявлення прихованих структур, зокрема таких як: правові та неправові питання; передумови та гіпотеза; фактичні, теоретичні та ідеологічні передумови.

Слово «критичний» у цьому випадку підкреслює, що аналіз є концептуально аналітичною діяльністю високого рівня; це не означає просто бути конфронтаційним чи негативним – результатом критичного аналізу може бути згода з текстом, твердженням чи аргументом.

Юридичний аналіз і критичне читання

Однією з важливих навичок юридичного аналізу є ***критичне читання*** як складова критичного мислення. Цілями критичного читача є розпізнати мету автора, зрозуміти тон і переконливі елементи, а також розпізнати упередженість.

Вважається, що досвідчені критичні читачі:

1. контролюють і фіксують розуміння шляхом узагальнення та синтезу ідей у тексті;
2. пригадують попередні знання, щоб подумки зв'язати їх з новою інформацією або заповнити прогалини в тексті;
3. аналізують текст, щоб визначити важливі ідеї до, під час і після читання;
4. ставлять запитання, щоб зосередити увагу під час читання;

5. висувають гіпотези та шукають для них текстову підтримку;
6. шукають докази для підтвердження припущень автора;
7. оцінюють сильні та слабкі сторони аргументів автора (К. Вільямс).

Критичне читання, критичне мислення і письмо пов'язані, проте є окремими поняттями.

Так, читання і письмо передбачають різне використання подібних, проте не зовсім однакових знань, умінь і здібностей. Отже, хтось може бути чудовим письменником, проте поганим читачем, і навпаки.

Суб'єкт повинен повністю зрозуміти текст шляхом критичного читання, перш ніж зможе оцінити його зміст за допомогою критичного мислення, а потім написати про нього.

Юридичний аналіз та емоції

Характеризуючи юридичний аналіз, ми зазвичай наголошуємо на тому, що він є інтелектуальною діяльністю, очищеною від емоцій. Такий висновок видається занадто категоричним, особливо, якщо він стосується переконливого юридичного аналізу.

Наводячи аргументи на користь клієнта, слід пам'ятати, що справи не завжди виграються лише розумом, а аналітичне мислення є корисним лише до певної міри. Слід погодитись з тим, що воно не є ціннішим, ніж емоційний інтелект, особливо розуміння людської природи, що виникає в результаті емпатії. Хороше розв'язання проблем має на увазі все, а не тільки логіко-аналітичну частину. Іноді перемозі не менш сприяє емоційна складова.

У зв'язку з цим слушно звертається увага на те, що при викладенні і оцінці версії подій у справі емоційна – позаправова, соціально-психологічна – тема цілком може набувати важливого значення. Особливо, якщо вона узгоджується з відомими і незаперечними фактами та підтверджує моральну правоту клієнта. Це зумовлюється, зокрема, тим, що суди прагнуть вчиняти правильні речі (Дж. Ком), і завдання правника своїм юридичним аналізом допомогти їм стати на бік добра.

У такому випадку особливо актуальним стає «сторітелінг» (розповідь історії). У сучасній літературі, присвяченій діяльності правника, наголошується на тому, що історія не вискакує з фактів. Правник повинен знайти її. Йому слід ставити запитання, що розкривають історію, яка йому потрібна, щоб добре представити свого клієнта. Тому експерти рекомендують у процесуальних документах, судових рішеннях завжди об'єднувати факти в сюжет, розповідати історію.

У своїй роботі «Сторітелінг для правників» Філіп Меєр пропонує таке викладення сюжету (історії): (1) яким був стан речей до виникнення конфлікту чи проблеми; (2) як виник конфлікт, проблема, в чому їх суть; (3) як діяли сторони для вирішення конфлікту, розв'язання проблеми, чи змінилося щось; (4) що треба зробити у фіналі для вирішення конфлікту чи проблеми. На його думку, з того, як суд описав факти у вступі, з викладеної судом історії зазвичай завжди зрозуміло, яким буде рішення. Адже за умови логічно викладеного сюжету фінал є передбачуваним.

У фільмі Стівена Спілберга «Амістад» африканці, яких 1839 року привезли до Коннектикуту проти їхньої волі, подають до суду, щоб отримати свободу. Представник африканців звертається за порадою до колишнього президента Дж. Адамса. Той каже: «Коли я був адвокатом дуже давно..., я зрозумів після багатьох спроб і помилок, що в

залі суду перемагає той, хто розповість найліпшу історію. У неадвокатській манері я даю вам цей шматок мудрості безкоштовно».

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Ураховуючи загальну теоретичну спрямованість розділу, рекомендується проведення семінарського заняття, на якому мають бути обговорені основні питання, розглянуті в лекції.
2. На занятті пропонується також проведення дискусій. Можливі теми:
 - а. «Навчальні дисципліни «Загальна теорія права», «Юридичний аналіз та письмо» і «Мова української юриспруденції»: як розмежувати сфери їхньої відповідальності за якісну підготовку майбутніх правників?».
 - б. «Юридичний аналіз: раціональність vs. творчість».
3. Крім того, можна розглянути варіант із виконанням письмового завдання.

Приклад письмового завдання:

Порівняти об'єктивний та переконливий юридичний аналіз. За результатами скласти порівняльну таблицю.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Beaney M., Raysmith T. Analysis. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = [<https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/analysis/>](https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/analysis/).
2. Hanson S. Legal Method and Reasoning. 2nd Ed. Cavendish Publishing Limited, 2003.
3. Krieger S.H., Neumann R.K. Essential Lawyering Skills: interviewing, counseling, negotiation, and persuasive fact analysis. 5th Ed. Wolters Kluwer, 2015.
4. MacCormick N. Legal Reasoning and Legal Theory. Oxford Clarendon Press, 1978.
5. Putman W.H. Legal Analysis and Writing. 3rd Ed. Delmar Cengage Learning, 2009.
6. Vandeveld K.J. Thinking Like a Lawyer: An Introduction to Legal Reasoning. 2nd Ed. Westview Press, 2011.

ТЕМА 2. МЕТОДИКИ ТА ЕТАПИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Методики юридичного аналізу та їхнє призначення.
2. IRAC як найпоширеніша методика юридичного аналізу.
3. Методики юридичного аналізу, альтернативні IRAC.
4. Етапи юридичного аналізу справи (на прикладі IRAC).

МЕТА

1. Розуміти природу та призначення методики IRAC.
2. Знати зміст етапів юридичного аналізу при використанні методики IRAC.
3. Вміти використовувати методику IRAC під час юридичного аналізу.
4. Знати методики юридичного аналізу, альтернативні IRAC, і розуміти їх основні особливості.
5. Розуміти роль юридичної аргументації у застосуванні правил до фактів справи.

1. МЕТОДИКИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЇХНЄ ПРИЗНАЧЕННЯ

Як відомо, «навички мислення» є одним із порогових результатів навчання для програми підготовки правників у закладах вищої освіти.

Вони означають вміння: визначити та сформулювати юридичні питання; застосовувати юридичні міркування та дослідження для отримання відповідних відповідей на юридичні питання; брати участь у критичному аналізі та робити обґрунтований вибір серед альтернатив; мислити творчо, підходячи до юридичних питань і генеруючи відповідні відповіді.

Фундаментальними концепціями, що лежать в основі умінь мислення в контексті юридичної освіти, є «правове мислення», «критичний аналіз» і «творче мислення». Ці концепції проливають світло на те, що означає «думати, як правник», і допомагають сформувати професійну правничу ідентичність.

К. Вандевельде зазначає, що вираз «думати, як правник» охоплює спосіб мислення, який характеризується як специфічною метою, так і особливим методом. Так, метою правничої думки є визначення прав та обов'язків, які існують між окремими фізичними чи юридичними особами за певних обставин. Водночас методом при визначенні прав і обов'язків конкретної особи є юридичне обґрунтування, яке містить п'ять окремих кроків:

1. визначення джерел права, що підлягають застосуванню;

2. аналіз цих джерел для визначення необхідних норм права та політик, що лежать в основі цих норм;
3. синтез норм права у послідовну структуру;
4. дослідження наявних фактів;
5. застосування структури правил до фактів, щоб з'ясувати права чи обов'язки, створені фактами, використовуючи політику, що лежить в основі правил, для вирішення складних випадків.

Методики юридичного аналізу зазвичай використовуються для навчання «правовому мисленню» й, отже, удосконалюють відповідні навички.

Методики відповідають за раціональну частину правового мислення, яка тяжіє до обґрунтованого й послідовного дослідження. Вони допомагають швидко й ефективно здійснити аналіз проблеми за допомогою використання звичних шаблонів, застосування усталених схем, які накопичуються з практичним досвідом, узагальнюються юридичною наукою і засвоюються завдяки юридичній освіті. Таке мислення зосереджене на деталях, воно скрупульозне і покрокове.

Методика юридичного аналізу пропонує своєрідний рецепт його проведення, розкриває послідовність дій, які потрібно здійснити, щоб унести упорядкованість у хаос конкретної правової ситуації, дозволяє зробити акцент на структурованості юридичного аналізу, уможливорює чітке, лаконічне та ефективне розв'язання юридичного питання.

Крім того, вона дає змогу розбити складні ситуації на зрозуміліші частини та передавати письмово свої ідеї в ефективній та стислій формі. Отже, методика забезпечує організований підхід до письма, допомагаючи спростити складні концепції (М. Афанасьєва).

Методика описує дії, спрямовані на:

1. виявлення, упорядкування і викладення фактів;
2. формулювання юридичного питання, відповідь на яке пропонує юридичний аналіз;
3. пошук, упорядкування і викладення юридичних правил та відповідних джерел права;
4. упорядкування, викладення та оцінку юридичних аргументів;
5. формулювання висновків як підсумків юридичного аналізу.

2. IRAC ЯК НАЙПОШИРЕНІША МЕТОДИКА ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

Як відомо, є кілька способів структурувати своє мислення про юридичні проблеми, щоб полегшити розв'язання питань і представити аналіз замовникові.

Один із таких підходів добре відомий під аббревіатурою **IRAC**, що означає «Питання», «Правило», «Аналіз/Застосування» та «Висновок». При цьому слід зазначити, що IRAC – це акронім (**I**ssue, **R**ule, **A**nalysis / **A**pplication, **C**onclusion), який використовується для позначення цього аналітичного процесу.

Методика IRAC застосовується з середини 70-х років XX ст. і розглядається як технічно раціональний підхід до мислення та вирішення проблем, логічна лінійна схема, впорядкований і структурований метод юридичної аргументації.

За умови належного розуміння та виконання, IRAC є корисним засобом для осмислення та вирішення юридичних питань, оскільки вона повторює спосіб, у який правники підходять до вирішення проблем. Вони збирають факти, необхідні для вирішення питань, визначають правила регулювання, аналізують питання у світлі цих правил та викладених клієнтом фактів, завершують аналіз і оформлюють його результати. Це допомагає повідомити рішення, яке забезпечує базову структуру, орієнтовану на аудиторію та зручну для читача.

Методика IRAC ніби пропонує архітектурний план для юридичної дискусії. Це забезпечує безперервність та ясність юридичного тексту й організовує зміст обговорення. IRAC надає підтримку та аналіз питань, пов'язаних із проблемою, і має спрямувати автора до добре обґрунтованого висновку.

Слід зазначити, що формула IRAC узгоджується з *парадигмою силогізму*, що є загальною для юридичних аргументів – головна посилка (норма права), другорядна посилка (факти) та висновок.

Методика IRAC може використовуватися як для *об'єктивного*, так і *переконливого* юридичного аналізу.

Крім того, слід зауважити, що методика IRAC може використовуватись як у *навчальній*, так і в *практичній* діяльності. Студенти-правники, які вивчають IRAC для цілей юридичного аналізу та письма, розвивають навички досліджень права під час навчального процесу, а після завершення освіти використовують їх у своїй юридичній практиці.

Крім того, студенти, які опановують навички юридичного аналізу за методикою IRAC, будуть підготовлені для вивчення та аналізу права в інших навчальних курсах. З цього випливає, що викладачі юридичних дисциплін, незалежно від предмета курсу, отримуватимуть чіткіші та лаконічніші письмові й усні відповіді від студентів-правників.

Важливо також підкреслити, що методологія IRAC розвиває аналітичні навички студента-правника. Вона є основою для отримання і розвитку додаткових аналітичних та письмових навичок у сфері права. Зрештою, методологія IRAC є корисною, оскільки вона змушує правників будувати свій аналіз частинами, гарантуючи, що юридичне питання правильно сформульоване, а застосування ними фактів і правил (правовий аналіз і мислення) є правильним, ретельним і повним.

Водночас слід пам'ятати, що попри всю повагу до IRAC, вона, однак, є лише організаційним інструментом. За слушним зауваженням одного з експертів, міцність і вірогідність юридичного аналізу залежить від чіткості письмового виразу, глибини та витонченості аналізу, а не від його рамок.

Засвоївши формальну структуру (питання, правило, аналіз/застосування, висновок), студенти-правники отримують аналітичну основу для вивчення правових проблем і проведення юридичного аналізу. Така аналітична система, як IRAC, сприяє в дослідженні юридичних правил саме у світлі юридичних питань. Вона допомагає правникам вивчати правила і факти, щоб вони випадково не пропустили критичні фрагменти аналізу, а їхні аргументи були ефективними, добре структурованими, зрозумілими та переконливими.

Чотири етапи методики IRAC:

1. Питання (**Issue**) – визначення юридичного питання, яке виникає у зв'язку з фактами справи;
2. Правило (**Rule**) – визначення юридичного правила, яке регулює це юридичне питання;
3. Аналіз/застосування (**Analysis / Application**) – визначення того, як саме правило стосується цього питання;
4. Висновок (**Conclusion**) – узагальнення результатів юридичного аналізу і надання відповіді на юридичне питання.

ГРАТКА ЮРИДИЧНИХ МІРКУВАНЬ НА ОСНОВІ IRAC (К. Бертон)	
Питання (Issue)	Поставити юридичне питання у фактичній ситуації, використовуючи факти, назви сторін і відповідні правила
Правило (Rule)	Розбивати відповідні юридичні правила на елементи
	Знайти визначення в законі та судовій практиці
	Охоплювати справи, схожі з фактичною ситуацією
Застосування (Application)	Встановлювати зв'язок між елементами юридичного правила і фактами справи
	Проводити аналогії між фактичною ситуацією і судовою практикою
	Розрізняти фактичну ситуацію і судову практику
	Робити припущення зрозумілими
	Якщо треба, визначити додаткові факти
Висновок (Conclusion)	Діяти переконливого висновку з усіх юридичних питань у фактичній ситуації, який відповідає закону та судовій практиці
	Обґрунтувати, чому не дійшли до альтернативних висновків

3. МЕТОДИКИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ, АЛЬТЕРНАТИВНІ IRAC

Немає єдиного універсального підходу до вивчення та викладання юридичного аналізу. Огляд літератури виявляє понад 40 аббревіатур традиційних підходів до юридичного аналізу (див. нижче).

Найпопулярніші на практиці методики:

- CRAC (Conclusion, Rule, Application, Conclusion);
- CREAC (Conclusion, Rule, Explanation of Rule, Analysis, Conclusion).

У цих випадках документ починається з короткого висновку. Зі свого боку, методика CREAC містить також додатковий етап – пояснення правил.

Інші приклади форматів юридичного аналізу:

1. CRuPAC (Conclusion, Rule, Precedent, Application, Conclusion);
2. FIRAC (Facts, Issue, Rule, Application, Conclusion);
3. HIRAC (Heading, Issue, Rule, Analysis / Application, Conclusion).

Приклади традиційних підходів до юридичної аргументації (Тернер)

APPROACH	DETAILS
BaRAC	Bold assertion, rule, application, conclusion
CAGONARM	Current situation, alleged problems, goals of a good system, options, necessary action to achieve options, advantages, and disadvantages of each option, recommending the least detrimental alternative, monitoring and measuring the effects of the reform
CIRAC	Conclusion, issue, rule, application, conclusion
CI/REXAC	Conclusion, introductory/roadmap (issue and rule), explanation, application, conclusion
CLEO	Claim, law, evaluation, outcome
CRARC	Conclusion, rule, application, rebuttal and refutation, conclusion
CREAC	Conclusion, rule, explanation of rule, application of rule, conclusion
CREXAC	Conclusion, rule, explanation, application, conclusion
CRuPAC	Conclusion, rule, proof or explanation of rule, application, conclusion
FIRAC	Facts, issues, rules, application, conclusion
HIRAC	Heading, issue, rule, application, conclusion
IDAR	Issue, doctrine, application, result

CRARC	Conclusion, rule, application, rebuttal and refutation, conclusion
CREAC	Conclusion, rule, explanation of rule, application of rule, conclusion
CREXAC	Conclusion, rule, explanation, application, conclusion
CRuPAC	Conclusion, rule, proof or explanation of rule, application, conclusion
FIRAC	Facts, issues, rules, application, conclusion
HIRAC	Heading, issue, rule, application, conclusion
IDAR	Issue, doctrine, application, result
IGPAC	Issue, general rule, precedent, application, conclusion
ILAC	Issue, law, application, conclusion
IPAAC	Issue, principle, authority, application, conclusion
IRAAC(P)	Issue, rule, apply, apply, conclusion, policy
IRAAAPC	Issue, rule, authority, application, alternative analysis, policy, conclusion
IRAAPC	Issue, rule, authority, application, policy, conclusion
IRAC	Issue, rule, application, conclusion
IRACDD	Issue, rule, analysis, conclusion, defence, damages
IRACEIP	Issue, rule, application, conclusion, explanation, illustration and policy
IRAFIT	Issues, rules, application of rules to the facts, tentative conclusion
IREAC	Issue, rule, explanation of rule, application, conclusion
IREXAC	Issue, rule, explanation, application, conclusion

IRRAC	Issue, rule, reasoning, application, conclusion
IRREAC	Issue, rule, rule, application, conclusion
IRRAAC	Issue, rule, reasoning, application, alternative analysis, conclusion
ISAACS	Identify a legal issue from the facts, state the relevant law and authority for it, apply the law to the facts, come to a conclusion and repeat the steps above to the next issue, synthesise the conclusion
MIRAC	Material facts, issues, rules, arguments, conclusion
MIRAT	Material facts, issues, rules, arguments, tentative conclusion
RAFADC	Rule, authorities, facts, analogising and distinguishing, conclusion
TREAC	Topic sentence with a conclusion, rule, explanation, application, conclusion
TREACC	Topic, rule, explanation, analysis, counterarguments, conclusion
TREAT	Thesis, rule, explanation, application, thesis
TRIAccC	Topic, rule, issues, analysis (cases, conclusion), conclusion
TRRAC	Thesis, rule, rule, application, conclusion

Методика «Крок за кроком» застосовується для поетапного вирішення юридичних проблем у сфері приватного права у Німеччині:

Крок 1. Аналіз фактів проблеми для визначення та ідентифікації позовних відносин між сторонами.

Крок 2. Виявлення норми права як гіпотетичної основи конкретного позову.

Крок 3. Виявлення передумов для застосування такої норми права та перевірка того, що ці передумови виконано, тобто позовні вимоги встановлено.

Крок 4. Перевірка того, що оригінальна претензія все ще у позивача.

Крок 5. Перевірка виконуваності позову.

4. ЕТАПИ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ СПРАВИ (НА ПРИКЛАДІ IRAC)

I. ПИТАННЯ

Першим етапом юридичного аналізу та представлення його результатів є *ідентифікація проблеми*, яку треба вирішити.

Формулювання питання є наріжним каменем методології юридичного аналізу. Воно відображає якість міркувань правника щодо кейсу та підвищує ймовірність того, що подальше обговорення матиме ті ж якості. Якщо питання є неправильним (напр., занадто вузьким чи широким), то слушно припустити, що юридичний аналіз буде неточним, оскільки він базуватиметься на хибній передумові. Водночас належне формулювання питання дає можливість розуміти логіку самого дослідження, дозволяє слідкувати за його розгортанням.

У теорії юридичного аналізу вироблено певні рекомендації, присвячені проблемі юридичного питання:

1. Питання слід формулювати максимально коротко, іноді як одне речення, не використовуючи при цьому зайві слова.
2. Формулювання питання має бути граматично правильним, без орфографічних та пунктуаційних помилок.
3. У питанні має бути точно визначено пункт, який є центральним для конкретної юридичної справи.
4. Якщо у справі є кілька питань, то слід розглянути варіант з проведенням окремого аналізу IRAC для кожного такого питання.
5. При формулюванні питання слід називати конкретну причину звернення (судового позову), зазвичай указуючи правило, яке регулюватиме рішення. Нечітких посилань на скоєння правопорушення, відповідальність або злочинну поведінку особи недостатньо.
6. Водночас у питанні слід наводити конкретні фактичні деталі справи, особливо ті, що стосуються ключових елементів правила або ключових фактів справи. Напр., недостатньо просто запитати «Чи вчинив обвинувачений розбій» – необхідно посилатися на ключовий компонент розбою у цій справі: «Чи вчинив обвинувачений розбій, коли, демонструючи ніж, сказав потерпілій особі, що вона сильно пожалкує, якщо не віддасть сумочку?».
7. Не слід використовувати особисті імена; натомість у питанні слід позначати сторони у справі за юридичним статусом (відповідач, позивач) або за відповідними професійними категоріями (роботодавець, працівник, підрядник тощо). Постановка питання, хоча й виникає в конкретній фактичній ситуації, є гіпотетичною екстраполяцією. Імена причетних осіб не мають значення.
8. Питання можна сформулювати як запитання (напр., те, що починається з «Чи є...» або «Чи може...»), або воно може бути викладене як твердження «якщо» (напр., починатися так: «Якщо відповідач, який вчинив [конкретні дії] ...» або «Якщо обвинувачений винний у [конкретне правопорушення, яке йому інкримінується] ...»).

У літературі виокремлюють *три основні кроки* для виявлення юридичного питання.

По-перше, слід зібрати факти та визначити претензію. Це вимагатиме ознайомлення з обставинами справи, а також проведення попереднього дослідження відповідного законодавства.

Напр., уявіть, що прокурор як старший групи прокурорів із розслідування в певному кримінальному провадженні брав участь у судовому засіданні. О 13-00 він оголосив, що в нього почалася обідня перерва та покинув залу судового засідання без дозволу головуючого. У зв'язку з цим виникає питання про можливість притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за подібні дії.

По-друге, слід знайти закон, який регулює цю ситуацію.

Так, відповідно до частини першої ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» «Прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

- 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; (...)
- 6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; (...)».

КПК містить такі вимоги щодо службових обов'язків прокурора в подібній ситуації:

1. Частина третя ст. 36 КПК: «Участь прокурора в суді є обов'язковою, крім випадків, передбачених цим Кодексом».
2. Частина друга ст. 318 КПК: «Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження».
3. Частина друга ст. 329 КПК: «Сторони та учасники кримінального провадження ... зобов'язані дотримуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого в судовому засіданні».

Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів

1. Частина перша ст. 15 Кодексу: «Прокурор повинен здійснювати службові повноваження сумлінно, компетентно, вчасно і відповідально».
2. Стаття 26 Кодексу: «З метою забезпечення справедливого та об'єктивного правосуддя прокурор у відносинах із суддями та присяжними повинен дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права та законності».

По-третьє, слід використати положення закону, щоб визначити у цьому випадку основне питання та два підпитання.

Основне питання: Чи може прокурор, який залишив залу судового засідання під час такого засідання без дозволу головуючого, бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності і за якою підставою?

Підпитання 1: Чи є неналежним виконанням службових обов'язків прокурора залишення ним зали судового засідання під час такого засідання без дозволу головуючого?

Підпитання 2: Чи є одноразовим грубим порушенням правил прокурорської етики залишення прокурором зали судового засідання під час такого засідання без дозволу головуєчого?

Особливості для CRAC і CREAC

Читачі (адресати) зазвичай не хочуть перебувати в напрузі, чекаючи, як буде вирішено їхнє питання. Тому автори часто наводять висновок у вступі. Інакше кажучи, читач хоче відразу знати, що йому робити.

Існує також практична причина починати відповідь з висновку: іноді автор хоче, щоб читач зрозумів, куди його ведуть – навіть коли аналіз спрямовано просто на об'єктивне передбачення того, яким буде ймовірне судове рішення. Якщо висновок викладається у вступній частині, то читачеві легше стежити за міркуваннями, які потім з'являються під час обговорення відповідного правила та його застосування до фактів клієнта (на другому і третьому етапі аналізу).

Водночас варіант IRAC, при якому з'ясування питання відбувається без попереднього визначення рішення, є також цілком задовільним.

II. ПРАВИЛА

На другому етапі дослідження правник повинен продемонструвати, яке правило регулює юридичне питання, сформульоване в розділі «Issue», і повинен пояснити, чому й як це правило працює.

У багатьох ситуаціях (так звані «прості справи») правник не зіштовхується з проблемами під час пошуку та подальшої роботи з юридичними правилами. У цьому випадку розділ «Rule» методики IRAC може бути коротким. При демонстрації того, що відповідне правило регулює таке питання, не вимагається нічого іншого, крім *цитування положення закону або його перефразування*.

При цьому слід розуміти, що залежно від специфіки юридичного питання відповідь на нього може потребувати звернення як до одного, так і кількох правил. В останньому випадку правила рекомендується викладати *в порядку зростання рівня їхньої конкретності*. Інакше кажучи, розділ «Rule» має нагадувати перевернуту піраміду: найширші правила знаходяться у верхній частині; за ними слідує усе конкретніше правила, доки дослідник не досягне найконкретнішого з них, яке й підлягає застосуванню.

Крім того, визначення правила часто супроводжується з'ясуванням того, як суди застосували правило в аналогічних справах у минулому. Іноді таке пояснення, крім посилання на правову позицію, може охоплювати синтез різних випадків, пошук спільного в них. Саме судова практика в цілому розкриває, пояснює зміст юридичного правила. Особливо помітним це стає в ситуації існування однакової судової практики (case-law чи well-established case-law) при розгляді певної категорії аналогічних справ.

Викладення судової практики має виглядати не як інформація про низку не пов'язаних між собою справ, а як результат синтезу юридичних джерел, як єдина цілісна дискусія, що використовує кейси та інші джерела інформації для пояснення положень закону.

У деяких випадках (у так званих «складних справах») може знадобитися детальніше викладення правила (правил). Одним із поширених варіантів є ситуація, коли застосування правила є неоднозначним. Аналогічне ускладнення виникає в разі надмірного регулювання, коли на застосування одночасно претендують кілька правил, що конкурують проміж себе.

Одна з найцікавіших ситуацій неоднозначності правил виникає під час юридичного аналізу дискреційних норм, що передбачають застосування розсуду. При цьому нагадаємо про існування двох видів розсуду – свободи дії (рішення), коли орган може обирати між дією та і бездіяльністю, та свободи вибору, коли йдеться про вибір між двома або кількома рівнозначними альтернативами дії.

Ще одним прикладом складної справи є формулювання правил в умовах їхньої неповноти, що також може призводити до їх помилкового аналізу та неправильного застосування.

Водночас слід зауважити, що обґрунтування вибору шляхів подолання проблем неоднозначності, свободи розсуду, надмірності або неповноти (дефіциту) правил здійснюється на третьому етапі юридичного аналізу. Воно передбачає наведення належного обґрунтування, використання відповідних інструментів юридичної аргументації.

Посібники з юридичного аналізу пропонують переліки запитань, відповіді на які допоможуть отримати інформацію, необхідну для написання розділу «Rule» і подальшого використання в розділі «Analysis / Application», зокрема:

1. З якого джерела впливає правило, яке підлягає застосуванню?
2. Які елементи містить правило, що піддається аналізу?
3. Чи потрібно обговорювати кожний елемент правила окремо?
4. Які терміни використовує правило?
5. Які з цих термінів є неоднозначними?
6. Як суди витлумачили ці неоднозначні терміни?
7. Чи є необхідність звернення до принципів права або до політичних міркувань для пояснення змісту правила?
8. Чи існують судові рішення, які стосуються правила, яке застосовується в цій справі?
9. Який зміст цих судових рішень?
10. Чи існує усталена судова практика щодо застосування цього правила?
11. Наскільки аргументація суду важлива для розуміння правила?
12. Які правила регулюють певне юридичне питання?
13. Чи претендують одночасно на вирішення юридичного питання кілька правил?
14. Чи існують прогалини в юридичних правилах, які підлягають застосуванню?

Особливості для CREAC

У разі використання цієї методики *третьім етапом* юридичного аналізу є «*Explanation of Rule*» (пояснення правила). Цей розділ аналізу пропонує результати обговорення, які інформують читача про те, як судова практика (прецеденти) та інші авторитетні джерела пояснюють, застосовують чи тлумачать правила, що містяться в обов'язкових

джерелах права. Цей розділ може також містити посилання на доктринальні джерела тлумачення юридичних правил, такі як коментарі, монографії тощо.

III. АНАЛІЗ / ЗАСТОСУВАННЯ

На цьому найдовшому етапі методики IRAC здійснюється аналіз *stricto sensu*, під час якого визначається, чи застосовується певне юридичне правило для конкретної фактичної ситуації, як воно застосовується та встановлюються наслідки такого застосування, необхідні для формулювання відповіді на поставлене юридичне питання.

При цьому важливо не просто підсумовувати факти так, ніби вони говорили самі за себе, а аналізувати їх, застосовуючи правила до фактів.

Що стосується написання тексту третього розділу, то він зазвичай починається так: «У цьому випадку ...», «Отже, ...». Ці слова є значущими; вони – цілеспрямований вибір слів, які свідчать про те, що цей розділ поза всяким сумнівом є розділом застосування аналізу IRAC. У рекомендаціях пропонується також вживати слово «адже», яке буде чітким сигналом для читача, що створюється прямий зв'язок між двома речами (фактами та правилами).

На етапі «Аналіз / застосування» інформація про правила синтезується з фактами справи. За образним висловом, це дозволяє з'єднати нитками правила та факти, щоб провести надійний юридичний аналіз. Інакше кажучи, саме тут правило, яке призначене для використання в різних контекстах, застосовується до конкретних представлених (доведених) фактів. Отриманий результат дозволяє на четвертому етапі дослідження запропонувати кінцевий висновок у справі.

Загалом, хід аналізу може бути пояснено так:

ПРАВИЛА → ПОЯСНІТЬ ПРАВИЛА → ЗАСТОСУЙТЕ ПРАВИЛА ДО ФАКТІВ

Водночас слід пам'ятати, що третій етап юридичного аналізу також передбачає *визначення фактичних обставин справи*. Якщо вибір правила на попередньому етапі є очевидним, то правник може лише стисло викласти факти. Тим самим він демонструє, що вимоги цього правила стосуються певної життєвої ситуації.

Визначаючи їх, правник застосовує стандартний шаблон «*де, що, чому, хто, коли і як*». Інакше кажучи, він збирає, встановлює, вивчає інформацію щодо справи (ситуації), відповідаючи на питання, які розкривають її обставини:

1. Хто? (обставини щодо суб'єктів);
2. Що? (обставини, що вказують на зміст дії чи події);
3. Де? (обставини місця дії чи події);
4. Коли? (обставини часу дії чи події);
5. Як? (обставини, що вказують на спосіб і порядок вчинення дії);
6. Чому? (обставини, що вказують на мотиви дії).

Відповіді на ці питання складають стислий опис справи, який правники ще називають *фабулою справи*. Це – хронологічне, послідовне, концентроване викладення змісту юридично значущої інформації, без зайвих даних.

Історія про життєві факти від Р. Кіплінга

Є в мене шість прекрасних слуг
Розумних, удалих.
І все, що знаю я навкруг,
Беру завжди від них.
І служать всі вони мені
Так fajно – без хули.
Ім'я їм: що, чому, і як,
і хто, і де, й коли.
За океан на захід, схід
Їх часто направляв,
Коли ж втомив їх білий світ,
Відпустку їм давав.
Відпочивали у той час,
коли я працював.
Сніданок у вечір і обід
Їх завжди годував.
Та байка різних сенсів нам і смислів надає.
Один хлопчина молодий знайомий в мене є.
У нього сім мільйонів є прудких козацьких джур,
Та він їм миті не дає зробити перекур.
Ганяє в хвіст і в гриву він,
І в літо, і в зиму,
Мільйончик «де», мільйончик «що»
І літрів п'ять «чому».

Водночас часто може виникати питання щодо того, чи є зібрані (встановлені) факти *достатніми*, щоб підпадати під дію цього юридичного правила. У такому випадку правникові, ймовірно, доведеться спочатку порівняти встановлені факти з фактами, визначеними в юридичному правилі (гіпотезі норми права), з'ясувати, яких фактів бракує у справі, й докласти зусиль для їх подальшого збору та фіксації.

Аналіз і застосування правил до фактичних обставин справи охоплює:

1. визначення елементів (вимог) юридичного правила;
2. зіставлення фактів справи з фактами, які містять виявлені елементи юридичного правила;
3. зіставлення фактів справи з фактами інших (аналогічних) справ, які вже були предметом судових рішень;

4. визначення того, чи це правило застосовується до цих фактів і якщо так, то як саме;
5. контраналіз, який розглядає будь-які контраргументи до проведеного аналізу.

Так, порівнюючи факти юридичної справи з фактами іншої справи, яка вже була предметом судового рішення, слід з'ясувати, чи існує фактична подібність між цими справами, яка би виправдовувала подібний результат. І навпаки, якщо ці випадки треба розрізнити, то слід продемонструвати фактичні відмінності між ними, щоб виправдати, чому у цих справах має бути різний результат.

Водночас ідея *контраналізу* тісно пов'язана з існуванням альтернативної можливості використання іншого варіанта тлумачення юридичного правила або застосування іншого правила.

У цих ситуаціях визначаються причини, чому слід віддати перевагу певному правилу або певному варіанту тлумачення. При цьому об'єктивний юридичний аналіз на відміну від переконливого аналізу вимагає врахування й оцінки протилежних аргументів, а також відбиття їх у кінцевому документі.

Якщо контраргумент безпосередньо пов'язаний із запропонованим аргументом, то його можна розмістити в цьому ж розділі документа. Якщо контраргумент потребує значного розвитку, то його може бути оформлено окремим IRAC.

Аналіз / застосування та юридична аргументація

Етап аналізу *stricto sensu*, або застосування юридичних правил до фактів справи, нерозривно пов'язаний із процесами правового обґрунтування та юридичної аргументації.

Теоретики права розглядають юридичну аргументацію як *специфічну форму загальної аргументації*. Тому вони часто використовують принципи з інших дисциплін, таких як логіка, філософія мови і теорія аргументації, які досліджують стандарти раціональних аргументів.

Отже, всі аргументи, на будь-якому рівні чи в будь-якому типі практики, будуються на основі упорядкування фактів конкретної справи. Ці факти формуються в історії, ретельно підігнані до правових норм і прецедентів. Неможливо створити жодний юридичний аргумент, не розповідаючи дещо про факти і про право (Ф. Меєр).

Щоб продемонструвати, що їхні рішення можна вважати правильним застосуванням юридичних правил до конкретної справи, правники мають переконати членів правничої спільноти у прийнятності цих рішень, тобто навести належні юридичні аргументи. У цій ситуації навряд чи доцільно керуватись як зразком китайським прислів'ям, згідно з яким суддя ухвалює рішення з десяти причин, дев'ять із яких ніхто не знає.

Такий підхід є цілком слушним – юридичний аналіз передбачає насамперед прозорість. При чому це вірно як для об'єктивного, так і переконливого аналізу. Правник, який очікує на виправдання свого рішення перед аудиторією, схвалення своїх дій з боку юридичної спільноти, має, образно кажучи, відкрити свої карти, оголосити флеш-рояль. У певному сенсі запорука професійного визнання правника є протилежною успіху фокусника. На відміну від ілюзіоніста правникові треба не дивувати публіку, витягаючи кролика з капелюха, а навпаки – зробити неясне очевидним.

Отже, яким стандартам обґрунтованості має відповідати юридична аргументація, щоб бути прийнятним обґрунтуванням висновку як результату юридичного аналізу?

Щодо мотивації судового рішення (П. Пархоменко, суддя ВС/ Facebook)

Мотивація, яка свідчить про відсутність мотивації :), а класичні фрази стають основою мотивації :):

доводи сторони спростовуються матеріалами справи;

позиція сторони є довільним тлумаченням норм права;

докази, надані відповідачем, не спростовують позовних вимог;

позивач не довів позовних вимог;

п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не зобов'язує суди надавати детальну відповідь на кожний аргумент;

керуючись принципом верховенства права, окремими елементами якого є законність, правова визначеність та доступ до правосуддя, так і прецедентною практикою ЄСПЛ.

У теорії юридичної аргументації створено десятки моделей, які суттєво відрізняються між собою. Однак можна запропонувати компромісний варіант, який би враховував їхні основні здобутки, а також потреби юридичного аналізу.

Юридичну аргументацію як інструмент юридичного аналізу може бути розглянуто насамперед у світлі матеріальних, формальних і процедурних стандартів обґрунтованості. Охарактеризуємо їх окремо.

Так, аргументація має бути прийнятною з точки зору *матеріальних стандартів*. Відомо, що в аспекті юридичного аналізу факти мають бути доведеними або вважатися такими, що не підлягають доведенню, а юридичні правила мають належати до норм чинного права (підтверджуватися посиланням на визнані суспільством джерела права). Юридична аргументація відповідає за верифікацію таких фактів і правил.

Проте з точки зору юридичного аналізу не завжди достатньо простого посилання на те, що встановлені факти можна вважати такими, що відповідають умовам застосування певного юридичного правила. У так званих *складних* справах головна інтрига юридичного аналізу полягає в необхідності здійснення попередніх дій: встановленні дійсного змісту цього юридичного правила (за відсутності тлумачення цього правила як «усталеної словесної формули») та/або в оголошенні правила-переможця серед юридичних правил-претендентів на застосування. У таких випадках юридична аргументація зосереджує свою увагу на застосуванні особливих правил, здатних допомогти у виконанні поставлених завдань.

Найвідомішими в цій сфері є правила використання методів (способів) тлумачення, правила використання спеціальних форм аргументації, правила подолання прогалів і колізій у законодавстві, правила використання догматичної аргументації, правила використання прецедентів. Під час юридичного аналізу беруться до уваги також канони

тлумачення, правові цінності та принципи права. Усі вони певною мірою конкретизують міркування, які мають значення для вибору правила та/або встановлення його змісту (сенсу) з юридичної точки зору. Розглянемо їх детальніше.

Перша і найважливіша група правил обґрунтування належить до *загальних форм аргументації*, які використовуються при тлумаченні норм права та інших юридичних джерел. Цими формами аргументів є *канони тлумачення*, що ґрунтуються на лінгвістичному, системному, історичному, телеологічному, функціональному та інших методах юридичного тлумачення. Серед таких канонів слід виокремити: принцип взаємозв'язку канонів; презумпцію проти неефективності; презумпцію дійсності; презумпцію послідовного використання; канон гармонійного читання; канон повного тексту; канон зайвого; канон нерозбірливості та ін. (докладніше – див. тему 6).

Друга група правил містить правила для *спеціальних форм аргументації*, які використовуються в юридичній методології для тлумачення норм права, таких як *аргументація за аналогією*, *argumentum a contrario*, *argumentum a fortiori*, *argumentum ad absurdum* та ін.

Наступна група правил стосується використання *засобів правової догматики*, а саме понять, концепцій, доктрин, конструкцій, стандартів, аксіом та ін., які спрямовані на спрощення, узгодження, структурування й раціоналізацію права під час юридичного аналізу.

Окрема група правил стосується *прецедентів*. Для використання прецеденту, в основі якого міститься універсальний принцип – подібні випадки розглядаються однаково, – Р. Алексі формулює такі два правила: якщо можна навести прецедент на користь або проти рішення, то його слід навести; тягар аргументації несе той, хто хоче відійти від прецеденту.

Ще одна група – *колізійні правила* – спирається на припущення, що система права є узгодженою, змістовно цілою та повинна бути вільною від суперечностей. В їх основу покладено три основні аргументи: *аргумент хронології*, *аргумент ієрархії та аргумент спеціалізації*, які використовуються відповідно для подолання темпоральних, ієрархічних і змістовних колізій.

Слід наголосити на тому, що юридична аргументація має бути прийнятною також з точки зору *формальних стандартів*: рішення має впливати з мотивів, наведених в обґрунтуванні. З логічної точки зору, рішення впливає з обґрунтування, якщо аргумент, що лежить в основі обґрунтування, базується на логічно правильному аргументі.

Прикладом логічно правильного аргументу є:

Якщо хтось діє протизаконно і протиправна дія завдає шкоди комусь іншому, то вона зобов'язана відшкодувати шкоду, спричинену протиправною дією (якщо р то q)

А діяв протиправно, і протиправна дія завдала шкоди В (р)

Отже: А має відновити пошкодження (отже: q).

Перші два речення в цьому прикладі є передумовами аргументу, третє речення є висновком.

І останнє. Юридична аргументація має бути прийнятною з точки зору *процедурних стандартів* – напр., послідовності, ефективності, перевіреності, когерентності, узагальненості та щирості, вона є *результатом раціонального дискурсу* (Р. Алексі).

Крім того, з точки зору місця аргументів щодо правової системи обґрунтування може внутрішнім і зовнішнім.

Так, *внутрішнє обґрунтування* захищає ухвалені рішення як результат юридичного аналізу, демонструючи, що воно *відповідає чинному правовому порядку, узгоджується* з принципами і нормами права (аргументи послідовності і когерентності). У цьому випадку допомогу може бути підтверджено аналогіями з чинного прецедентного права, законодавства або загальних принципів права. Інакше кажучи, воно має сенс в контексті правової системи (Н. МакКормік) або може бути захищено в контексті правової традиції (А. Печеник).

Натомість *зовнішнє обґрунтування* містить *дві форми* аргументації.

Перша з них є аргументом на захист рішення шляхом вказівки на те, що воно *має прийнятні наслідки*. Цю форму аргументації називають також консеквенціалістичною. Так, обґрунтовуючи прийнятність обраного рішення, слід перевірити його у світлі здорового глузду, бажано продемонструвати, що це рішення може бути виправдано як таке, що виводиться з правила, яке має ліпші наслідки, ніж будь-яке інше можливе альтернативне правило.

Водночас друга форма аргументації показує, що відповідне рішення можна захищати, апелюючи до *загальних моральних цінностей і принципів*. Це виправдання дозволяє йому мати сенс в суспільстві (Н. МакКормік), бути виправданим через загальні моральні підстави (А. Печеник). Слід зауважити, що друга форма обґрунтування є зовнішньою – з точки зору юридичного позитивізму – і внутрішньою – відповідно до оцінки школою природного права.

IV. ВИСНОВОК

Висновок може бути простим і коротким, як у випадку з окремим питанням та єдиним правилом, що регулює це питання, або може об'єднати правила, що конкурують проміж себе, та їхнє застосування у складній справі. Є, звичайно, й інші можливості.

Спеціалісти з юридичного аналізу слушно зазначають, що написання висновку, як і написання розділів «Питання», «Правила» та «Аналіз / застосування», вимагає розгляду контексту проблеми та врахування матеріалів відповідного дослідження.

Загалом, висновок повідомляє адресатові, наскільки правник упевнений щодо рішення, яке буде ухвалене на основі закону та фактів. Це – відповідь на запитання, яке поставлене клієнтом, і зазвичай вона містить не більше кількох речень.

Приклад: Прокурор, який залишив залу судового засідання під час такого засідання без дозволу головуючого, може бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності.

Підставами в цій ситуації є неналежне виконання прокурором службових обов'язків прокурора та одноразове грубе порушення правил прокурорської етики (п. 1, 6 частини першої ст. 43 Закону «Про прокуратуру»).

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Рекомендується проведення практичного заняття, на якому мають бути вдосконалено навички професійного мислення та письма в частині використання

методики юридичного аналізу. Оптимальним у цій ситуації є розв'язання і подальший розбір задачі, в основі якої – реальна або гіпотетична юридична справа.

2. Крім розв'язання задач можна використати аналітичні завдання.

Приклад юридичної справи та її фабули:

У квітні 2016 р. між керівником підприємства та головою профспілки виник спір із приводу перенесення святкового і неробочого днів у травні 2016 р. Так, у 2016 р. на перше травня (вихідний день) одночасно припадав святковий день – День міжнародної солідарності трудящих та неробочий день – Пасха (Великдень).

Керівник підприємства вважав, що відповідно до ст. 67, 73 КЗпП (у редакції, чинній на 01.05.2016 р.) вихідним слід оголосити лише 3 травня. Крім того, захищаючи свою односторонню позицію, він посилався на відповідне роз'яснення Мінсоцполітики.

Натомість голова профспілки наполягав на тому, що вихідними слід оголосити 3 і 4 травня 2016 р. Посилявся на здоровий глузд – через збіг із вихідним у працівників «згоріли» два святкових дні. Тому два дні треба надати їм для відпочинку. Не знайшовши консенсусу, голова профспілки звернувся до адвоката.

Проведіть об'єктивний юридичний аналіз цієї ситуації, використовуючи при цьому методику IRAC. Запропонуйте аргументований висновок.

Приклад аналітичного завдання:

Проаналізуйте наведену в Розділі II *таблицю 2 «Приклади традиційних підходів до юридичної аргументації (Тернер)»*. Визначте найважливіші відмінності в наявних підходах (напр.: розділ, з якого починається викладення матеріалу; наявність самостійного розділу, присвяченого поясненню правил).

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Афанасьєва М.В. Правова аргументація та юридичне письмо. Одеса : Юридика, 2023.
2. Burton K. «Think Like a Lawyer»: Using a Legal Reasoning Grid and Criterion-Referenced Assessment Rubric on IRAC (Issue, Rule, Application, Conclusion). *Journal of Learning Design*. 2017. Vol. 10. No. 2. P. 57-68.
3. Feteris E.T. Fundamentals of Legal Argumentation. A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions. 2nd Ed. Springer, 2017.
4. Krieger S.H., Neumann R. K. Essential Lawyering Skills: interviewing, counseling, negotiation, and persuasive fact analysis. 5th Ed. Wolters Kluwer, 2015.
5. MacCormick N. Legal Reasoning and Legal Theory. Oxford Clarendon Press, 1978.
6. Scalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Texts 1st Ed. Thomson/West. 2012.
7. Vandeveld K.J. Thinking Like a Lawyer: An Introduction to Legal Reasoning. 2nd Ed. Westview Press, 2011.

ТЕМА 3. ЮРИДИЧНЕ ПИТАННЯ. ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩІ ФАКТИ І ДОКАЗИ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Визначення юридичного питання. Елементи юридичного питання.
2. Дослідження фактів як складова юридичного аналізу.
3. Доведення фактів. Докази та їх характеристика.
4. Стандарти доказування та сфера їх застосування.

МЕТА

1. Вміти формулювати юридичне питання, знати його елементи.
2. Знати, що таке факти і розуміти їх зв'язок з юридичним правилом та обставинами справи, вміти їх вивчати та впорядковувати.
3. Знати специфіку ключових фактів і вміти розрізняти їх серед фактів справи.
4. Вміти розрізняти питання права і питання факту.
5. Знати, що таке докази, розуміти принципи їх оцінки, вміти визначати належність, допустимість, достовірність і достатність доказів.
6. Знати основні стандарти доказування і сфери їх застосування.

1. ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ПИТАННЯ ЯК ПЕРШИЙ КРОК У ПРОЦЕСІ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

Юридичне питання – це питання, яке породжене, зумовлене юридичним спором, питання, на яке треба відповісти для того, щоб вирішити юридичну справу.

Воно виникає щоразу, коли є *розбіжності або невизначеність* щодо того, чи застосовується юридичне правило до фактів певної справи, і якщо застосовується, то як саме. Можна стверджувати, що конкретні факти спору й юридичне правило, яке регулює вирішення цього спору, і породжують відповідне юридичне питання.

Правильна ідентифікація юридичного питання у фактичній ситуації є основою та ключем до ефективного аналізу.

Виявлення проблеми, з'ясування юридичного питання визначає напрям дослідження. Дослідники порівнюють визначення питання з вибором дороги: якщо ви виберете неправильну дорогу, то втратите багато часу, перш ніж дістатися до пункту призначення, або можете заблукати й ніколи туди не потрапити. Половина успіху полягає в тому, щоб знати, що ви шукаєте, тобто в чому полягає питання.

Якщо правник неправильно формулює юридичне питання, то він втрачає час, допускає юридичну помилку, унеможливаючи майбутню правильну відповідь в результаті юридичного аналізу справи. Крім того, неправильне питання може зумовити подальший вибір неефективного способу правового захисту і – відповідно – відмову у задоволенні судового позову, програш справи.

Відповідь на юридичне питання стає можливою за умови попереднього з'ясування певних фактичних та юридичних обставин справи, зокрема:

1. *Які факти* притаманні конкретному спору?
2. *Яке джерело права* (напр., закон) застосовується?
3. *Як* це джерело застосовується?
4. *Чи* взагалі застосовується це джерело в конкретному спорі?

Крім того, слід урахувувати, що фактична ситуація клієнта може викликати численні правові питання. Тому слід пам'ятати про те, що один набір фактів може викликати декілька юридичних питань.

У такому випадку експерти рекомендують *розділити питання*, аналізуючи кожне з них окремо і оформлюючи результати таких досліджень самостійними висновками. Намагаючись проаналізувати кілька питань одночасно, дослідник (особливо – недосвідчений) ризикує заплутатися і розчаруватися.

Крім того, рекомендується уникати відволікання та витрачання часу на аспекти справи, які не охоплюються поставленим перед вами юридичним питанням. Якщо ви знайдете інформацію, що стосується такої проблеми, то зробіть довідкову примітку та помістіть її в окремий дослідницький файл.

Елементи юридичного питання

Правильно визначене питання складається з *трьох елементів*:

1. Право, що застосовується.

Право, що застосовується, – це конкретне юридичне правило, що регулює певний спір. Це може бути закріплена в нормативно-правовому акті норма права, правова позиція ВС, правовий звичай та ін.

2. Юридичне питання *per se*.

Це – питання щодо правила, яке регулює спір, що виникає внаслідок певних фактів.

3. Ключові факти.

Ключові факти – це юридично значущі факти, які зумовлюють юридичне питання та відповідь на нього.

Варіант викладення питання, який містить усі три елементи, називається *вичерпним, вузьким та конкретним*. Він є вичерпним, оскільки охоплює всю необхідну інформацію для отримання повноцінної відповіді. Цей варіант є вузьким, оскільки така постановка питання очікує на детальну відповідь. Він є конкретним, оскільки наведення в ньому всіх ключових фактів виключає його абстрактне застосування, тобто застосування для ситуацій з іншим набором фактів.

Наведемо *приклад* формулювання питання, яке містять три елементи:

Чи є договір оренди житла дійсним, якщо його було підписано медсестрою на прохання фізичної особи, яка у зв'язку з інсультом не могла підписатися власноручно, на підставі положення частини четвертої ст. 207 ЦК?

2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТІВ ЯК СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

На думку багатьох експертів, акти є *рушійною силою* юридичних питань. Якщо ви не зрозуміли відповідну фактичну історію, з якою ви маєте справу, тоді, за слушним зауваженням, то насправді не розумієте, які юридичні правила можуть чи повинні застосовуватися до питання, яке ви розглядаєте. Таке становище не є випадковим. Адже юридичні питання є *чутливими до фактів*, тобто результат (відповідь) залежить від існування чи неіснування певного факту або фактів.

Характеризуючи роль фактів у справі, С. Крігер і Р. Нойманн-мол. наголошують:

Під час представництва інтересів клієнта ви маєте справу з фактами. Коли клієнт приходить в офіс на співбесіду – незалежно від того, чи хоче він вилікуватися від травми внаслідок нещасного випадку, захистити претензію за контрактом, придбати нерухомість чи спланувати свій маєток, – він надає вам факти, а не перелік правових теорій. Готуючи справу, ви часто приділяєте набагато більше часу розслідуванню фактів, ніж правовому дослідженню. Під час більшості переговорів правники зосереджують таку ж (якщо не більшу) увагу на фактах справи, як і на праві, що застосовується. Під час судового розгляду свідки дають показання щодо фактів, які їм відомі, адвокати звертаються до фактів у вступних і заключних судових промовах, а також сперечаються щодо фактів у досудових і судових клопотаннях. У кожній апеляції короткі записки розпочинаються «викладенням фактів», а усні аргументи часто зосереджуються на суперечках щодо встановлених фактів.

Особи, які шукають факти – судді, адвокати, посадові особи, – не є безпосередніми спостерігачами подій, про які йдеться. Вони повинні реконструювати реальність на основі свідчень свідків, інших доказів та аргументів, наведених учасниками спору або їх представниками. Завдяки цьому вони роблять власні висновки про те, що насправді сталося.

Процес аналізу починається з розгляду фактів справи клієнта. У зв'язку з цим рекомендується:

1. вивчити наявні факти, щоб з'ясувати, чи потрібно збирати додаткову інформацію, перш ніж розпочати юридичний аналіз;
2. переконавшись у наявності всіх фактів, запитати, чи всі вони підтверджені належними доказами і в разі необхідності отримати такі докази;
3. упорядкувати факти, тобто згрупувати всі пов'язані факти, розмістити їх у логічному порядку, використовуючи відповідну модель – напр., хронологічну (*див. нижче*);
4. зважити факти (попередньо оцінити достовірність наявних фактів). Цінність певної фактичної інформації, наприклад чуток, може бути сумнівною;
5. визначити ключові факти, тобто вирішальні для результату розгляду справи.

Хороші правники розуміють важливість фактів. Зрештою, їх не обійти. Як сказав Джон Адамс під час свого захисту британських солдатів у судовому процесі у справі про бостонську різанину, «Факти – це вперта річ».

– Н. Левіт і Д. Ліндер

Для переконливої організації (впорядкування) фактів можуть використовуватися *три різні методи*: модель правових елементів, хронологічна модель і сюжетна модель.

Модель правових елементів організації фактів

Ця модель дозволяє зосередитися на нормах права, які будуть застосовані до фактів справи.

Так, у процесі упорядкування фактів у контексті правових норм спочатку слід *визначити правові елементи* позову або захисту. Елементи ідентифікують факти, які позивач повинен довести, щоб підтвердити справу *prima facie* (або які повинен встановити відповідач, щоб підтвердити ствердний захист чи зустрічний позов).

Напр., для претензії щодо порушення контракту елементами будуть (1) пропозиція, (2) прийняття, (3) розгляд, (4) порушення та (5) збитки.

Після визначення цих елементів їх слід сформулювати як «фактичні пропозиції» (тобто як факти, що підлягають доведенню або встановленню). Інакше кажучи, *виразити кожний елемент у контексті фактів справи*. Напр., у справі про стягнення збитків від оренди приміщення, непридатного для проживання мешканців, орендар має довести факт непридатності житла для проживання. У контексті конкретної справи непридатність може бути зумовлено відсутністю достатнього тепла, протіканнями в спальні та зараженням тарганами. Природно, що ці факти мають бути встановлені та доведені відповідними доказами.

Схема цієї моделі виглядатиме так:

ЕЛЕМЕНТИ → ФАКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОВЕДЕННЮ → ВСТАНОВЛЕНІ ФАКТИ → ДОКАЗИ

Елементи	Факти, що підлягають доведенню	Встановлені факти	Докази
Оренда приміщення, непридатного для проживання мешканців	Факт непридатності житла для проживання через відсутність достатнього тепла, протікання в спальні	Відсутність достатнього тепла Протікання в спальні Зараження тарганами	Пояснення орендаря Пояснення свідків Листи від орендодавця

	та зараження тарганами		Акти обстеження приміщення
--	------------------------	--	----------------------------

Хронологічна модель правової організації фактів

Хронологія традиційно вважається корисним методом для організації фактів. Зосереджуючись на хронологічному зв'язку фактів один з одним, а не на зв'язку фактів із загальними юридичними положеннями, ця модель тим самим забезпечує певні переваги. Вона розміщує конкретний факт у контекст навколишніх обставин. Крім того, факт, який може здатися неважливим сам по собі, може мати велике значення, якщо розглядати його у хронологічній послідовності. Або факт, який сам по собі може запропонувати одне його тлумачення в одній ситуації, може вказувати на зовсім інше пояснення, якщо розглядати його в іншому часовому контексті. Хронологічна модель також допомагає нам оцінити внутрішню послідовність та достовірність різних розповідей про те, «що насправді сталося».

При користуванні цією моделлю може застосовуватися така таблиця:

Дата / час	Епізод	Джерело фактів (докази)	Прогалини / внутрішня узгодженість
	Наведіть опис події, зокрема обстановку події, залучених учасників та їхній фізичний і психічний стан.	Ідентифікація джерел фактів допомагає в подальшій оцінці їхньої достовірності та допомагає визначити, на які факти можна покладатись у викладі справи.	Перегляньте кожний епізод і поставте перед собою три питання: 1. Які ще подробиці ми хочемо знати про кожний епізод, щоб створити сцену? 2. Що ще могло чи мало відбутися до або після цього епізоду відповідно до наших уявлень про таку послідовність подій? 3. Чи узгоджується цей епізод у хронології з іншими епізодами, відповідно до наших уявлень про таку послідовність подій?

Сюжетна модель організації фактів

Подібно до хронологічної моделі, сюжетна модель також часто організовує факти як причинно-наслідкову послідовність фактів. Однак вона прагне надати послідовності подій певного значення. Для цього вона висвітлює певні факти, відфільтровує інші,

зосереджуючись на певних деталях і зображеннях, применшуючи інші, розташовуючи факти та епізоди в певному порядку або представляючи факти в контексті певних зображень і символів. Розповідь не лише викладає хронологічний ряд подій, а намагається виявити їхній сенс.

Що таке факт

Як зазначалося вище, факти поряд з юридичними правилами є важливим об'єктом юридичного аналізу. Сам юридичний аналіз часто описують як своєрідне «блукання» *між правом і фактами*. Шукаючи відповідь на юридичне питання, правник здійснює конкретизацію, «кидаючи погляд то туди, то сюди», то на правило, то на ситуацію, що її це правило має врегулювати. За таким підходом особі в режимі блукання неодноразово доводиться «кидати погляд» то на правила, то на факти.

Експерти жартують з цього приводу: ми не знаємо, які правила застосовуються, доки не дізнаємося факти; ми не знаємо, які факти є важливими, поки не дізнаємося, які правила застосовуються; дихайте глибоко – так, це рух по колу.

Крім того, слід пам'ятати, що юридичний аналіз не є легкою невимушеною прогулянкою між фактами і правилами, у процесі застосування правил до фактів. У *темах 4 та 5* буде детально розглянуто проблеми вибору юридичних правил та встановлення їх змісту. А зараз зауважимо, що пошук фактів також не є простим процесом їх опису. Напр., багато так званих фактичних питань є питаннями оцінки. Визначення того, чи був хтось недбалим, розумним чи недобросовісним, вимагає судження та оцінки.

Відмінності між фактами, висновками та доказами

Факт – це те, що сталося насправді (напр., у момент, коли автомобіль з'їхав з дороги, він рухався зі швидкістю 110 км на годину). Факт є інформацією про якусь річ (напр., вогнепальну зброю), дію (удар по обличчю, передача грошових коштів, надання відпустки), подію (землетрус, пошкодження майна) чи обставину (алкогольне сп'яніння, ожеледиця тощо).

Фактичний висновок не є фактом. Це – висновок, виведений із фактів («швидкість автомобіля перевищувала допустиму» або «машина з'їхала з дороги через свою швидкість»).

Докази є підтвердженням факту («поліцейський показав відеозапис або світлину, на якому (якій) його радар виміряв швидкість автомобіля як 110 км на годину»). Інакше кажучи, докази – це джерело наших знань про те, що факт дійсно є правдою.

Типи фактів

Зазвичай частина фактичної інформації, яку клієнт надає під час співбесіди, не має відношення до результату справи. Іноді важливу фактичну інформацію пропускають. Тому перш ніж знайти юридичне розв'язання проблеми, слід визначити факти, які мають *вирішальне* значення для результату справи, – *ключові* факти.

Слід нагадати, що, виходячи з впливу фактів на результат вирішення справи, усі факти можуть бути поділено на:

1. Нерелевантні факти (irrelevant facts) – тобто факти, що збігаються з подією, проте не мають відношення до справи і тому не впливають на її результат. Ці факти можна порівняти з випадковими спостерігачами на місці злочину – вони ніби є, однак нічого про обставини злочину не знають і жодної користі від них не має.

Водночас слід пам'ятати, що оцінка фактів на релевантність проводиться щодо конкретної життєвої ситуації. Напр., при встановленні порушення правил дорожнього руху такий факт, як ожеледиця на дорозі, є релевантним для визначення порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, проте є нерелевантним для залишення місця дорожньо-транспортної пригоди.

2. Факти на задньому плані (background facts). Це – так звані довідкові факти. Вони також не є суттєвими для визначення результату у справі, проте зазвичай необхідні і часто корисні, оскільки вони надають інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти контекст справи, допомагає побачити (уявити) загальну картину події, в якій відбувалися ключові факти. Вони нагадують акторів масових сцен на кінозйомках, завдяки яким відповідні епізоди виглядають максимально реалістичними.

3. Ключові факти (key facts). Це – юридично значущі факти справи, що є вирішальними для результату її розгляду. Вони зумовлюють відповідь на юридичне питання про те, чи застосовується право, що регулює спір, і якщо так – то як само.

Ключовий факт – це настільки важливий факт, що якби він був змінений або не встановлений, то результат справи також, ймовірно, змінився б.

Не існує чарівної формули для визначення ключових фактів. Тим не менш, ретельний юридичний аналіз у конкретній життєвій ситуації дозволяє спочатку визначити перелік фактів, які можуть бути ключовими з точки зору юридичних правил, а потім перевірити їх наявність / відсутність у конкретній життєвій ситуації.

Напр., при затриманні особи, яка вчинила правопорушення, до неї була застосована фізична сила. При цьому інші засоби примусу не застосовувалися. Юридичне питання полягає в тому, чи були поліцейськими допущені порушення при застосуванні фізичної сили в цій конкретній ситуації із затриманням правопорушника?

Спочатку на основі ст. 29, 42-44 Закону України «Про Національну поліцію» визначимо *потенційно ключові факти* такої справи. Для цього з урахуванням її конкретних життєвих обставин треба попередньо відповісти на такі запитання:

1. Чи застосовувався фізичний вплив (сила) поліцейським під час виконання ним повноважень, визначених цим Законом?
2. Чи негайно поліцейський зупинив застосування фізичного впливу (сили) в момент досягнення очікуваного результату – після затримання правопорушника?
3. Чи заздалегідь поліцейський попередив особу про застосування фізичної сили і чи надав їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського?
4. Чи зволікання поліцейського у застосуванні фізичної сили могло спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки?
5. Чи в ситуації, що склалася, попередження поліцейського про застосування фізичної сили було невинуватим або неможливим?

6. Чи застосування фізичної сили та інтенсивність її застосування поліцейським урахувало конкретну ситуацію, характер правопорушення та індивідуальні особливості особи, яка вчинила правопорушення?
7. Чи були особи, які постраждали в результаті застосування фізичної сили, і чи надав їм поліцейський невідкладну медичну допомогу?
8. Чи застосовувалася фізична сила до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості?
9. Чи в ситуації, що склалася, жінки з явними ознаками вагітності, малолітні особи, особи з явними ознаками обмежених можливостей або старості вчиняли збройний чи груповий напад?
10. Чи жінки з явними ознаками вагітності, малолітні особи, особи з явними ознаками обмежених можливостей або похилого віку вчинили збройний опір поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських?
11. Чи існувала можливість відбити напад або опір жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості іншими, ніж фізична сила, способами і засобами?
12. Чи застосовувалася фізична сила поліцейським для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення?
13. Чи можна було забезпечити виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. шляхом застосування інших, ніж фізична сила, поліцейських заходів?

Юридичні правила, що регламентують застосування фізичної сили поліцейськими

Стаття 29. Вимоги до поліцейського заходу

1. Поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень.
2. Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним.
3. Обраний поліцейський захід є законним, якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України.
4. Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам.
5. Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди.
6. Обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції.

7. Поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає в нього необхідності у подальшому застосуванні такого заходу.

Стаття 42. Поліцейські заходи примусу

1. Поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу:

1) фізичний вплив (сила);

(До фу)

7. Поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату.

Стаття 43. Порядок застосування поліцейських заходів примусу

1. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим.

2. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

3. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

4. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

5. Заборонено застосування фізичної сили... до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Стаття 44. Застосування фізичної сили

1. Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

Відповіді на ці запитання дозволять визначити ключові факти для конкретної ситуації із затриманням правопорушника, і на їх основі, а також на основі наведених юридичних правил дійти висновку, чи були поліцейськими допущені порушення.

Є дві категорії ключових фактів:

1. Окремі ключові факти

Часто один чи кілька окремих фактів є ключовими у справі. Ключовий факт є окремим ключовим фактом, якщо він самостійно впливає на результат справи або змінює його. Напр., ключовим є той факт, що поліцейський негайно зупинив застосування фізичної сили в момент досягнення очікуваного результату.

2. Факти, що розглядаються як група

У деяких фактичних ситуаціях жоден окремий факт не є ключовим фактом, тобто жоден факт не є настільки значущим, що якщо його змінити, це змінило б результат

Проте, аналізуючи справу, правник повинен усвідомлювати, що окремі факти, які здаються незначними, можуть бути ключовими фактами, якщо їх розглядати та зважувати як групу.

Приклад групи фактів як ключового факту можна знайти в *рішенні ЄСПЛ від 16.11.2023 р. у справі «Бульчак та інші проти України»*. Зокрема Суд констатував порушення ст. 3 ЄКПЛ через неналежні умови тримання під вартою. Предметом перевірки ЄСПЛ були скарги на те, що камера була заражена паразитами/гризунами, відсутність свіжого повітря, відсутність або неналежна якість гігієнічних засобів, відсутність або недостатня кількість прогулянок на свіжому повітрі, відсутність або погана якість постільної білизни, відсутність приватності під час користування туалетом, цвіль або бруд у камері, відсутність або обмежений доступ до душу, пасивне паління, відсутність туалетних засобів.

Кожний окремий факт – напр., бруд у камері або відсутність гігієнічних засобів – не означав порушення ст. 3 ЄКПЛ. А ось усі разом взяті вони переконали Суд у тому, що поводження до осіб, які перебувають під вартою, було нелюдським чи таким, що принижує гідність.

Питання факту і питання права

В юридичній літературі зазвичай стверджується, що *питання факту* – це питання про те, що мало або має місце у дійсності або які передумови вже існують для того, аби у майбутньому мав місце певний стан чи подія; тоді як *питання права* – це питання про те, як є, має бути або як мало би бути відповідно до норми права.

Відповідно до англо-американській традиції розмежування питань факту (issue of fact або question of fact) і права (issue of law або question of law) історично ґрунтувалося на тому, *кому* належало вирішувати відповідні питання: питання факту – присяжним, права – професійному судді. Це знайшло вираз у відповідних латинських максимах «ad questionem facti non respondent iudices» (судді не відповідають на питання факту) та «ad questionem juris non respondent iuratores» (присяжні не відповідають на питання права).

У такому випадку логічно, що питання факту належало встановлювати на підставі доказів із застосуванням звичайного життєвого досвіду, а питання права – із застосуванням професійних знань у галузі юриспруденції.

3. ДОВЕДЕННЯ ФАКТІВ. ДОКАЗИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

У більшості судових процесів сторони оскаржують факти. Можливо, в ідеальному світі суд, який досліджує ці факти, взяв би до уваги всі докази, які мають відношення до спору, тобто всі докази, які логічно підтверджують або спростовують існування цих фактів, і так дійшов би до істини щодо справи. Однак у реальному світі, зазначають А. Кін та П. Маккеон, діють різноманітні чинники, які обмежують докази, які беруться до уваги. Британські вчені виокремлюють три таких чинники:

по-перше, існують практичні обмеження, притаманні процесу встановлення фактів і загальні для всіх правових систем (міркування щодо часу та вартості та необхідності завершення судового процесу);

по-друге, згідно з англійською змагальною системою суд сам не може проводити пошук відповідних доказів, а повинен прийняти своє рішення виключно на основі наданих сторонами доказів;

по-третє, існує саме право доказів (law of evidence), значна частина якого містить правила, які виключають відповідні докази з різних причин. Напр., доказ може бути недостатньо надійним або ненадійним. Отже, суд може прагнути встановити істину, проте врешті-решт він повинен прийняти рішення та врегулювати спір, навіть якщо представлені докази є непереконливими. Ризик того, що суд не дійде до істини в цьому питанні, підвищується через той факт, що судовий процес, звичайно, є людською справою і, отже, так чи інакше надасть простір для розбіжностей у думках для помилок, обману та брехні.

Зрозуміло, що правила доказування, як і будь-які інші правила, можуть призвести до несправедливості в конкретній справі. Проте вони існують, тому що вважаються збалансованими, щоб передусім привести до точнішого встановлення фактів й, отже, забезпечити в судах більше справедливості щодо справ взагалі.

Поняття доказів

Слід зауважити, що в Україні поняття доказів визначено на рівні процесуальних кодексів. При цьому в основі ЦПК, ГПК та КАС лежить, по суті, єдиний підхід до їхнього визначення. Водночас визначення у КПК природно враховує специфіку кримінального провадження.

Визначення доказів у ЦПК, ГПК, КАС

Визначення доказів у КПК

Будь-які дані, на підставі яких суд встановлює

а) наявність або відсутність обставин (фактів), що *обґрунтовують* вимоги і заперечення учасників справи, та

б) *інші обставини*, що *мають значення* для правильного вирішення справи

Фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд *встановлюють* наявність чи відсутність фактів та обставин, що *мають значення* для кримінального провадження та підлягають доказуванню

Види доказів

Докази, за допомогою яких факти можуть бути доведені або спростовані в суді, відомі як «судові докази». Перелік судових доказів в Україні доволі скромний. Втім, це загальносвітова тенденція.

Види доказів у ЦПК, ГПК, КАС

1) Письмові, речові й електронні докази

2) Висновки експертів

3) Показання свідків

Види доказів у КПК

1) Речові докази, документи

2) Висновки експертів

3) Показання

Характеристика доказів традиційно містить оцінку їх належності, допустимості, достовірності та достатності.

Належність доказів

Належні докази згідно з ЦПК, ГПК, КАС

Містять інформацію щодо предмета доказування

Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення

Належні докази згідно з КПК

Прямо чи непрямо підтверджують

- 1) існування чи відсутності обставин, що *підлягають доказуванню* у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також
- 2) достовірності чи недостовірності, можливості чи неможливості використання інших доказів

Слід погодитися з тим, що належність доказів – це часто-густо питання ступеня, який визначається здебільшого здоровим глуздом і досвідом.

Допустимість доказів

Допустимі докази згідно з ЦПК, ГПК, КАС

Мають бути отримані в порядку, визначеному законом

Мають бути підтверджені певними засобами доказування і не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування

Допустимі докази згідно з КПК

Мають бути отримані в порядку, встановленому Кодексом

Не мають бути отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини

Достовірність доказів

Достовірні докази згідно з ЦПК, КАС

На їх підставі можна встановити дійсні обставини справи

Достовірні докази згідно з ГПК

Створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи

Достовірні докази згідно з КПК

Кодекс не розкриває зміст відповідної характеристики

Достатність доказів

Достатні докази згідно з ЦПК, КАС

У своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування

Достатні докази згідно з КПК*, ГПК**

* Кодекс не розкриває зміст відповідної характеристики

** Концепцію достатності замінено на концепцію *вірогідності* доказів (ст. 79 ГПК):

Наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є вірогіднішими, ніж докази, надані на її спростування

4. СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СФЕРА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Важливим елементом змагальності процесу є **стандарти доказування** – спеціальні правила, якими суд має керуватися при вирішенні справи. Ці правила дозволяють оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування і наскільки вони змогли переконати суд у своїй позиції, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою (див. п. 102 *постанови Касаційного господарського суду у складі ВС від 22 квітня 2021 р. у справі № 904/1017/20*).

Стандарт доказування визначає *мінімально необхідний* ступінь суб'єктивної впевненості судді в істинності спірного факту, за якої суд готовий визнати *тягар доказування виконаним*, а відповідну фактичну обставину після дослідження всіх доказів – доведеною. Інакше кажучи, йдеться про *допустимий рівень сумнівів* у істинності факту, який поєднується з готовністю судді визнавати цей факт доведеним.

Таке становище не є дивним. Суддя змушений вирішувати спір в умовах певного ступеня невизначеності не лише щодо права, а й щодо фактичних обставин.

Так, фахівці зазначають, що суддя мусить ухвалювати рішення на основі недосконалої та неповної інформації, збереження певного ступеня сумнівів щодо фактів спору, оскільки в більшості випадків:

1. факти минулого з абсолютною точністю та достовірністю встановити просто неможливо;
2. подальший пошук істини може виявитися недоцільним через перевищення граничних витрат на встановлення фактів над граничними вигодами від мінімізації ризику судової помилки;
3. сторони вичерпали свої доказові можливості або просто погано працювали на етапі збору та подання доказів.

До речі, правники також виконують свій тягар доведення в умовах неповної, суперечливої та невизначеної інформації. У такій ситуації для усунення (мінімізації) негативних наслідків вони використовують кілька методів:

1. наводять аргументи щодо достовірності доказів. Напр., якщо докази є показаннями, то можна поставити під сумнів здатність свідка сприймати події, щодо яких він дав свідчення, про його здатність точно згадати ці події або про

його правдивість. Якщо доказ документальний, то правники можуть сперечатися щодо достовірності документа;

2. применшують силу висновку, який можна зробити з доказів, наведених опонентами (напр., світлина, безсумнівно, може бути точною світлиною, зробленою камерою спостереження, на якій грабіжник заходить до магазину. Захисник, однак, може стверджувати, що зображення на ній погане і нечітко показує обличчя обвинуваченого);
3. наводять аргументи на основі кількості доказів (напр., адвокат позивача може зауважити, що він залучив трьох видатних експертів, тоді як відповідач зміг знайти лише одного експерта, який свідчить на його користь);
4. посиляються на узгодженість усіх разом узятих доказів (К. Вандевельде).

Концепція стандартів доказування має *англо-американське походження*. Так, правовій системі Англії притаманні:

1. *стандарт «баланс імовірностей» (balance of probabilities)*, який використовується, зазвичай, у цивільних справах. Лорд Деннінг у *рішенні у справі «Міллер проти Міністра пенсійного забезпечення» (1947 р.)* зазначав: якщо докази такі, що суд може сказати: *«ми вважаємо це вірогіднішим, ніж ні»*, то тягар доказування вважається виконаним, проте якщо ймовірності рівні, то ні.
2. *стандарт «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt)*, що використовується зазвичай у кримінальних справах при реалізації звинувачення свого тягара доведення. Лорд Деннінг у вищевказаному рішенні висловився так: стандарт «поза розумним сумнівом» не має на увазі відсутність тіні сумніву, проте вказує, що альтернативні можливості мають бути надзвичайно малоімовірними.

Легко побачити, що в кримінальних справах на сторону обвинувачення покладено більший тягар переконання, ніж на позивача або відповідача у цивільних справах. Це зумовлено класичним правовим постулатом, згідно з яким виправдання винного вважається ліпшим, ніж засудження невинуватого. З цієї причини суд, вважаючи, що підсудний, ймовірно, вчинив злочин, має водночас визнати такого підсудного невинуватим у кримінальному обвинуваченні, оскільки докази поза розумним сумнівом вимагають більшої впевненості, ніж проста ймовірність.

У США, крім звичайного цивільного стандарту *«превалювання доказів» (preponderance of evidence)*, який є аналогом англійського балансу ймовірностей, і кримінального стандарту «поза розумним сумнівом», щодо низки спорів використовується й проміжний стандарт – *«ясні та переконливі докази» (clear and convincing evidence)*. Цей стандарт використовується в деяких штатах у спорах про заперечення заповітів із посиланням на неосудність спадкодавця.

Стандарт доказування *«поза розумним сумнівом»* знайшов своє закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві України (зокрема в ст. 17 КПК).

Його основні положення викладені в *п. 22-26 постанови Касаційного кримінального суду у складі ВС від 4 липня 2018 р. у справі № 688/788/15-к*:

1. стандарт поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину;
2. поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які утворюють об'єктивну сторону діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивну сторону;
3. версія обвинувачення має пояснювати всі встановлені судом обставини. Наявність таких обставин, яким версія обвинувачення не може надати розумного пояснення або які свідчать про можливість іншої версії, є підставою для розумного сумніву в доведеності вини особи;
4. для дотримання цього стандарту недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише вірогіднішою за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у версії події, яку надало обвинувачення, було спростовано, й єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, – є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням.

Стандарт доказування «*вірогідності доказів*» на сьогодні закріплено в господарському процесуальному законодавстві України. Відповідно до ст. 79 ГПК наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є вірогіднішими, ніж докази, надані на її спростування.

Так, у *постанові Касаційного господарського суду у складі ВС від 11 вересня 2020 р. у справі № 910/16505/19* наголошується на тому, що:

1. на суд покладено обов'язок оцінювати докази, обставини справи з огляду на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються, радше були (мали місце), аніж не були;
2. цей стандарт на відміну від «достатності доказів» підкреслює необхідність зіставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач;
3. необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу;
4. питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Велика Палата ВС у *постанові від 21 червня 2023 р. у справі № 916/3027/21* також зазначає, що покладений на суд обов'язок оцінювати докази, обставини справи з огляду на їх вірогідність передбачає, що висновки суду можуть будуватися на умовиводах про те, що факти, які розглядаються, скоріше були (мали місце), аніж не були. Водночас певна обставина не може вважатися доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс.

Крім того, при визначенні стандарту доказування в адміністративних справах слід урахувати правову позицію, висловлену в *постанові Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 11 лютого 2020 р. у справі № 816/502/16*. Суд, зокрема, зауважив, що у справах, де суб'єкт владних повноважень доводить правомірність своїх рішень, що передбачають втручання у власність або діяльність суб'єкта приватного права (зокрема

притягнення його до відповідальності), подані таким суб'єктом владних повноважень докази, за загальним правилом, повинні відповідати критерію «поза розумним сумнівом». Аналогічну позицію висловлено ВС у *постановах від 14 листопада 2019 р. у справі № 822/863/16 та від 21 листопада 2019 р. у справі № 826/5857/16*.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Рекомендується проведення практичного заняття, на якому має бути вдосконалено навички професійного мислення та письма в частині формулювання юридичних питань, визначення ключових фактів справи та доказів у ній. Оптимальним у цій ситуації також є розв'язання і подальший розбір задачі, в основі якої – реальна або гіпотетична юридична справа.

Приклад юридичної справи та її фабули:

2 вересня 2024 р., готуючись до нового навчального року, студент університету придбав в університетській книгарні підручник з математичного аналізу за 318 грн. 6 вересня на першій лекції з математичного аналізу він почув, як викладач неохайно висловився з приводу цього підручника. «Я наполегливо, навіть категорично не рекомендую читати вам цю маячню».

Злякавшись негативних наслідків і шкодуючи про покупку, студент наступного дня повернувся до книгарні та намагався повернути підручник. Продавець книгарні відмовився повертати гроші за підручник; при цьому він посилався на Закон України «Про захист прав споживачів», який забороняє повернення підручників.

Засмучений студент повернувся додому, ознайомився з текстом цього закону і 9 вересня знову відвідав книгарню. Цього разу студент наполягав, що підручник є товаром неналежної якості, посилаючись при цьому на думку викладача університету. А значить, заборона повернення на цей підручник не поширюється. Як компроміс студент був згідний обміняти підручник на «Путівник осіннім Парижем» вартістю 330 грн.

Продавець не погодився з тим, що підручник є товаром неналежної якості, вказуючи, що підручник рекомендовано для використання у закладах вищої освіти і має позитивні рекомендації від рецензентів. Тому повторно відмовив студенту повернути гроші. Він також відмовився обміняти підручник на путівник.

Студент додатково ознайомився із законодавством про захист прав споживачів і змінив тактику. Він стверджував, що навіть якщо якість підручника підтверджено, книгарня все одно має піти на зустріч покупцю – повернути гроші або поміняти на путівник. При цьому він пояснив, що разом із підручником отримав електронний диск з матеріалами до підручника. А значить, купив не друковане видання, а відповідний навчальний комплекс. На такий товар заборона обміну (повернення) не поширюється.

Продавець знову йому відмовив. Студент вирішив звернутися за допомогою до адвоката.

1. Сформулюйте юридичні питання, які, на ваш погляд, можуть виникнути у зв'язку з цією справою.
2. Визначить ключові факти у цій справі.
3. Дайте відповіді на ці питання.

4. Визначить, які докази можуть підтверджувати ці факти.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Пільков К.М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі: монографія. Київ: Освіта України, 2016.
2. Keane A., McKeown P. The Modern Law of Evidence. 9th Ed. Oxford University Press, 2012.
3. Krieger S.H., Neumann R.K. Essential Lawyering Skills: interviewing, counseling, negotiation, and persuasive fact analysis. 5th Ed. Wolters Kluwer, 2015.
4. MacCormick N. Legal Reasoning and Legal Theory. Oxford Clarendon Press, 1978.
5. Putman W.H. Legal Analysis and Writing. 3rd Ed. Delmar Cengage Learning, 2009.

ТЕМА 4. ЮРИДИЧНІ ПРАВИЛА ТА ЇХ ДЖЕРЕЛА

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

Пошук юридичних правил як етап юридичного аналізу справи.

1. Джерела юридичних правил (юридичні джерела) та їх види. Система та ієрархія юридичних джерел.
2. Критерії пошуку юридичних правил в юридичних джерелах.
3. Аудит юридичних правил (перевірка на актуальність та чинність). Критерії актуальності та достовірності юридичних правил.
4. Критерії чинності юридичних правил. Правила набрання юридичними правилами чинності.
5. Компетенція авторів юридичних правил.
6. Дія юридичних правил у часі.
7. Ретроактивна (зворотна) дія юридичних правил.

МЕТА

1. Ознайомити студентів із системою юридичних джерел та критеріями пошуку необхідних юридичних правил.
2. Навчити студентів правил перевірки юридичних правил на чинність.

1. ЮРИДИЧНІ ПРАВИЛА

Юридичні правила в аспекті юридичного аналізу справи – це:

(1) обов'язкові чи рекомендовані правила регулювання правових відносин, накладання яких на юридично значущі факти справи дає можливість відповісти на юридичне питання;

(2) правила тлумачення, реалізації та застосування норм і принципів права, зокрема вирішення складних випадків (подолання юридичних колізій та прогалин у правовому регулюванні).

Приклади:

(1) Закріплена в ст. 1166 ЦК норма права, що регулює обов'язок особи відшкодувати шкоду, заподіяну їй неправомірними діями. У процесі юридичного аналізу справи адвокат використовує це юридичне правило (разом з іншими правилами) для відповіді на питання, чи зобов'язана винна особа компенсувати майнову шкоду його клієнтові, а суд – чи підлягає відповідний позов постраждалої особи задоволенню.

(2) Створене юридичною наукою шляхом дослідження конституційних норм та принципів права доктринальне правило, відповідно до якого норми публічного права, що визначають повноваження органів публічної влади та їх посадових осіб, не можуть бути інтерпретовані розширено (не підлягають розширювальному тлумаченню).

Пошук юридичних правил, необхідних для відповіді на юридичне питання шляхом накладання їх на юридичні факти, є обов'язковим етапом юридичного аналізу справи. Він вимагає від правника знань системи юридичних джерел тієї національної правової системи, в якій він працює, професійних навичок отримання текстів цих джерел та їх аудиту (перевірки на застосовність до певної юридичної справи та чинність).

2. ЮРИДИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ СИСТЕМА

Юридичні джерела, або джерела права, – це різноманітні визнані певною національною правовою системою джерела, в яких містяться юридичні правила і з яких вони беруться правником для отримання відповіді на юридичне питання (вирішення юридичної справи) шляхом застосування цих правил до спірних правових відносин («накладання» правил на юридично значущі факти цієї справи).

Юридичні джерела поділяють на:

1. **обов'язкові** – джерела, в яких офіційно закріплюються обов'язкові юридичні правила (передусім норми права). У національній правовій системі України це: Конституція України (а також рішення КСУ про офіційне тлумачення її норм як їх невід'ємна складова); міжнародні договори України (зокрема рішення ЄСПЛ як невід'ємна складова ЄКПЛ); кодекси та інші закони України; підзаконні нормативно-правові акти України; для судів та органів публічної влади – також рішення ВС (відповідного Касаційного суду у складі ВС, Великої Палати ВС);
2. **субсидіарні (переконливі, авторитетні)** – джерела, в яких не закріплюються обов'язкові юридичні правила (норми права), а містяться авторитетні правила тлумачення, реалізації та застосування норм і принципів права. Це рішення ВС (для всіх суб'єктів, крім судів та органів публічної влади, для котрих правові позиції ВС є обов'язковими джерелами права); рекомендації міжнародних органів та організацій (напр., *Доповідь про верховенство права* і *The Rule of Law Checklist* Венеційської комісії); правова доктрина.

Вибір юридичних джерел для правового регулювання відносин у певному суспільстві залежить від національної правової системи, що історично склалася і функціонує в цьому суспільстві.

Основними обов'язковими юридичними джерелами національних правових систем романо-германської правової сім'ї (зокрема національної правової системи України) є **нормативно-правові акти** – офіційні документи, що приймаються (видаються) уповноваженими суб'єктами правотворчості в уніфікованій формі та за спеціальною процедурою, призначенням яких є офіційне закріплення норм права.

Видами нормативно-правових актів є закони та підзаконні нормативно-правові акти. Вертикальна (ієрархічна) структура системи нормативно-правових актів (законодавства):

1. Конституція;

2. міжнародно-правові акти;
3. закони, зокрема кодекси;
4. підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – це нормативно-правовий акт, що приймається за особливою уніфікованою процедурою вищим представницьким органом держави або на загальнодержавному референдумі народом, має вищу юридичну силу й регулює на загальному рівні найважливіші суспільні відносини. Закони:

1. приймаються вищим представницьким органом держави (парламентом) або на референдумі безпосередньо народом;
2. мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, тобто останні приймаються на основі та на виконання законів, не можуть їм суперечити (є підзаконними нормативно-правовими актами);
3. приймаються за спеціальною законодавчою процедурою (див. *Розділ IV Регламенту ВРУ*);
4. офіційно оприлюднюються і набирають чинності лише після такого оприлюднення.

Законодавство України визнає обов'язковим джерелом українського права лише один вид *прецедентів* – рішення ЄСПЛ. *Статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.* прямо передбачено, що суди застосовують при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права.

У країнах романо-германської правової сім'ї умовним аналогом судового прецеденту є **судова практика** – усталена практика однакового вирішення судами певних справ, однакового застосування певних норм матеріального і процесуального права, яке визначається судами вищих інстанцій як зразок, еталон шляхом ухвалення відповідних рішень у конкретних справах. У багатьох країнах романо-германської правової сім'ї визнається *доктрина «сталості юриспруденції»*, яка вимагає від судів дотримуватися сталої судової практики як важливого чинника єдності судової системи і національної правової системи загалом.

Статус обов'язкового джерела права в Україні визнається і за **правовими позиціями ВС**, адже *ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.* передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях ВС, є *обов'язковими* для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Водночас висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях ВС, *мають враховуватися* іншими судами при застосуванні таких норм права.

Статус обов'язкового джерела права в Україні також має визнаватися за *рішеннями КСУ* про неконституційність повністю або в окремії частині певного нормативно-правового акта (так звана «негативна правотворчість» КСУ, оскільки визнання актів чи їх частин неконституційними призводить до їх скасування) та щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Отже, сьогодні в Україні *статус судової практики як обов'язкового джерела права* мають висновки, зроблені у своїх рішеннях ЄСПЛ, ВС і КСУ. Рішення інших судових інстанцій, які містять правові зразки одноманітного та багаторазового застосування і

тлумачення норм права, можуть також набувати статус джерела права, проте *не обов'язкового, а субсидіарного (переконливого, авторитетного)*.

Правова доктрина – це визнана юридичною спільнотою та в її особі правовою системою впливова правова теорія, створена авторитетними правниками минулого й сучасності та закріплена в наукових працях, мотивувальних частинах рішень КСУ та загальних судів вищих інстанцій тощо (напр.: наукові доктрини поділу влади, державного суверенітету, судові доктрини дружнього ставлення до міжнародного права, плодів отруєного дерева тощо). Є субсидіарним авторитетним джерелом права, водночас важливим джерелом створення інших джерел права й розбудови правової системи в цілому. Письмовими джерелами правової доктрини є наукові праці, зокрема енциклопедії, монографії, підручники для закладів вищої юридичної освіти, статті, науково-практичні коментарі до нормативно-правових актів, передусім кодексів, тощо (див., напр., підручники, монографії, статті українських та іноземних правознавців у списках рекомендованих джерел у цьому посібнику та в його окремих темах).

3. АУДИТ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ

Аудит юридичних правил є перевіркою отриманих з юридичних джерел правил на застосовність до справи та чинність.

Застосовність юридичного правила до певної справи передбачає його відповідність усім характеристикам юридичного питання (предмету, галузі правового регулювання тощо).

Чинність юридичного правила, що закріплене в нормативно-правовому акті, перевіряється на момент виникнення спірних правовідносин (чи набрало чинності й водночас не втратило чинність правило на цей момент). Нормативною базою такої перевірки є *ст. 57, 94 Конституції України, розділи VII, X Закону України «Про правотворчу діяльність» (після введення їх у дію, що має відбутися через 1 рік після скасування воєнного стану в Україні), Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» (докладніше – див. тему 5)*.

Важливою складовою аудиту юридичного правила є перевірка компетенції його автора приймати (видавати) правила регулювання відповідних правових відносин. Нормативною базою такої перевірки є закони та інші нормативно-правові акти, що визначають компетенцію органів публічної влади в регулюванні певних сфер та окремих питань правового регулювання.

Чинність (актуальність) юридичного правила, що закріплене у правовій позиції ВС, перевіряється на момент здійснення юридичного аналізу справи (подачі заяви до суду, ухвалення судового рішення тощо), оскільки правник має враховувати динамічність судової практики тлумачення та застосування певних норм права й можливість її зміни ВС після виникнення спірних правових відносин.

Принцип правової визначеності (як вимога верховенства права), крім іншого, обумовлює стабільність та єдність судової практики, можливість відступу судом від своєї попередньої позиції лише за наявності вагомих підстав. Необхідною складовою правової визначеності є **принцип єдності судової практики**, який полягає у

забезпеченні однакового правозастосування в судочинстві, що сприяє передбачуваності результату вирішення спорів між учасниками судового процесу.

Принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру – так, процесуальним законом Великої Палати ВС, об'єднані палати, палати касаційних судів ВС наділено виключними повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції з огляду на те, що в протилежному випадку це означало б неможливість виправлення судом своєї власної передчасної або «застарілої» позиції, викликаной, напр., нечіткістю закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело б до неоднакового тлумачення норм права чи виключало б можливість динамічного розвитку суспільних правовідносин і права.

За певних обставин відступ від попередніх правових позицій суду касаційної інстанції узгоджується із уже усталеним виробленим у праві цивілізаційним підходом, згідно з яким при конкуренції між правдивим (правильним, справедливим) і стабільним пріоритет варто віддавати першому (*«truth or stability – truth is preferable»*).

Для узгодження принципу правової визначеності та концепції «розвитку права» у рішеннях ЄСПЛ та, частково, Великої Палати ВС сформувалася стала практика, відповідно до якої відступ від правової позиції повинен мати лише вагомі підстави, реальне підґрунтя, тобто суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього причини; метою відступу може слугувати виправлення лише тих неузгодженостей (помилки), що мають фундаментальне значення для судової системи та її розвитку.

Обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованої правової позиції ВС є, зокрема:

1. зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно дійти висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції);
2. ухвалення рішення КСУ;
3. нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумачення судами (палатами, колегіями) норм права;
4. ухвалення рішення ЄСПЛ, висновки якого повинні бути враховані національними судами;
5. зміни у праворозумінні, зумовлені:
 - a. розширенням сфери застосування певного принципу права;
 - b. зміною доктринальних підходів до розв'язання складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин;
 - c. наявністю загрози національній безпеці;
 - d. змінами у фінансових можливостях держави.

4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ЧАСІ

Визначається такими загальними показниками:

1. моментом набрання нормативно-правовим актом чинності;
2. напрямом темпоральної дії нормативно-правового акта, тобто його дії в часі:
 - a. *пряма, або активна, дія*;

- b. *зворотна, або ретроактивна, дія;*
 - c. *переживна, або ультраактивна, дія;*
3. моментом припинення нормативно-правового акта.

Також у деяких випадках дію нормативно-правового акта може бути зупинено та надалі відновлено.

Дія нормативно-правового акта в часі починається з моменту набрання ним чинності (див. *ст. 94 Конституції України, Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності»*).

Напрямок дії нормативно-правового акта в часі (напрямок темпоральної дії) – показник, що визначає поширення нормативно-правового акта на відносини, які виникли до і після моменту набрання ним чинності.

Три варіанти:

1. *Пряма (активна) дія* нормативно-правового акта в часі (дія тільки вперед) – регулювання нормативно-правовим актом тільки тих правових відносин, що виникли після набрання ним чинності.
2. *Зворотна (ретроактивна) дія* нормативно-правового акта в часі (дія як уперед, так і назад) – регулювання нормативно-правовим актом як правових відносин, що виникли після набрання ним чинності, так і тих, що виникли до цього моменту, проте продовжуються.

Відповідно до *ст. 58 Конституції України* «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення».

Слід мати на увазі, що згідно з *Рішенням КСУ від 9 лютого 1999 р. (у справі про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів)* перша з наведених конституційних норм поширюється тільки на фізичних осіб (з усіма негативними наслідками, що випливають з такого судового тлумачення, для юридичних осіб). Поширення дії норм, що пом'якшують відповідальність особи, на юридичних осіб можливе лише за умови прямої вказівки на це в законі. Проте ця правова позиція є вразливим прикладом звуженого тлумачення конституційної норми, звужує обсяг прав, через що піддається обґрунтованій критиці з боку правознавців і потребує перегляду шляхом зміни КСУ своєї вочевидь помилкової правової позиції.

3. *Переживна (ультраактивна) дія* нормативно-правового акта в часі – після втрати нормативно-правовим актом чинності збереження юридичної сили правилами, що закріплені в ньому, тобто продовження регулювання нормативно-правовим актом правових відносин, що виникли за часів його чинності, й тривають після його припинення.

Підстави *припинення* нормативно-правового акта:

1. сплив терміну дії строкового нормативно-правового акта (напр., Закону України про Державний бюджет на певний рік);
2. суттєва зміна обставин прийняття нормативно-правового акта (напр., припинення дії спеціальних нормативно-правових актів воєнного часу після закінчення війни);

3. визнання КСУ нормативно-правового акта неконституційним або загальним судом – незаконним, протиправним;
4. скасування нормативно-правового акта іншим нормативно-правовим актом рівної або вищої юридичної сили:
 - а. пряме (з прямою вказівкою про скасування);
 - б. фактичне (прийняття нового нормативно-правового акта, що регулює ті ж самі відносини).

5. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ПРОСТОРІ

Визначається територією, на яку поширюється дія нормативно-правового акта.

Розрізняють три основні *принципи дії*:

1. територіальний;
2. екстратериторіальний;
3. екстериторіальний.

1) За територіальним принципом дія нормативно-правових актів обмежується територією держави.

2) За екстратериторіальним принципом дія нормативно-правового акта поширюється також на певні території поза межами держави, особливий статус яких визначено нормами міжнародного права (території посольств, консульств тощо). Напр., українське трудове законодавство поширюється на їх співробітників.

3) За екстериторіальним принципом дія нормативно-правового акта поширюється не на всю територію держави (винятки: територія посольств, консульств інших держав, тимчасово окуповані території та ін.).

Особливості дії нормативно-правових актів у просторі можуть встановлюватися законами (див., напр., ст. 6 КК «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України»).

6. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЗА КОЛОМ ОСІБ

Визначається категоріями (колом) суб'єктів залежно від їхнього правового статусу, на які поширюється дія акта:

1. на всіх осіб, що перебувають на території держави (загальне правило);
2. тільки на громадян цієї держави (напр., виборче законодавство України);
3. на іноземних громадян та осіб без громадянства (законодавство про статус іноземців та осіб без громадянства) – умовне виокремлення;
4. на коло спеціальних суб'єктів (осіб певних посад або професій) (законодавство про статус суддів, депутатів тощо).

Винятком із категорії 1 є особи, що мають дипломатичні привілеї та імунітети (див., зокрема, *Віденську конвенцію про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., що ратифікована Верховною Радою УРСР 21 березня 1964 р.*).

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Зразки тестів для перевірки отриманих студентами знань та навичок.

Тест складається з трьох елементів:

1. *основа*, тобто проблемне запитання, на яке студент має знайти правильну відповідь;
2. *дистрактори*, тобто неправильні (помилкові, неточні чи неповні) варіанти відповіді, – їх у тесті зазвичай три;
3. *ключ*, тобто єдино правильна, точна відповідь на основу (у наведених нижче прикладах ключ підкреслено).

Тести мають бути досить складними, для чого дистрактори не повинні бути абсурдними чи такими, що вочевидь не мають стосунку до теми тестування, а різниця між ними і ключем не повинна бути очевидною.

Тривалість тестування визначається викладачем з огляду на середній рівень певної навчальної групи (зазвичай із розрахунку від 45 секунд до 1 хвилини на тест).

Найліпше, якщо в тестуванні поєднуюватимуться теоретичні питання і практичні кейси.

1. Якщо знайдені правником юридичні правила не дають відповіді на юридичне питання, він має передусім:

A. Здійснити пошук інших юридичних правил, яким відповідатиме сформульоване ним юридичне питання.

B. Заповнити прогалину у правовому регулюванні спірних правових відносин.

C. Сформулювати інше юридичне питання, якому відповідатимуть знайдені юридичні правила, і надати відповідь на нього.

D. Попередити замовника, що спір не охоплюється сферою правового регулювання, та відмовитися від його вирішення.

2. Чи може закон, в якому закріплено певні юридичні правила, набрати чинності раніше дня його офіційного опублікування?

A. Так, якщо це впливає зі змісту цього закону та природи врегульованих ним правових відносин.

B. Так, якщо це прямо передбачено цим законом.

C. Так, якщо цей закон пом'якшує чи скасовує відповідальність особи.

D. Ні.

3. Юридичне правило, що закріплене в законі, має бути чинним на момент:

A. Набрання цим законом чинності.

В. Виникнення спірних правових відносин, що цим правилом регулюються.

С. Здійснення юридичного аналізу цього правила.

Д. Виникнення спірних правових відносин, що цим правилом регулюються, та здійснення юридичного аналізу цього правила.

4. Юридичне правило, що міститься в рішенні ВС, має бути чинним на момент:

А. Набрання цим рішенням чинності.

В. Виникнення спірних правових відносин, що цим правилом регулюються.

С. Здійснення юридичного аналізу цього правила.

Д. Виникнення спірних правових відносин, що цим правилом регулюються, та здійснення юридичного аналізу цього правила.

5. 16 квітня 2024 р. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до КК». У ньому зазначено, що він набирає чинності 25 квітня 2024 р., крім статті, що пом'якшує кримінальну відповідальність громадян за певні правопорушення, яка набирає чинності 1 січня 2024 р.

Президент України підписав цей закон 19 квітня 2024 р. Закон офіційно опубліковано 25 квітня 2024 р.

В який момент набрала чинності стаття цього закону, що пом'якшує кримінальну відповідальність громадян за певні злочини?

А. 00 годин 00 хвилин 1 січня 2024 р.

В. 00 годин 00 хвилин 2 січня 2024 р.

С. 00 годин 00 хвилин 25 квітня 2024 р.

Д. 00 годин 00 хвилин 26 квітня 2024 р.

6. 16 квітня 2024 р. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до КК». У ньому зазначено, що він набирає чинності 25 квітня 2024 р., крім статті, що пом'якшує кримінальну відповідальність громадян за певні злочини, яка набирає чинності 28 квітня 2024 р.

Президент України підписав цей закон 19 квітня 2024 р. Закон опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 25 квітня 2024 р.

В який момент набрала чинності стаття цього закону, що пом'якшила кримінальну відповідальність громадян за певні злочини?

А. 00 годин 00 хвилин 25 квітня 2024 р.

В. 00 годин 00 хвилин 26 квітня 2024 р.

С. 00 годин 00 хвилин 28 квітня 2024 р.

Д. 00 годин 00 хвилин 29 квітня 2024 р.

7. 16 квітня 2024 р. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до КК». У ньому зазначено, що він набирає чинності 28 квітня 2024 р., крім статті, що

посилює кримінальну відповідальність громадян за певні злочини, яка набирає чинності 25 квітня 2024 р.

Президент України підписав цей закон 19 квітня 2024 р. Закон опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 23 квітня 2024 р.

В який момент набрала чинності стаття цього закону, що посилює кримінальну відповідальність громадян за певні кримінальні правопорушення?

- A. 00 годин 00 хвилин 25 квітня 2024 р.
- B. 00 годин 00 хвилин 26 квітня 2024 р.
- C. 00 годин 00 хвилин 28 квітня 2024 р.
- D. 00 годин 00 хвилин 29 квітня 2024 р.

8. 11 грудня 2023 року ВРУ прийняла Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік». У ньому зазначено, що він набирає чинності 1 січня 2024 р. і діє до 31 грудня 2024 р. Цей закон підписано Президентом 30 грудня 2023 р. та офіційно опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 10 січня 2024 р. В який момент цей закон набрав чинності?

- A. 00 годин 00 хвилин 1 січня 2024 р.
- B. 00 годин 00 хвилин 2 січня 2024 р.
- C. 00 годин 00 хвилин 10 січня 2024 р.
- D. 00 годин 00 хвилин 11 січня 2024 р.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Наукові джерела:

1. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2008.
2. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. Київ: Атіка, 2005.
3. Хрестова Г.О. Джерело права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В.Я. Тацій [та ін.]. Том 3: *Загальна теорія права* / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. Харків: Право, 2017.
4. Holland J.A., Webb J.S. Learning Legal Rules. A Students' Guide to Legal Method and Reasoning / J.A. Holland and J.S. Webb; Eighth Edition. UK : Oxford University Press, 2013.
5. Nordén G. The Structure of Norms and Legal Uncertainty: A Framework for the Functional Analysis of Law as Transformed in Multi-Member Decision Mechanisms / G. Nordén. A Dissertation Presented to the Faculty of the Law School of Yale University, 2016.

Нормативні джерела:

1. Статті 57, 58, 94 Конституції України.
2. Розділи VII, X Закону України «Про правотворчу діяльність».
3. Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

ТЕМА 5. ПОШУК ЮРИДИЧНИХ ДЖЕРЕЛ. РОБОТА З БАЗАМИ ДАНИХ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Основні поняття та етапи правничого дослідження.
2. Робота з базою «Законодавство України» та базою «Законотворчість».
3. Особливості роботи з базами судових рішень: Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР), портал «Судова влада України», «Вердиктум», практика ВС та ЄСПЛ.
4. Практичне завдання 1 «Робота з базою законодавство».
5. Практичне завдання 2 «Пошук судових рішень».

МЕТА

1. Відшукувати та аналізувати юридичні джерела для їх застосування в юридичному аналізі та письмі.
2. Вміти добирати достатні та релевантні джерела для юридичного аналізу, відшукувати їх на різних ресурсах.
3. Вміти працювати з основними українськими правовими базами даних, розуміти принципи пошуку правових документів та судових рішень.
4. Вміти працювати з такими ресурсами, як Офіційний вебпортал ВРУ (законодавство та законотворчість), Офіційний вебсайт КСУ, Єдиний державний реєстр судових рішень, Портал «Судова влада», пошуково-аналітична система «Вердиктум», практика ВС, практика ЄСПЛ.

1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ЕТАПИ ПРАВНИЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Правниче дослідження – це діяльність, спрямована на збирання правової інформації з різних джерел, таких як нормативно-правові акти, наукові праці та судова практика, для прийняття обґрунтованих рішень у правовій сфері. Воно є невід’ємною частиною роботи правників, суддів, науковців і здобувачів вищої юридичної освіти. Мета правничого дослідження полягає в тому, щоб знайти відповідні юридичні правила в нормативних і доктринальних юридичних джерелах та інші релевантні матеріали для вирішення конкретних правових проблем.

Правниче дослідження – це складний важливий процес, який дозволяє правникам відшукувати і застосовувати необхідні юридичні правила для розв’язання конкретних проблем. Володіння навичками правничого дослідження допомагає забезпечити точність та обґрунтованість юридичних позицій, ефективно захищати інтереси клієнтів та приймати обґрунтовані правові рішення.

Розберемо зміст правничого дослідження на основі конкретного кейсу: ваш клієнт придбав побутову техніку, яка виявилася несправною під час гарантійного терміну. Він звернувся до магазину з проханням обміняти або повернути товар, однак йому відмовили, посилаючись на відсутність технічної можливості для обміну. Завдання полягає в захисті прав клієнта як споживача та отриманні компенсації або обміну товару.

Для вирішення цієї проблеми слід звернутися до таких юридичних джерел:

1. Конституція України закріплює основні права та свободи громадян. Стаття 42 гарантує захист прав споживачів, що дозволяє обґрунтувати правомірність дій клієнта з точки зору основних прав людини.
2. Закон України «Про захист прав споживачів» регулює взаємини між споживачами та продавцями товарів і послуг, зокрема визначає права споживачів на обмін або повернення товарів неналежної якості, порядок звернення для вирішення споживчих спорів, а також права клієнта на компенсацію.
3. ЦК регулює загальні питання договірних зобов'язань, у тому числі права на розірвання договору та компенсацію.
4. Постанова КМУ «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів» конкретизує умови надання гарантійного обслуговування товарів та послуг, зокрема технічні аспекти. Застосування цієї постанови може обґрунтувати вимогу клієнта на обмін або ремонт товару.
5. Судова практика: напр., постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», в яких підтверджується обов'язок продавців виконувати вимоги споживачів щодо обміну товарів або повернення коштів у разі порушення гарантійних умов.
6. Міжнародні договори та рішення ЄСПЛ: у випадках, коли товар був імпортований або спір зачіпає права споживачів, регламентовані нормами ЄС (напр., угоди щодо співробітництва в сфері захисту прав споживачів з різними країнами), може бути корисним звернутися до відповідних норм міжнародного права, які мають пріоритет над національним законодавством у певних випадках.

Визначення та використання цих юридичних джерел дозволяє обґрунтувати вимоги клієнта на обмін або повернення товару на підставі його прав як споживача.

Використання кожного із зазначених джерел допоможе забезпечити комплексний та обґрунтований підхід до захисту інтересів клієнта у спірній ситуації.

Приклад: Коли ви купуєте товар в магазині, то користуєтесь своїм правом як споживач, і це право захищається Законом України «Про захист прав споживачів». Якщо товар несправний, ви маєте право на його повернення або обмін, і це також регулюється законодавством.

Основні етапи правничого дослідження

1. Ідентифікація правової проблеми (формулювання юридичного питання)

На початковому етапі треба чітко визначити, яку саме правову проблему потрібно вирішити. Це може бути запит клієнта, судовий спір або правова ситуація, що потребує аналізу.

Приклад: Якщо клієнт хоче розірвати договір, завдання правника полягає в тому, щоб дослідити відповідні юридичні правила, які регулюють розірвання договорів.

2. Пошук юридичних джерел

Цей етап містить пошук законодавства, судової практики, доктринальних джерел (юридичних статей, монографій) і міжнародних норм, які стосуються конкретної правової проблеми. Джерела можуть бути національними (закони, кодекси, підзаконні акти) та міжнародними (конвенції, рішення міжнародних судів). *Приклад:* У випадку з розірванням договору, правник повинен звернутися до ЦК, перевірити судову практику щодо подібних випадків та, можливо, вивчити міжнародні норми, якщо договір має міжнародний характер.

3. Аналіз знайдених юридичних правил і джерел

Після збору необхідної інформації, потрібно проаналізувати її на предмет релевантності і застосовності до конкретного випадку. Важливо розуміти контекст правила, його зміст та мету, а також як його може бути застосовано до ситуації. *Приклад:* Правник аналізує, чи дійсно умови, передбачені договором, дозволяють його розірвати, й які наслідки можуть бути для клієнта.

4. Тлумачення юридичних правил

На цьому етапі важливо правильно здійснити тлумачення знайдених юридичних правил з урахуванням їх контексту, цілей та особливостей застосування. Це може містити використання методів тлумачення (*докладніше – див. тему 6*). *Приклад:* Якщо в договорі є спірні положення, правник використовує певні методи тлумачення, щоб визначити, як ці положення повинні застосовуватися відповідно до юридичних правил.

5. Застосування норм до конкретної ситуації

Після аудиту і тлумачення юридичних правил правник застосовує їх до конкретних обставин справи. Це дозволяє сформулювати правову позицію або підготувати юридичний висновок. *Приклад:* Правник визначає, чи клієнт має право розірвати договір і на яких підставах. Відповідно, він готує правову позицію або проект позовної заяви.

6. Формулювання висновків та підготовка документів

Підсумковим етапом є формулювання юридичних висновків та підготовка необхідних документів, таких як правовий висновок, договір, позовна заява або меморандум. Це допомагає клієнтові або суду прийняти відповідне рішення. *Приклад:* Правник складає юридичний висновок для клієнта, де пояснює, на яких підставах договір можна розірвати й які юридичні наслідки це матиме.

7. Перевірка результатів

Часто-густо в процесі дослідження треба переглядати отримані результати, перевіряти нову інформацію або змінювати стратегію дослідження залежно від нових обставин. Перевірка охоплює повторний аналіз знайдених рішень, норм чи правових позицій для уточнення деталей. *Приклад:* Якщо під час розгляду справи виникають нові факти або змінюється законодавство, правник переглядає результати дослідження, щоб внести необхідні корективи.

Ресурси для правничого дослідження

1. Законодавчі бази: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>, <https://minjust.gov.ua/npa>
2. Судова практика: Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР), Верховний Суд, Конституційний Суд України, портал «Судова влада».
3. Міжнародне право: HUDOC (практика ЄСПЛ), суд ЄС, офіційні сайти міжнародних організацій (ООН, Рада Європи).
4. Наукові та доктринальні джерела: юридичні журнали, статті, монографії.
5. Відкриті джерела інформації: бази даних, реєстри, ініціативи громадського сектору.

2. ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД РОБОТИ З БАЗОЮ «ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ»

1. Загальний огляд бази законодавства ВРУ. База даних на сайті ВРУ є офіційним ресурсом, що містить тексти законів, постанов, указів і інших нормативно-правових актів, що діють в Україні. Ця база дає доступ до актуальних текстів законів, можливість пошуку, перегляду історії змін, порівняння редакцій документів.

2. Пошук та перегляд документів. На головній сторінці сайту є поле для пошуку. Ви можете ввести назву документа, його номер або ключові слова. Щоб знайти Закон України «Про вищу освіту», введіть «Про вищу освіту» у поле пошуку і натисніть «Шукати». Сайт виведе список документів, що відповідають запиту. Виберіть відповідний документ зі списку, й ви потрапите на його текст. Тут ви можете переглядати весь текст закону, його окремі статті, а також редакції закону на певну дату (ця функція є надзвичайно важливою для аудиту юридичного правила в частині його чинності на момент виникнення спірних правовідносин).

3. Аналіз тексту та історії змін. Документ на сайті може бути представлено у вигляді актуальної редакції закону або у формі змін до нього. Ви можете ознайомитися з повним текстом закону. Важливо перевіряти, чи не було внесено змін до документа. Перейдіть на вкладку «Історія змін» або «Зміни», щоб побачити, які правки було внесено й коли. Напр., для Закону України «Про вищу освіту» ви можете перевірити, чи було внесено зміни до статей, які регулюють питання акредитації навчальних закладів або фінансування освіти.

4. Порівняння редакцій. Функція порівняння редакцій дозволяє переглянути, як змінювався текст документа з часом. Виберіть опцію «Порівняти редакції» (якщо існує кілька редакцій) і введіть дати, щоб порівняти текст до і після змін. Напр., ви можете порівняти редакції Закону України «Про вищу освіту» до і після останніх змін, щоб зрозуміти, як змінилося правове регулювання сфери вищої освіти.

5. Додаткові можливості

Завантаження документів – можливість завантаження тексту документа у форматі PDF, DOC для зручності роботи.

Структура нормативно-правового акта – кожний нормативно-правовий акт представлено у структурованому вигляді з поділом на розділи, статті, частини. Також можна переглянути перелік розділів і статей у вигляді змісту, що значно економить час при пошуку потрібної інформації.

Термінологія законодавства – база законодавства містить розділ, де визначаються основні терміни, вживані в різних нормативно-правових актах. Це допомагає розібратися в юридичних поняттях та формулюваннях, а також зрозуміти контекст, в якому терміни застосовуються.

Переклади законів – певні нормативно-правові акти доступні в перекладах, зокрема на англійську мову, що особливо корисно для міжнародних користувачів, іноземних інвесторів, дипломатів, та міжнародних організацій, які працюють з українським законодавством.

Надходження документів – цей розділ часто містить не лише нові правові акти, а й проекти законів, зміни до чинних нормативно-правових актів, а також акти, що перебувають на стадії обговорення. Така інформація корисна для правників, які хочуть бути в курсі можливих змін і проектів, котрі можуть вплинути на їхню роботу.

Міжнародні документи – окремий розділ для міжнародних договорів та інших міжнародних правових актів. Проте не виключно, тих, що ратифіковані Україною. Він містить конвенції, угоди, протоколи та інші документи, які є частиною міжнародного права, що застосовується в Україні.

Також існують комерційні бази, зокрема ЛІГА:ЗАКОН, ZakonOnline, IpLex, – це платні правові системи, які пропонують розширені функції для роботи з нормативно-правовими актами та іншими юридичними джерелами. Можливості охоплюють:

1. пошук і фільтрацію документів за детальнішими критеріями, зокрема галуззю права, суб'єктом правозастосування, темою, юридичним статусом тощо;
2. актуалізацію даних у реальному часі – користувачі відразу отримують доступ до нових і змінених актів;
3. інтеграцію з документами юридичної практики, коментарями та аналітичними матеріалами, що дозволяє краще розуміти та застосовувати нормативно-правові акти та інші юридичні джерела.

Висновок: База даних ВРУ є потужним інструментом для правників, дослідників і всіх, хто працює з правовими документами. Розуміння основ роботи з цією базою допомагає ефективно відшукувати та аналізувати юридичні джерела, зокрема у процесі юридичного аналізу справи.

Покрокова інструкція щодо роботи з базою «Законотворчість»

Крок 1. Перейдіть на сайт ВРУ

1. Відкрийте браузер і перейдіть на сайт ВРУ rada.gov.ua.
2. У верхньому меню оберіть розділ «Законотворчість».

Крок 2. Оберіть розділ «Законотворчість»

1. У розділі «Законодавча діяльність» ви побачите декілька підрозділів, серед яких:

Пошук за реквізитами;

Правила оформлення проєктів законів та основні вимоги законодавчої техніки;

Зареєстровано за поточний тиждень;

Надано народним депутатам;

Надано народним депутатам до законопроєктів;

На опрацюванні в комітетах;

Прийняті акти.

2. Натисніть на потрібний вам підрозділ, залежно від того, що саме ви хочете переглянути або знайти.

Крок 3. Пошук за реквізитами

1. У підрозділі «Пошук за реквізитами» є кілька фільтрів для швидкого доступу до потрібного документа:

Номер законопроєкту – введіть номер, якщо він вам відомий.

Назва – можна вводити ключові слова з назви, щоб швидко знайти потрібний законопроєкт.

Дата реєстрації – виберіть конкретну дату або діапазон дат.

Перейти до розширеного пошуку

2. Введіть потрібні параметри та натисніть «Пошук». Результати пошуку відобразяться у вигляді списку з короткою інформацією про кожний законопроєкт.

Крок 4. Перегляд деталей законопроєкту

1. У списку результатів пошуку натисніть на номер або назву законопроєкту, щоб відкрити сторінку з деталями.
2. На сторінці законопроєкту доступна така інформація:

Текст законопроєкту – ви можете переглянути повний текст документа, його редакції та порівняти з попередніми варіантами.

Етапи проходження – показує, на якому етапі перебуває законопроєкт: реєстрація, обговорення в комітетах, голосування в першому або другому читанні тощо.

Супровідні документи – пояснювальні записки, фінансово-економічні обґрунтування та інші документи, що супроводжують законопроєкт.

Результати голосування – можна переглянути хронологію розгляду та як депутати голосували за певний законопроєкт, включно з поіменним списком.

Крок 5. Відстеження законопроєктів

1. Ви можете відстежувати *зміни статусу певного законопроєкту*, періодично перевіряючи оновлення на його сторінці. Для цього можна зберегти посилання на сторінку або підписатися на новини щодо законотворчої діяльності.
2. Деякі сторонні сервіси або платні правові бази пропонують сповіщення про зміни в статусі законопроєктів, однак на сайті Верховної Ради можливість автоматичних сповіщень поки що не реалізована.

Додаткові поради

1. **Оновлення.** Стежте за оновленнями розділу "Законотворчість" у період пленарних засідань Верховної Ради, коли реєструється багато нових проєктів і відбуваються важливі голосування.
2. **Історія законопроєктів.** Якщо вас цікавить інформація про старі законопроєкти, використовуйте архіви, які також є на сайті.
3. **Коментарі до законопроєктів.** Деякі законопроєкти містять коментарі, що можуть пояснити мету і наслідки впровадження документа.

3. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З БАЗАМИ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ЄДРСР, ПОРТАЛ «СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ», «ВЕРДИКТУМ»

ЄДРСР

ЄДРСР – це загальнодержавна електронна база даних, створена для забезпечення публічного доступу до рішень українських судів. Призначенням ЄДРСР є підвищення прозорості судової влади, забезпечення громадян доступом до інформації про судові рішення та уніфікація правозастосування. Доступ до реєстру є відкритим для всіх громадян, юридичних осіб, адвокатів, суддів, прокурорів, і це робить його надзвичайно важливим інструментом у професійній діяльності кожного правника.

Основні функції ЄДРСР

1. *Публічний доступ до судових рішень* – будь-який користувач може знайти та переглянути рішення, постанови, ухвали судів різних інстанцій та рівнів.
2. *Уніфікація судової практики* – правники можуть бачити, як різні суди застосовують ті чи інші юридичні правила, що сприяє однаковому правозастосуванню.
3. *Правничі дослідження* – студенти, науковці, адвокати можуть аналізувати велику кількість рішень, щоб досліджувати тенденції у правозастосуванні.

Структура ЄДРСР

ЄДРСР містить судові рішення судів усіх інстанцій, зокрема ВС. Реєстр структурований за такими критеріями:

1. *Судовий орган* (напр., місцеві суди, апеляційні суди, ВС).
2. *Вид справи* (цивільні, кримінальні, адміністративні, господарські справи тощо).
3. *Дата ухвалення рішення.*
4. *Номер справи* (справи мають унікальний номер, що допомагає легко їх ідентифікувати).
5. *Категорія справи* (напр., розлучення, корупція, трудові спори).

Як ефективно користуватися ЄДРСР

Щоб ефективно користуватися ЄДРСР, важливо знати, як правильно налаштовувати пошук, щоб знайти релевантні судові рішення в найкоротші терміни. Розглянемо кілька практичних порад щодо ефективного користування цією базою даних.

1. Використання пошукових фільтрів

Інстанція суду. Якщо ви шукаєте рішення місцевого суду, ви можете відразу відфільтрувати рішення саме цієї інстанції. Це особливо важливо, коли справа пройшла кілька інстанцій, і ви хочете побачити лише рішення апеляційного чи касаційного суду.

Категорія справи. Обирайте категорію справи, яка вас цікавить – кримінальні, адміністративні, цивільні, господарські чи справи про адміністративні правопорушення. Це допоможе вам звузити пошук.

Дата ухвалення. Якщо ви знаєте, коли було ухвалене рішення, встановіть часові рамки для пошуку. Це зекономить час і виключить нерелевантні результати.

2. Пошук за ключовими словами

Ключові слова. Щоб знайти потрібну справу, використовуйте ключові слова – напр., «корупція», «захист прав споживачів», «розірвання договору». Це допоможе вам отримати релевантні рішення по конкретних питаннях.

Номер справи. Якщо у вас є номер справи, його введення в пошук дозволить вам одразу знайти конкретне рішення. Це найточніший і найшвидший спосіб пошуку.

3. Налаштування розширеного пошуку

Розширений пошук дозволяє використовувати кілька критеріїв одночасно: інстанція суду, категорія справи, дата, номер справи, вид судового рішення (ухвала, постанова, рішення). Це зручно, коли ви маєте конкретні параметри пошуку і хочете максимально звузити кількість результатів.

4. Сортуння результатів

Після отримання результатів пошуку ви можете їх сортувати за різними параметрами – напр., за датою, типом документа, судовою інстанцією. Це корисно, коли вам потрібно бачити останні чи найрелевантніші рішення.

Таблиця 1. Судові рішення в кожній з форм судочинства (за редакцією Катерини Грищенко)

ФОРМА СУДОЧИНСТВА	СУДОВЕ РІШЕННЯ		
Кримінальне (КПК) загальні суди	Вирок – обвинувачення по суті: винен чи ні, яке покарання. Перша інстанція та апеляція	Ухвала – процедурні питання, рішення слідчого судді	Постанова – результат касації
Адміністративне (КАС) адміністративні суди	Рішення – щодо суті справи: задовольнити позов чи відмовити. Перша інстанція	Ухвала – процедурні питання, Окрема ухвала	Постанова – результат апеляції, результат касації
Справи про адміністративні правопорушення (КУпАП та ін.) загальні суди		Ухвала процедурні питання, Окрема ухвала	Постанова – щодо вчинення правопорушення по суті: винен чи ні, яке стягнення. Всі інстанції
Цивільне (ЦПК) загальні суди	Рішення – щодо суті справи: задовольнити позов чи відмовити. Перша інстанція Судовий наказ – щодо суті справи: стягнути зарплату, аліменти тощо	Ухвала – процедурні питання, Окрема ухвала	Постанова – результат апеляції, результат касації

Господарське (ГПК) господарські суди	Рішення – щодо суті справи: задовольнити позов чи відмовити. Перша інстанція Судовий наказ – щодо суті справи: стягнути борг	Ухвала – процедурні питання, Окрема ухвала	Постанова результат апеляції, результат касації
--	--	---	---

Особливості пошуку в ЄДРСР

1. Проблема анонімізації. Однією з особливостей ЄДРСР є те, що більшість судових рішень публікуються в анонімізованій формі. Це означає, що імена сторін у справі замінюються ініціалами або символами («Особа_1», «Особа_2»). Анонімізація часто ускладнює пошук рішень за іменами сторін, що є нормою для захисту приватного життя.
2. Невнесення всіх рішень. Хоча за законом всі судові рішення повинні бути внесені до реєстру, на практиці це може відбуватися із затримкою, особливо в судах першої інстанції. Якщо ви не відшукуєте рішення, це може бути пов'язано з тим, що воно ще не було внесене до реєстру.
3. Рішення, які не підлягають публікації. Існують категорії рішень, які не підлягають публікації в ЄДРСР, – напр., рішення у справах, що стосуються державної таємниці, або справи, що стосуються неповнолітніх. Це слід враховувати під час пошуку, оскільки ви можете не знайти всі можливі рішення з конкретної справи.
4. Пошук з урахуванням різних правових позицій. Важливо пам'ятати, що пошук рішень за аналогічними справами може виявити різні правові позиції судів. Це відображає динаміку правозастосування в Україні й допомагає правникам розуміти, як суди можуть по-різному інтерпретувати та застосовувати одні й ті ж правові норми. У таких випадках корисно порівнювати рішення різних судів і інстанцій.

Практичне завдання для студентів

Після завершення лекції студенти можуть самостійно працювати з ЄДРСР:

1. Знайти судове рішення у справі про захист прав споживачів.
2. Використати розширений пошук, налаштувавши фільтри на категорію справи та інстанцію суду.
3. Проаналізувати ключові аргументи рішення та підготувати короткий звіт з висновками.

Висновок: ЄДРСР – це надзвичайно важливий інструмент у роботі правника, оскільки дає можливість отримувати доступ до актуальних судових рішень та аналізувати судову практику. Опанування навичок пошуку і роботи з цією базою дозволяє правникам ліпше розуміти, як юридичні правила, передусім норми права, застосовуються на практиці, і будувати свої аргументи на основі реальних судових рішень.

Портал «Судова влада України»

Портал «Судова влада України» є офіційним інформаційним ресурсом судової системи України, створеним для забезпечення відкритості та доступності інформації про роботу судів. Цей портал надає не тільки доступ до загальної інформації про суди, а й можливість відшукувати актуальні відомості щодо судових справ. Правники регулярно звертаються до цього порталу для пошуку інформації про поточні справи, розклад судових засідань, новини судової системи та інші правові ресурси.

Основні розділи та ресурси порталу:

1. Реєстр судових рішень та справ

Цей розділ дозволяє отримати інформацію про судові рішення, ухвали та постанови, ухвалені судами України. Він працює у зв'язці з ЄДРСР, проте тут також можна отримати додаткову інформацію про розклад судових засідань та статус справи.

2. Розклад судових засідань

Тут ви можете знайти інформацію про призначені засідання судів різних інстанцій, дізнатися точну дату, час, місце засідання та навіть отримати оновлення про відкладені або перенесені засідання. Це важливо для адвокатів та інших учасників процесу, щоб вчасно орієнтуватися в графіку.

3. Стан розгляду справи

Завдяки цій функції можна відстежувати поточний статус справи за її номером. Користувачі можуть бачити, на якому етапі перебуває судовий процес: початок слухання, підготовче засідання, винесення рішення або передача справи до апеляційної інстанції.

4. Списки справ, призначених до розгляду

Тут доступні повні списки справ, які були призначені до розгляду у конкретних судах. Ви можете переглянути, які справи будуть розглянуті в певний день і з якими учасниками процесу. Це корисно для відстеження конкретних справ або для підготовки до участі у процесах.

5. Пошук суду за регіоном

На порталі є функція пошуку судів за географічною ознакою. Ви можете знайти суд за адресою або регіоном, дізнатися його контактну інформацію, режим роботи і навіть подивитися на інтерактивній карті, як туди дістатися.

6. Новини судової системи

Окрім технічної інформації, портал «Судова влада» регулярно публікує новини про зміни в роботі судів, актуальні події, а також оголошення про нові законодавчі ініціативи у сфері судової системи. Це допомагає правникам бути в курсі важливих змін і нововведень.

Як відшукувати актуальну інформацію про судові справи?

Щоб ефективно користуватися порталом «Судова влада України» для пошуку інформації про судові справи, треба знати кілька ключових методів та інструментів, які пропонує цей ресурс.

1. Пошук за номером справи

Як це працює: Якщо у вас є номер справи, це найшвидший спосіб знайти актуальну інформацію. Ви вводите номер справи у відповідне поле пошуку, і портал надає всю доступну інформацію про її статус, дати засідань та винесені рішення.

Приклад: Ви отримали від клієнта інформацію про його судову справу з номером. Введіть цей номер у пошукове поле, і ви отримаєте дані щодо поточних етапів розгляду та заплановані судові засідання.

2. Пошук за учасником процесу

Як це працює: Якщо у вас немає номера справи, зате відомі прізвища учасників (позивача, відповідача, адвоката, прокурора та ін.), можна скористатися функцією пошуку за учасниками процесу. Це зручно, коли вам потрібно відстежити кілька справ за участю конкретного клієнта або адвоката.

Приклад: Ви адвокат і хочете перевірити, чи немає змін у статусі справи, де ви захищаєте інтереси відповідача. Введіть своє прізвище і перегляньте всі справи, де ви берете участь.

3. Пошук за судом та датою засідання

Як це працює: Коли відома інстанція або дата засідання, ви можете скористатися розширеним пошуком і відфільтрувати всі засідання, які відбудуться в конкретному суді у певний день. Це корисно для адвокатів, які ведуть справи в різних судах, або для журналістів, які стежать за резонансними справами.

Приклад: Ви знаєте, що слухання у справі вашого клієнта має відбутися цього тижня в Київському апеляційному суді. Введіть назву суду та дату, і ви отримаєте перелік усіх справ, які розглядаються цього дня.

4. Онлайн-трансляції судових засідань

Як це працює: судові засідання можна переглядати в режимі онлайн за допомогою сервісів, що пропонують трансляції із залу суду. Якщо засідання відкрите для трансляції, ви можете отримати доступ до відео за посиланням на платформі суду або через відповідний розділ portalу, де відображається інформація про доступні трансляції.

Приклад: ви хочете слідкувати за резонансною справою, яка розглядається у ВС, проте не можете бути присутнім. Зайдіть на платформу, знайдіть засідання за датою та виберіть функцію «Онлайн-трансляція», щоб переглядати засідання у реальному часі.

5. Пошук за категорією справи

Як це працює: Якщо вам потрібно знайти рішення або інформацію щодо справ конкретної категорії (кримінальні, цивільні, адміністративні), ви можете застосувати відповідні фільтри. Це корисно, коли ви шукаєте прецедентні рішення або хочете проаналізувати схожі справи.

Приклад: Ви готуетесь до слухання справи про розірвання договору і хочете знайти аналогічні справи. Використовуйте фільтр для пошуку справ цієї категорії й проаналізуйте судові рішення.

6. Відстеження апеляцій та касацій

Як це працює: Ви можете дізнатися, чи подавалася апеляція або касація на рішення у справі, а також відстежити, на якому етапі перебуває перегляд справи. Це важливо для тих правників, які хочуть знати, чи рішення було оскаржене, і які подальші процесуальні дії відбуваються.

Приклад: Ви хочете дізнатися, чи було рішення місцевого суду оскаржене в апеляційній інстанції. Введіть номер справи, і система покаже вам, чи було подано апеляцію або касацію.

Практичні поради для користування порталом

1. Робота з фільтрами

Використовуйте фільтри для звуження пошуку. Якщо ви шукаєте справи у конкретній категорії чи в певному суді, це допоможе швидко отримати потрібну інформацію.

2. Оновлення інформації

Інформація на порталі оновлюється постійно, тому перевіряйте дані перед кожним судовим засіданням. Це особливо важливо для адвокатів, щоб бути впевненими, що засідання не було перенесено або скасовано.

3. Номер справи та особисті дані

Завжди перевіряйте правильність введених даних, особливо номерів справи чи імен учасників. Помилка в написанні може призвести до відсутності результатів пошуку.

Портал «Судова влада України» – це потужний інструмент для кожного правника, який дозволяє отримувати актуальну інформацію про судові справи, відстежувати процеси та аналізувати судову практику. Навички ефективного користування цим ресурсом допоможуть вам залишатися в курсі всіх змін у справах та забезпечувати належний правовий супровід ваших клієнтів.

Вердиктум

«Вердиктум» – це спеціалізована електронна система для пошуку та аналізу судових рішень в Україні, яка надає користувачам доступ до широкого спектра судових документів. Головна особливість цієї системи полягає у її зручності та функціоналі, що допомагає не тільки знайти потрібні рішення, а й проаналізувати судову практику, виявити тенденції та прогнози щодо конкретних правових питань.

Основні особливості системи «Вердиктум»:

1. Широка база даних судових рішень: «Вердиктум» охоплює рішення судів загальної юрисдикції, адміністративних судів, а також господарських судів. Це дозволяє отримати повний доступ до інформації про судові справи різних категорій.

2. Інтерфейс, орієнтований на користувача: Система має простий і зрозумілий інтерфейс, що дозволяє швидко налаштувати пошук і відфільтрувати потрібні документи. Це особливо корисно для адвокатів та правників, які щодня стикаються з великим обсягом інформації.

Аналітичний функціонал:

1. Система надає можливість не просто знайти рішення, а й провести аналіз тенденцій правозастосування. Вона допомагає виявляти статистичні дані про певні категорії справ, бачити, які рішення були ухвалені судами різних інстанцій.
2. «Вердиктум» дозволяє порівнювати рішення за схожими справами, що є важливим для розуміння сталої судової практики.
3. Оновлення бази в режимі реального часу: Інформація про нові судові рішення постійно оновлюється, що забезпечує актуальність даних і дозволяє користувачам бути в курсі останніх правових тенденцій.
4. Можливість створення вибірок та звітів: Користувачі можуть створювати власні вибірки судових рішень за певними критеріями (напр., категорія справи, тип суду, інстанція) та експортувати їх у вигляді звітів для подальшого аналізу або презентації.

Переваги системи «Вердиктум»:

1. Економія часу: Завдяки інтуїтивному інтерфейсу і розширеним можливостям пошуку, «Вердиктум» допомагає правникам значно скоротити час на пошук судових рішень, порівняно з іншими базами даних.
2. Можливість прогнозування результатів справи: Оскільки система дозволяє аналізувати судову практику та виявляти тенденції, правники можуть прогнозувати можливі рішення у подібних справах. Це дає змогу краще підготуватися до захисту прав клієнта або побудувати ефективну правову стратегію.
3. Актуальність та точність: Оновлення даних у режимі реального часу дозволяє отримати максимально актуальну інформацію про справи та рішення, що було ухвалено нещодавно.
4. Аналітичні інструменти: «Вердиктум» надає можливість аналізувати не лише окремі рішення, а й тенденції в судовій практиці. Це робить систему особливо корисною для науковців, аналітиків, адвокатів та інших правників, які досліджують певну правову проблему.

Як використовувати «Вердиктум» для аналізу судової практики

Пошук судових рішень. Щоб ефективно користуватися «Вердиктумом», ви можете розпочати з пошуку судових рішень за такими критеріями:

1. Категорія справи: Ви можете обрати категорію (цивільна, кримінальна, адміністративна, господарська справа) і звузити результати пошуку до конкретної тематики.

2. Інстанція суду: Система дозволяє знайти рішення першої, апеляційної або касаційної інстанції. Це корисно, коли ви хочете простежити динаміку справи та порівняти, як різні суди ухвалювали рішення.
3. Дата прийняття рішення: Ви можете встановити часові рамки для пошуку рішень за конкретний період. Це дозволить зосередитись на актуальних справах або вивчити сталу судову практику вирішення аналогічних справ.
4. Ключові слова: Використовуйте ключові слова для пошуку справ за конкретними питаннями. Напр., якщо вас цікавлять справи про певні договірні зобов'язання, введіть такі ключові слова, як «розірвання договору» або «виконання контракту».

Аналіз судових рішень. Після того, як ви знайшли потрібні рішення, система надає можливість глибоко їх аналізувати, наприклад:

1. Порівняти рішення: Ви можете порівняти кілька рішень з подібних справ, щоб зрозуміти, як суди різних інстанцій трактують ті самі норми права.
2. Аналізувати тенденції: Система надає доступ до аналітики щодо частоти ухвалення певних рішень за аналогічними справами. Це допоможе вам виявити, наскільки сталими є рішення в певних категоріях справ.
3. Використовувати фільтри для поглибленого аналізу: Ви можете застосовувати різні фільтри для точнішого пошуку – за назвою суду, інстанцією, датою, учасниками процесу.

Використання аналітичних інструментів:

«Вердиктум» пропонує низку інструментів для аналітики, які дають можливість побачити статистичну картину судової практики. Напр., ви можете дізнатися, скільки подібних справ було розглянуто в різних регіонах або які судді найчастіше працюють над справами конкретної категорії.

Графіки та звіти: Ви можете побудувати графіки або таблиці, щоб наочно побачити динаміку ухвалення рішень у певній категорії справ. Це особливо корисно при підготовці звітів або презентацій для клієнтів.

Використання результатів для підготовки правової позиції:

Після аналізу схожих рішень за допомогою «Вердиктуму», ви можете підготувати аргументованішу правову позицію. На основі отриманих даних ви матимете чітке уявлення про те, як суди трактують правові норми у вашій справі.

Напр., якщо ви готуєтеся до захисту інтересів клієнта у справі про розірвання договору, аналіз рішень через «Вердиктум» допоможе вам передбачити, які аргументи найефективніші й як суди зазвичай реагують на подібні позови.

Практичні поради з використання «Вердиктуму»

1. Використовуйте розширений пошук: Якщо ви шукаєте судові рішення з конкретної справи або хочете знайти кілька рішень за подібними критеріями, використовуйте фільтри та ключові слова для точного налаштування пошуку.

2. Регулярно оновлюйте пошук: Оскільки база постійно оновлюється, повертайтеся до пошуку через певний час, щоб переконатися, що ви не пропустили нові рішення.
3. Аналізуйте тенденції: Користуйтеся аналітичними інструментами для виявлення судової практики у певних категоріях справ. Це допоможе вам краще орієнтуватися у правозастосуванні та будувати свою правову стратегію.

Система «Вердиктум» є важливим інструментом для правників, які прагнуть не лише знайти конкретні судові рішення, а й аналізувати тенденції правозастосування, порівнювати судову практику та ефективно використовувати отримані дані для своєї роботи. Опанування навичок роботи з цією системою дозволить вам поліпшити підготовку до судових процесів, формувати сильні аргументи та передбачати можливі результати справ.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1: Робота з базою «Законодавство України»

Мета заняття:

1. Застосування теоретичних знань, набутих під час лекції, у практичних ситуаціях.
2. Розвиток аналітичних та аргументаційних навичок через активне участь у дискусіях та вирішенні правових задач.

Вступ:

1. Повторення ключових понять з лекції: правниче дослідження, аналіз, аргументація та письмо.
2. Оголошення мети семінару та основних завдань.

КЕЙС-СТУДІЯ: Робота з базою *zakon.rada.gov.ua*

Матеріал: Інструкція з пошуку та аналізу законодавчих документів на сайті *zakon.rada.gov.ua*.

Завдання:

1. Знайти Закон України «Про вищу освіту».
2. Ознайомитися з ключовими статтями, що стосуються студентів:
 - a. Права та обов'язки студентів (ст. 62).
 - b. Студентське самоврядування (ст. 40).
 - c. Умови прийому на навчання (ст. 44).
 - d. Правила відрахування та поновлення студентів (ст. 46).
 - e. Перевірити історію змін цих статей і знайти останні внесені правки.

Рефлексія: написати відгук, де студенти діляться своїми думками про те, як законодавство впливає на їхні права та обов'язки як студентів.

АУДИТОРНА РОБОТА: Аналіз ключових статей закону

Студенти об'єднуються в малі групи (4-5 осіб). Кожна група обговорює одну з вищезгаданих статей Закону України «Про вищу освіту», зокрема зміни, що були внесені до них та представляє свої висновки іншим студентам.

Питання для обговорення:

1. Як ці статті захищають або обмежують права студентів?
2. Які аспекти варто було б поліпшити?

1. Практичне завдання: Порівняння редакцій

Студенти працюють індивідуально або в парах. Використовуючи функцію порівняння редакцій на zakon.rada.gov.ua, вони повинні порівняти дві редакції статті Закону України «Про вищу освіту», що стосується студентів, до і після останніх змін.

Запитання для аналізу:

1. Які зміни були внесені до обраної статті?
2. Як ці зміни впливають на студентів?

Студенти записують свої спостереження і короткий аналіз, який обговорюється з викладачем.

2. Рольова гра: Захист прав студентів

Студенти розділяються на ролі: студенти, адміністрація університету, Міністерство освіти і науки, представники громадських організацій.

Сценарій: Групи готують і представляють пропозиції щодо змін в законодавстві, що стосуються студентського самоврядування, умов прийому, прав та обов'язків студентів, відрахування та поновлення. Інші групи оцінюють ці пропозиції.

Мета: Розвинути розуміння того, як законодавство впливає на студентське життя і як воно може бути змінене для поліпшення умов навчання.

Підсумкова рефлексія (обговорення в групі, де студенти діляться своїми враженнями від роботи із законодавством, яке безпосередньо стосується їхнього студентського життя).

Питання: Як робота з базою законодавства змінила ваше розуміння прав та обов'язків студентів?

Дискусія та аналіз

1. Обговорення результатів групової роботи: кожна група представляє свої висновки.
2. Дебати зі спільної дискусії щодо ключових аспектів кейсу.

Підбиття підсумків

1. Підведення основних висновків заняття.
2. Вислуховування питань студентів і відповіді на них.
3. Висловлення рекомендацій щодо подальшого читання або підготовки до наступного заняття.

Практичне заняття 2: Пошук судових рішень

Мета заняття:

1. Навчити студентів працювати з судовими базами даних, такими як ЄДРСР, ВС та системою «Вердиктум».
2. Навчити студентів шукати, аналізувати та використовувати судові рішення для формування правової позиції.

Кейси для пошуку судових рішень

Кейс 1: Справи про захист прав споживачів. Студенти повинні знайти судове рішення у справі про захист прав споживачів, де споживач подав позов проти компанії через неякісні послуги.

Інструкції:

1. **Пошукові ресурси:** Використовуйте ЄДРСР для пошуку рішень місцевих судів та апеляційних інстанцій. Застосуйте фільтри: категорія справи (захист прав споживачів), рік розгляду, інстанція.
2. **Ключові слова:** «позов про неякісні послуги», «захист прав споживачів», «відшкодування збитків».

Завдання:

1. Проаналізувати обрані рішення. На які норми закону посилаються суди? Чи однаково вони вирішують такі справи?
2. Підготуйте коротке резюме рішення, зазначивши аргументи сторін і висновок суду.

Кейс 2: Практика ЄСПЛ щодо порушення права на справедливий суд. Студенти повинні знайти справу в базі HUDOC, де ЄСПЛ ухвалив рішення щодо порушення права на справедливий суд у контексті української правової системи.

Інструкції:

1. **Пошукові ресурси:** Використовуйте HUDOC для пошуку рішень ЄСПЛ. Застосуйте фільтри для пошуку справ проти України.
2. **Ключові слова:** «право на справедливий суд», «Україна», «стаття 6 ЄКПЛ».

Завдання:

1. Проаналізуйте рішення: які порушення було виявлено судом? Як це рішення вплинуло на правозастосування в Україні?
2. Оцініть, як українські суди могли б змінити свої підходи після рішення ЄСПЛ.

Кейс 3: Практика ВС щодо трудових спорів. Студенти повинні знайти судове рішення ВС з трудового спору, де працівник подав позов проти роботодавця через незаконне звільнення.

Інструкції:

1. **Пошукові ресурси:** Використовуйте сайт ВС або ЄДРСР. Використовуйте фільтри «трудові спори», «незаконне звільнення», «рішення ВС».

2. **Ключові слова:** «трудовий спір», «незаконне звільнення», «поновлення на роботі», «відшкодування моральної шкоди».

Завдання:

1. Проаналізуйте ключові аргументи обох сторін і рішення суду. На які законодавчі акти чи інші юридичні джерела посилався суд?
2. Порівняйте це рішення з іншими подібними справами. Чи є сталість у підходах ВС до вирішення трудових спорів?

Кейс 4: Справи про корупційні правопорушення. Студенти повинні знайти рішення суду у справі про корупційні правопорушення, в якій було винесено вирок державному службовцеві.

Інструкції:

1. **Пошукові ресурси:** Використовуйте ЄДРСР для пошуку справ щодо корупційних правопорушень. Застосуйте фільтри «корупційні правопорушення», «державна служба».
2. **Ключові слова:** «корупція», «державний службовець», «КК», «стаття 368».

Завдання:

1. Проаналізуйте, які докази були подані у справі, та як суд обґрунтував своє рішення.
2. Чи було винесено вирок, заснований на прямому чи непрямому доказі? Як суд тлумачив положення антикорупційного законодавства?

Структура виконання завдань

1. **Пошук рішення:** Студенти використовують бази даних для пошуку рішень на основі запропонованих ключових слів і фільтрів.
2. **Аналіз рішення:** Після знаходження рішення студенти повинні проаналізувати ключові аргументи, юридичні правила, на які спирається рішення, і сам висновок суду.
3. **Письмовий звіт:** Студенти готують короткий письмовий звіт із резюме рішення і висновками щодо його правозастосовної цінності.
4. **Презентація:** За бажанням, студенти можуть представити свої результати у формі короткої презентації з обговоренням у групі.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Загальна теорія права: підручник. За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016: розділи 10, 11.
2. Як знаходити релевантну практику ЄСПЛ: майстер-клас з пошуку рішень ЄСПЛ та іншої інформації в HUDOC.
3. Навчальна програма курсу «Робота з відкритими даними в юридичній практиці».
4. HUDOC USER MANUAL.
5. Онлайн курс «Людина та держава: правила гри».
6. Онлайн курс «Європейський механізм захисту прав людини».
7. Онлайн курс «Відкриті електронні реєстри».
8. Закон України «Про правотворчу діяльність».

ТЕМА 6. ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Зміст тлумачення юридичних правил.
2. Методи та канони тлумачення юридичних правил.
3. Тлумачення юридичних правил за обсягом результату.
4. Складні випадки застосування юридичних правил.
5. Колізії між юридичними правилами. Усунення та подолання колізій між юридичними правилами. Колізійні правила, або правила подолання колізій між юридичними правилами.
6. Прогалини у правовому регулюванні. Усунення та подолання (заповнення) прогалин у правовому регулюванні. Правила та інструменти подолання прогалин у правовому регулюванні.

МЕТА

Забезпечити студентів сучасними знаннями з тлумачення юридичних правил як важливого етапу юридичного аналізу справи, практичними навичками ідентифікації та вирішення складних випадків у правовому регулюванні (колізій між юридичними правилами та прогалин у регулюванні спірних правових відносин).

Студенти після вивчення цієї теми:

1. з'ясують зміст та методи (способи) тлумачення юридичних правил.
2. вмітимуть визначати складні випадки колізій між юридичними правилами та прогалин у правовому регулюванні.
3. вирішуватимуть складні випадки шляхом подолання колізій та заповнення прогалин у процесі юридичного аналізу справи.

1. ЗМІСТ ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ

Тлумачення (інтерпретація) юридичних правил – це з'ясування для себе їхнього змісту, а також у певних випадках роз'яснення змісту цих правил іншим зацікавленим особам.

Отже, тлумачення юридичного правила – це завжди з'ясування його для себе, а у певних випадках – з'ясування для себе + роз'яснення іншим.

Тлумачення юридичних правил має низку специфічних *властивостей*:

1. воно є необхідним етапом юридичного аналізу справи, адже застосування юридичних правил для отримання відповіді на юридичне питання завжди вимагає з'ясування їхнього змісту, а в певних випадках – також їх роз'яснення іншим особам.
2. тлумачення юридичних правил обов'язково містить внутрішню складову (з'ясування для себе), а в певних випадках також зовнішню складову (роз'яснення іншим); причому з'ясування без роз'яснення може існувати, а навпаки – ні.
3. воно має пізнавальний і водночас творчий характер; є юридичним мистецтвом, опанування та постійне вдосконалення якого є необхідним і дуже важливим елементом професійної майстерності правника.
4. з'ясування змісту юридичних правил здійснюється з використанням *системи специфічних методів (способів) тлумачення*.
5. роз'яснення змісту юридичних правил за суб'єктами тлумачення (компетенцією інтерпретаторів) поділяється на *офіційне та неофіційне тлумачення*.

2. МЕТОДИ ТА КАНОНИ ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРАВИЛ

Наскрізним методом тлумачення є **логічний метод**, що передбачає з'ясування змісту юридичних правил за допомогою правил формальної логіки, серед яких важливе місце обіймають індукція (виведення загального правила, принципу із сукупності конкретних правил), дедукція (виведення конкретного правила із сукупності загальних правил, принципів), аналогія (зокрема доповнення невичерпних, приблизних переліків), доведення до абсурду, висновок від протилежного та ін. У широкому сенсі будь-який метод тлумачення є логічним, оскільки інтерпретація є неможливою без використання правил логіки.

Головні методи тлумачення:

1. **Філологічний (лексичний, граматичний)** – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою філологічних знань (граматики, лексики, пунктуації) шляхом ретельного мовного опрацювання тексту джерела права, аналізу слів, словосполучень, речень. Процес тлумачення юридичного правила завжди має починатися з філологічного аналізу тексту відповідного джерела права.
2. **Спеціально-юридичний** – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою спеціальних юридичних знань із загальної теорії права і галузевих дисциплін.
3. **Системний** (іноді помилково називається «систематичний») – з'ясування змісту юридичного правила виходячи з розуміння права як цілісної системи норм і

принципів (law as integrity), за допомогою його зіставлення з іншими юридичними правилами (передусім тими, що закріплені в цьому ж джерелі права, оскільки воно є цілісним системним текстом), а також із принципами права, визначення зв'язків між ними, їх взаємообумовленості.

4. **Телеологічний (цільовий)** – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою виявлення мети його створення і співвіднесення цієї мети з текстом юридичного джерела.
5. **Історичний** – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою даних про історію (час, обставини) створення джерела права. Серед джерел: проєкти правового акта, порівняльні таблиці зауважень і пропозицій, протоколи засідань робочих груп, правотворчого органу тощо.
6. **Порівняльно-правовий** – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою його порівняння з правилами регулювання аналогічних правових відносин в інших національних та наднаціональних правових системах.

Деякі науковці виокремлюють також **функціональний** метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила, виходячи з мети його застосування, використання для цілей відповіді на конкретне юридичне питання, вирішення конкретної юридичної справи.

Вибір методів (способів) тлумачення, доцільність, послідовність та комбінації їх використання залежать від специфіки джерел, юридичної справи, що аналізується (вирішується), і, головне, від досвіду та майстерності суб'єкта юридичного аналізу (правника-інтерпретатора).

Крім того, під час аргументації правники часто звертаються до **канонів тлумачення**, серед яких можна виокремити:

1. **принцип взаємозв'язку канонів** – жодний канон тлумачення не є абсолютним; кожний може бути подоланий силою інших; уміння правильно будувати полягає в оцінці чіткості та ваги кожної підказки та вирішенні, де міститься баланс;
2. **презумпцію проти неефективності** – треба надавати перевагу тлумаченню, яке допустиме з точки зору тексту та сприяє, а не перешкоджає меті документа;
3. **презумпцію дійсності** – тлумачення, яке підтверджує, переважає таке, що недійсне (ut res magis valeat quam pereat);
4. **презумпцію послідовного використання** – вважається, що слово чи словосполучення мають однакове значення в усьому тексті; істотна варіація в термінах передбачає варіацію в значенні;
5. **канон гармонійного читання** – положення тексту слід тлумачити так, щоб вони були сумісними, а не суперечними;
6. **канон повного тексту** – текст треба сприймати як єдине ціле;
7. **канон зайвого** – за можливості, кожне слово і кожне положення повинні бути виконані; жодне з них не повинно бути проігнороване; жодному з них не повинно бути дано тлумачення, яке дублює інше положення або не має наслідків;
8. **канон нерозбірливості** – нерозбірливий текст не діє (С. Погребняк)

Одним із інструментів захисту легітимних очікувань у практиці ЄСПЛ є **концепція автономного тлумачення**, згідно з якою Суд у своїй практиці з метою забезпечення її визначеності формулює **автономні поняття** – основні юридичні терміни, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковими для застосування в усіх справах Суду,

незалежно від їх значення та інтерпретації в національних правових системах держав-учасниць ЄКПЛ. Це такі юридичні поняття, як «майно» (ст. 1 Першого протоколу), «закон», власне, «легітимні очікування» тощо. Так, практика ЄСПЛ визнає *майном*: «права на речі та майно (права *in rem* та права *in personam*); наявні володіння або фактично наявні права власності; вимоги, борги та звернення на певне майно; економічні, комерційні, підприємницькі та професійні інтереси; дозволи та ліцензії; пенсії та соціальні виплати (за певних умов); спадкові права та правонаступництво; майно – власність юридичних осіб, асоціацій, компаній, власників акцій; права та інтереси акціонерів; інші права власників».

Також автономним поняттям ЄСПЛ визначає «закон», визнаючи, що до змісту цього поняття входять норми права, які створюються не лише законодавчою та виконавчою владами, але й, що найважливіше, судами (див.: *рішення від 26 квітня 1979 р. у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства*). Посилання держави на право ЄС чи міжнародне право буде прийняте як належна правова підстава за умови, що відповідна норма узгоджується з концепцією «закону», що міститься в Конвенції. У цьому ж рішенні Суд визначив два додаткових критерії, яким повинна відповідати норма права, щоб вважатися «законом»:

1. норма права мусить бути належним чином доступною: особи повинні мати відповідну обставинам можливість орієнтуватися в тому, які правові норми застосовуються в конкретному випадку;
2. норма права не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатнім ступенем точності, що дозволяє особі узгоджувати з нею свою поведінку.

Тлумачення юридичних правил за обсягом його результату

Залежно від співвідношення між текстом джерела права і змістом, сенсом юридичного правила, що виведені інтерпретатором в результаті інтерпретації цього тексту, виокремлюють такі види тлумачення за обсягом його результату:

1. **Буквальне (адекватне) тлумачення** – коли зміст юридичного правила, виведеного в результаті тлумачення, збігається з буквальним (дослівним) текстом джерела права.
2. **Розширене (розширювальне) тлумачення** – коли зміст юридичного правила, виведеного в результаті тлумачення, виявляється ширшим ніж буквальний текст джерела права.
3. **Звужене (звужувальне) тлумачення** – коли зміст юридичного правила, виведеного в результаті тлумачення, виявляється вузьким ніж буквальний текст джерела права.

Приклад: Згідно з *Рішенням КСУ від 9 лютого 1999 р. (у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів)* закріплена в частині першій ст. 58 Конституції України норма, за якою «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи», поширюється тільки на фізичних осіб, а поширення дії пом'якшувачих норм на юридичних осіб можливе лише за умови прямої вказівки на це в законі. Як було зазначено в *темі 4*, ця правова позиція є прикладом звуженого

тлумачення конституційної норми, звужує обсяг прав людини, обмежує їх, через що піддається обґрунтованій критиці з боку правознавців і вимагає перегляду.

Дійсне співвідношення між текстом джерела права і змістом, сенсом юридичного правила (обсяг результату тлумачення) обумовлене не волею (вибором) інтерпретатора, а змістом (специфікою) самого правила.

У певних випадках, з огляду на специфіку юридичного правила, розширене чи, навпаки, звужене його тлумачення є неприпустимим. Наприклад вичерпні переліки мають тлумачитися лише буквально (обставини, що обтяжують вину суб'єкта злочину), незавершені не мають тлумачитися звужено (обставини, що пом'якшують вину суб'єкта злочину), а винятки з правил – розширено.

Із вимоги правової визначеності (визначеності правового регулювання) впливає правило тлумачення норм публічного права, згідно з яким не допускається розширювальне тлумачення норм права, що визначають повноваження органів публічної влади та процедури здійснення цих повноважень (зокрема норм процесуального права), крім випадків, коли очевидним результатом (а не лише метою) такого тлумачення є розширення змісту певного права людини та механізмів захисту цього права.

3. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ТА ПРАВИЛА ЇХ ВИРІШЕННЯ

Складними випадками, що виникають у процесі тлумачення і застосування юридичних правил, є колізії між ними та прогалини у правовому регулюванні.

Головне – знати, як їх відшукувати, аналізувати і правильно долати.

Колізії

Колізія між юридичними правилами (юридична колізія) – це суперечність (конфлікт) між кількома чинними юридичними правилами, що по-різному регулюють одні суспільні відносини (по-різному відповідають на юридичне питання, вирішують спір).

Колізії є об'єктивною властивістю складної правової системи, хоча можуть виникати й внаслідок помилок суб'єктів правотворчості, порушень ними правил юридичної техніки.

Колізію може бути:

повністю усунено у процесі правотворчості (напр., шляхом прийняття нового нормативно-правового акта або зміни чи скасування чинного; суб'єктом усунення колізії є видавець юридичного джерела, зокрема правотворчий орган);

чи

подолано у процесі реалізації чи застосування права, юридичного аналізу справи суб'єктом цього аналізу.

Перед тим, як братися до подолання колізії між юридичними правилами, слід перевірити, що колізія між ними є дійсною (дійсно існує), тобто що вони:

1. дійсно регулюють однакові суспільні відносини, а не різні, лише схожі за змістом (це перевіряється шляхом їх системного тлумачення);
2. були чинними на момент виникнення спірних правовідносин (а не на момент юридичного аналізу чи вирішення цього спору в суді!) – *див. Аудит юридичних правил (в темі 4)*;
3. прийняті (видані) уповноваженим органом / особою в межах його / її компетенції.

Види колізій і правила їх подолання:

1. *Темпоральна (часова) колізія* – це колізія між юридичними правилами, що закріплені в однакових за юридичною силою джерелах права, які набрали чинності в різний час.

Правило подолання: пріоритет юридичного правила, що набрало чинності пізніше.
2. *Ієрархічна (субординаційна) колізія* – це колізія між юридичними правилами, що закріплені у джерелах права різної юридичної сили.

Правило подолання: пріоритет юридичного правила більшої юридичної сили.
3. *Змістовна колізія* – це колізія між загальним і спеціальним юридичним правилом.

Правило подолання: пріоритет спеціального правила над загальним.

Також є складні випадки збігу кількох видів колізій.

1. *Збіг темпоральної та ієрархічної колізій* – пізніше набрання чинності правилом, що водночас має меншу юридичну силу.

Правило подолання: пріоритет правила вищої юридичної сили, незважаючи на те, що воно набрало чинності раніше.
2. *Збіг темпоральної та змістовної колізій* – пізніше набрання чинності загальним правилом.

Правило подолання: пріоритет спеціального правила, незважаючи на те, що воно набрало чинності раніше.

Проте у випадках, коли метою загального правила є усунення розбіжностей між кількома раніше закріпленими спеціальними правилами, їх уніфікація (напр., загальна норма кодексу), то таке загальне правило має пріоритет над раніше закріпленим спеціальним (зазвичай якщо це прямо зазначено в Загальній частині відповідного кодексу). Мета юридичного правила визначається, зокрема, шляхом його телеологічного тлумачення.
3. *Збіг ієрархічної та змістовної колізій* – загальне і спеціальне юридичне правило закріплено у джерелах права різної юридичної сили.

Правило подолання: пріоритет юридичного правила вищої юридичної сили, незважаючи на його загальність.

4. *Збіг темпоральної, ієрархічної та змістовної колізій* – загальне і спеціальне правила набрали чинності в різний час і мають різну юридичну силу.

Правило подолання: пріоритет юридичного правила вищої юридичної сили, незважаючи на його загальність і момент набрання чинності.

Тобто юридичне правило, закріплене у джерелі права вищої юридичної сили, завжди має пріоритет (звісно, за умови дійсності колізії).

Приклад колізії між юридичними правилами та її подолання

Уявіть, що в школі є два правила:

1. Правило від директора: «Усі учні мають носити шкільну форму синього кольору».
2. Правило від завуча: «Учні можуть обирати будь-який колір шкільної форми».

Має місце колізія між двома правилами, що суперечать одне одному. Що ж робити учням? Якого правила дотримуватися?

Такі ситуації називаються юридичними колізіями – коли існує два чи більше правил, які по-різному вказують, як діяти в одній ситуації.

Як можна вирішити таку проблему?

1. Можна повністю прибрати (усунути) колізію:

Директор може видати нове правило, яке скасує обидва старих і чітко вкаже, якого саме правила дотримуватися учням.

Або завуч може змінити чи скасувати своє правило, щоб воно не суперечило правилу директора.

2. Можна розв'язати проблему одним із таких способів:

Подивитися, хто головніший (директор чи завуч) і дотримуватися правила, що видане тим, хто має більше повноважень.

Подивитися, яке правило новіше (можливо, нове правило було створене, щоб замінити старе).

Однак перед тим як долати цю колізію, треба перевірити три важливі речі:

1. Чи дійсно правила говорять про одне й те саме? (Може, одне про парадну форму, а інше про повсякденну?).
2. Чи були ці правила дійсними, коли виникла проблема? (Може одне з правил вже скасовано раніше?)
3. Чи мали право директор і завуч встановлювати такі правила? (Може це питання мав право вирішувати лише директор чи, навпаки, лише завуч? А може, жоден із них, оскільки це питання врегульоване, напр., Законом про освіту чи наказом Міністерства освіти і науки?)

Колізії – це нормальне явище, вони часто виникають, коли є багато різних правил. Головне – знати, як їх відшукувати, аналізувати і правильно долати.

Прогалини

Прогалина у правовому регулюванні – це відсутність у чинних джерелах права юридичних правил, необхідних і достатніх для врегулювання суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового регулювання (в аспекті юридичного аналізу справи – для відповіді на юридичне питання, вирішення спору).

Причинами виникнення прогалин є:

об’єктивні – виникнення нових суспільних відносин, запізнення правового регулювання;
суб’єктивні – помилки чи навмисні дії суб’єктів правотворчості.

Прогалину, так само як і колізію, може бути:

повністю усунено у процесі правотворчості (напр., шляхом прийняття нового нормативно–правового акта або зміни чи скасування чинного; суб’єктом усунення колізії є видавець юридичного джерела, зокрема правотворчий орган);

чи

подолано (заповнено) у процесі реалізації чи застосування права, юридичного аналізу справи суб’єктом цього аналізу.

Подолання (заповнення) прогалин здійснюється двома способами:

1. аналогією (від грецьк.: подібність) закону (аналогією юридичних правил);
чи, в разі об’єктивної неможливості застосування аналогії закону,
2. аналогією права.

Ці способи виправдовуються розумінням системи нормативно–правових актів і системи права як цілісних систем, що характеризуються внутрішньою єдністю й ґрунтуються на загальних принципах.

Аналогія закону (аналогія юридичних правил) – це застосування для подолання прогалини юридичного правила, що регулює подібні за змістом правові відносини.

Аналогія права – це застосування для подолання прогалини загальних, конституційних чи галузевих принципів права.

Умови застосування цих способів можуть бути визначені законом (напр., щодо врегулювання цивільних відносин – ст. 8 ЦК, вирішення адміністративних справ – частина шоста ст. 7 КАС) та правовою доктриною.

Ст. 8 ЦК: «1. Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). 2. У разі неможливості використати аналогію

закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права)».

Перше речення частини шостої ст. 7 КАС: «У разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права)».

Утім, при застосуванні норм права, що встановлюють кримінальну або адміністративну відповідальність, аналогію заборонено, оскільки «немає норми – немає правопорушення» (див. *частину четверту ст. 3 КК, частину першу ст. 7 Кодексу про адміністративні правопорушення*).

Також за аналогією не можуть застосовуватися норми публічного права, що спрямовані на обмеження прав людини. Це впливає з частини першої ст. 19 Конституції України: «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством».

Крім того, «Аналогія закону та аналогія права не застосовується для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування» (*друге речення частини шостої ст. 7 КАС*). Це обмеження впливає з частини другої ст. 19 Конституції України.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Зразки тестів для перевірки отриманих студентами знань та навичок.

1. Системне тлумачення юридичного правила здійснюється, передусім, шляхом:

- A. Зіставлення цього правила з іншими правилами, що містяться в цьому ж джерелі права.
- B. Зіставлення цього правила з нормами, закріпленими в Конституції.
- C. Зіставлення цього правила з правилами вищої юридичної сили.
- D. Зіставлення цього правила з правилами, що набрали чинності пізніше.

2. Що передусім має зробити правник у разі знайдення двох юридичних правил, які по-різному відповідають на юридичне питання?

- A. Обрати серед них юридичне правило вищої юридичної сили.
- B. Обрати серед них спеціальне юридичне правило.
- C. Обрати серед них юридичне правило, що набрало чинності пізніше.
- D. Перевірити їх на чинність та компетенцію видавців джерел права, в яких ці правила закріплено.

3. Що має зробити правник у разі виявлення складної юридичної колізії між двома знайденими юридичними правилами, які по-різному відповідають на юридичне питання?

- A. Обрати серед них юридичне правило вищої юридичної сили.
- B. Обрати серед них спеціальне юридичне правило.
- C. Обрати серед них юридичне правило, що набрало чинності пізніше.
- D. Перевірити їх на чинність та компетенцію видавців джерел права, в яких ці правила закріплено.

4. 12 лютого 2024 р. Президент України своїм указом вніс зміни до пункту 4 Указу «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності», відповідно до яких під час воєнного стану для забезпечення стабільності господарських правовідносин усі закони про внесення змін до ГК набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного опублікування, якщо пізніший строк набрання чинності не зазначено в самому законі. Цей Указ офіційно опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 15 лютого 2024 р.

27 лютого 2024 р. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до Господарського кодексу України щодо правового регулювання договорів поставки продовольчих товарів». У ньому зазначено, що він набирає чинності з дня офіційного опублікування. Цей закон підписано Президентом України 29 лютого 2024 р. та офіційно опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 6 березня 2024 р. В який момент цей закон набрав чинності?

- A. 00 годин 00 хвилин 6 березня 2024 року.
- B. 00 годин 00 хвилин 7 березня 2024 року.
- C. 00 годин 00 хвилин 16 березня 2024 року.
- D. 00 годин 00 хвилин 17 березня 2024 року.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гест С. Тлумачення права. Пер. з англ. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 36-52.
2. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 53-69.
3. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально–процесуального права: монографія. Харків: Право, 2008.
4. Калашник О.М. Прогалини в цивільному процесуальному праві. Київ: Фоліант, 2017.
5. Матат Ю.І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності: монографія. Харків: Право, 2015.
6. Москалюк О.В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: монографія. Київ: Дакор, 2013.
7. Погребняк С.П. Колізія в законодавстві. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права*. Харків: Право, 2017. С. 235-238.
8. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2013. № 1 (72). С. 44-56.
9. Рабінович П.М. Тлумачення правових актів. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права*. Харків: Право, 2017. С. 785-787.
10. Раз Дж. Тлумачення без витягу змісту. Пер. з англ. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 17-35.
11. Смородинський В. Правова визначеність. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 185-201.
12. Interpreting Precedents: A Comparative Study (Applied Legal Philosophy). Ed. by D. Neil MacCormick, Robert S. Summers, Arthur L. Goodhart. Routledge, 2016.
13. Raz J. Between Authority and Interpretation: On the Theory of Law and Practical Reason. Oxford University Press, 2009.
14. Skalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Texts 1st Ed. Thomson/West. 2012.

ТЕМА 7. ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Поняття та мета юридичної аргументації.
2. Види та моделі юридичної аргументації.
3. Сфери застосування юридичної аргументації (нормотворення, реалізація норм, тлумачення, консультування).
4. Основні моделі юридичної аргументації (дедуктивна, індуктивна, герменевтична, когерентна).
5. Структура юридичної аргументації (теза, аргументи, форма).
6. Типи аргументів у юридичній практиці (логічні, психологічні, етичні).
7. Змістовні, формальні та процедурні аспекти аргументації.
8. Топіка як метод юридичної аргументації.
9. Види юридичних аргументів та їх джерела.
10. Загальні правила та принципи юридичної аргументації.
11. Роль юридичної аргументації в захисті прав людини.
12. Особливості аргументації в простих та складних справах.
13. Практичні методи формування аргументів (табличний метод, аргументативні карти).

МЕТА

1. Ознайомити студентів із основними прийомами та моделями юридичної аргументації.
2. Продемонструвати багатоманітність аргументів та їх значення для обґрунтування позиції.

1. ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Юридична аргументація (від лат. «argumentatio») має на меті наведення певних переконливих фактів для обґрунтування правової позиції в юридичній справі. Прийнято виокремлювати різні види та моделі юридичної аргументації. Так, залежно від мети, можна виокремити монологічну і діалогічну (дискурсивну) юридичну аргументацію.

Монологічна заснована на формулюванні думок однієї особи. Таку юридичну аргументацію можна зустріти в таких документах, як експертний висновок, доповідна записка, окрема (розбіжна) думка судді та ін.

Діалогічна юридична аргументація направлена на залучення учасників діалогу до дискусії, має на меті переконання у досягненні певного результату, спонукає до пошуку контраргументів. Такий підхід частіше використовують правники у своїй професійній

діяльності. На такому підході побудовані засідання парламенту, уряду, інших колегіальних органів влади та місцевого самоврядування, суду та ін. Такий підхід застосовується в науковому та освітньому середовищі.

Отже, можна констатувати, що юридична аргументація пронизує всі сфери та етапи правничої діяльності:

1. нормотворення – коли в процесі дискусії нормотворчих органів з громадянським суспільством, науковим середовищем, правниками-практиками відбувається прийняття нормативних актів;
2. реалізація і застосування юридичних правил – коли в процесі вирішення життєвого питання потрібно актуалізувати нормативні регулятори і використати ті з них, які найліпше врегулюють ситуацію в інтересах людини, її прав, законних інтересів і свобод; найчастіше це відбувається у процесі прийняття судових рішень чи рішень суб'єктів владних повноважень у конкретній справі:
 - a. тлумачення юридичних правил, яка відбувається у процесі їх реалізації;
 - b. юридичне консультування – коли особі пояснюють її правове становище, права та обов'язки, обґрунтовуючи це аргументами з різних джерел права;
 - c. наукова і освітня діяльність – коли під час дискусії використовуються аргументи для переконання у певній концепції, точці зору тощо.

Без належної юридичної аргументації правнича діяльність виглядала б нелогічною, необґрунтованою, непередбачуваною, несистемною. Це, зі свого боку, може призводити до прийняття несправедливих рішень.

Наприклад, [рішення КСУ від 25 грудня 2003 р. у справі щодо строків перебування на посту Президента України](#) та [рішення ЄСПЛ «Еванс проти Сполученого Королівства» від 7 березня 2006 р.](#)

Відтак, можна стверджувати, що належна юридична аргументація сприяє утвердженню принципів правової визначеності, легітимних очікувань особи та є запорукою стабільності правової системи.

Для переконливості юридичної аргументації важливого значення набувають такі аспекти:

1. узагальнювальний характер, що означає можливість застосування аналогічних аргументів у подібних справах. Саме цей підхід сприяє, зокрема, досягненню такого важливого принципу судочинства, як забезпечення єдності судової практики;
2. наслідки аргументів, застосованих у певному рішенні, для особи, захисту її прав, свобод і законних інтересів ([рішення КСУ від 16 вересня 2021 р. у справі про перегляд вироку особи, караній на довічне позбавлення волі](#); [рішення КСУ від 20 грудня 2023 р. у справі щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі](#));
3. зацікавлена аудиторія – адресати: сторони, юридична спільнота, суспільство. Якщо в результаті юридичної аргументації будуть прийняті рішення, які суперечать ознакам верховенства права або правовим цінностям, поширеним у певному соціальному просторі, це може призвести до несприйняття таких рішень зацікавленими сторонами та суспільством загалом. Отже, юридична

аргументація має бути зрозумілою, очікуваною, прийнятною, не призводити до необґрунтованих, свавільних, непередбачуваних рішень.

2. ВИДИ ТА МОДЕЛІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Для переконливої юридичної аргументації важливим є як сам результат (обґрунтований, переконливий юридичний висновок), так і процес, що базується на тому, які методи та моделі при цьому використовувати.

В юридичній літературі (Р. Алексі, М. Козюбра та ін.) прийнято розрізняти такі моделі юридичної аргументації:

1. дедуктивна;
2. індуктивна;
3. герменевтична;
4. цілісна (когерентна).

Дедуктивна модель використовує такий метод аргументації, як **дедукція**, що означає процес виведення висновків із загальних положень, аксіом, правил. Висновок повинен базуватися виключно на первинних вихідних припущеннях. Дедуктивний метод використовується переважно в математиці та природничих науках, він не має поширення в інших сферах, оскільки часто неможливо заздалегідь передбачити всі умови, факти перед тим, як зробити умовивід.

Однак така модель аргументації застосовується і в юридичній практиці, особливо вона є характерною для формально-догматичного способу прийняття рішень, що притаманний позитивістському праворозумінню. За такого підходу усі висновки (рішення) виводяться із чинних норм права. Схематично це можна зобразити так:

Якщо існує А (правова норма), то у ситуації Х можливе А-1 (правове рішення)

Цей спосіб мислення є допустимим при прийнятті рішень із простих питань, які характеризуються однозначними умовами, фактами, обставинами і вирішуються очікувано. Такі справи називають «простими справами» (simple cases), в яких різні рішення мало ймовірні й можуть бути надійно передбачуваними. Такий підхід часто застосовується, напр., при притягненні особи до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, громадського порядку тощо.

Однак значна кількість випадків – це не прості справи, а складні (hard cases), які часто неможливо вирішити тільки на базі чинних юридичних норм чи актуальної судової практики. Адже суспільне життя набагато складніше і тому його неможливо врегулювати виключно на підставі законів. У таких справах складно заздалегідь спрогнозувати рішення. Тому більш застосовуваними в юридичній практиці є інші, відмінні від дедуктивної, моделі аргументації.

Індуктивна модель характеризується протилежними до дедуктивної методами аргументації. При прийнятті рішень часто неможливо обмежитися логічними роздумами виведення висновку з більшого засновку – норми права. Для прийняття справедливого обґрунтованого рішення треба враховувати різні передумови та суспільні цінності. Зрозуміло, що такий підхід виходить за межі позитивістського праворозуміння. Він пов'язаний із розвитком соціологічної теорії праворозуміння, концепцією «живого права» Є. Ерліха та Р. Паунда. За такого підходу неможливо приймати рішення,

керуючись виключно нормами закону. Щобільше, текст закону слід адаптувати до потреб сучасності за допомогою тлумачення.

Метод *індукції* характеризується рухом думки не від загальних засновків до конкретних висновків (як при застосуванні дедукції). Цей метод пізнання, навпаки, веде до загального висновку на основі аналізу конкретних фактів, життєвих обставин, соціальних умов та цінностей. При прийнятті рішення судді працюють у зворотному напрямку: від висновку до засновку. Схематично це можна зобразити так:

Приймається рішення А, оскільки для цього існують певні аргументи: А1, А2...Ап

Такий спосіб мислення є характерним для системи загального права, основним джерелом якого є судовий прецедент, де здебільшого спочатку виводиться рішення, а потім на основі аналізу конкретних обставин підбираються відповідні аргументи, застосовуючи при цьому правові принципи та цінності. Окрім того, до прикладу, ЄСПЛ часто інтерпретує положення ЄКПЛ відповідно до вимог часу, наголошуючи на тому, що «право – це живий інструмент», застосовуючи так зване еволюційне тлумачення.

До прикладу, можна навести *рішення ЄСПЛ від 26 липня 2005 р. у справі «Сільяден проти Франції»*: «Щодо питання про рабство Суд відзначив, що хоча заявницю й було позбавлено особистої автономії, однак не було доказів, які б указували на те, що вона перебувала в рабстві у класичному значенні цього слова. Адже пани Б. не здійснювали щодо заявниці звичайних прав власності, які могли б звести її становище до положення речі. Тому Суд дійшов висновку, що немає підстав вважати, що заявницю утримували в рабстві у традиційному значенні цього поняття».

Роз'яснюючи поняття «підневільний стан», Суд вказав, що його можна розуміти як таке, що охоплює виконання роботи під тиском. Для заявниці це поняття є спорідненим із поняттям рабства. У зв'язку з цим Суд вказав, що для заявниці примусова праця тривала впродовж 15 годин щодня без вихідних. Прибувши разом зі своєю родичкою до Франції, заявниця не передбачала і не погоджувалася на виконання роботи для панів Б. Як неповнолітня, вона перебувала в незахищеному стані. Вона не мала жодних засобів до існування, крім тих, які їй надавали в домі панів Б. Її було цілком ізольовано, її притулком була дитяча кімната. Отже, при визначенні того, чи застосовувалося заборонене ст. 4 ЄКПЛ поводження до заявниці та в якій саме формі, слід зважив на особливості Конвенції, а також на те, що вона є живим інструментом, який має тлумачитись у світлі сьогодення, і що дедалі вищі стандарти у сфері захисту прав людини та основоположних свобод відповідно і неминуче вимагають більшої твердості в оцінках порушень основних цінностей демократичних суспільств (Касько В.В. Практика Європейського суду з прав людини за статтею 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Київ: Видавництво «Фенікс», 2020).

Іншими прикладами застосування індуктивної моделі аргументації є рішення суду «тютюнова бабуся» <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65910303>, де суддя врахувавши фактичні обставини по справі виніс рішення, значно зменшивши розмір штрафу; рішення із застосуванням так званих «намібійських винятків» <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56177713>, де для встановлення факту смерті особи (аналогічно до цього – і факту народження) суд оцінив документи про смерть особи, виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, як докази.

Герменевтична модель базується на досягненнях герменевтики (науки про розуміння смислу і тлумачення текстів). В основі цієї моделі є так зване «герменевтичне коло» – розуміння цілого через його складові елементи, взаємозв'язок цілого з частинами й частин із цілим. У процесі такої розумової діяльності щоразу слід повертатися від окремого до загального і навпаки. Отже, думка ніби рухається по колу. Така модель герменевтичного кола (за Шлеєрмахером) є альтернативою дедуктивному та індуктивному методам. Лише одночасне розуміння загального, особливого й одиничного сприяє адекватному наближенню до розуміння тексту. Розуміння набуває сенсу виключно в герменевтичному колі, тому завжди лишається відносним і ніколи не може бути завершеним. Завдяки цьому текст завжди постає відкритим, він не може бути завершеним чи замкненим. Тому текст може мати різні сенси, значення, він може змінюватись залежно від часу, простору, соціальних та культурних умов.

Як приклад, можна навести розуміння феномену **верховенства права**. Як зазначає Венеційська комісія у [Доповіді про верховенство права від 25-26 березня 2011 р.](#), верховенство права набуває свого розширеного варіанту завдяки восьми «інгредієнтам», що охоплює: (1) доступність закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним); (2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; (3) рівність перед законом; (4) влада має здійснюватись у правомірний, справедливий та розумний спосіб; (5) права людини мають бути захищені; (6) мають бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості; (7) суд має бути справедливим; (8) дотримання державою як її міжнародно-правових обов'язків, так і тих, що обумовлені національним правом.

Отже, неможливо зрозуміти цінність і значення концепції верховенства права без урахування сенсів його складових елементів і навпаки. Водночас верховенство права не є замкненою концепцією; це поняття розвивається разом із складовими елементами, як ціле залежить від окремих частин, які взаємопов'язані між собою і з цілим. Ця концепція ускладнюється в залежності від динаміки суспільного життя, нових тенденцій і перспектив розвитку, які потребують правового регулювання, – таких як мирне врегулювання міждержавних конфліктів, використання ШІ, застосування штучних технологій впливу на людську природу (репродуктивне запліднення та ін.), подолання наслідків екологічних змін тощо.

Герменевтична модель дозволяє сприймати право не як замкнену систему, а як результат тлумачення юридичних текстів, враховуючи часові, просторові та соціальні чинники. З плином часу певне розуміння правового явища може змінюватись і наповнюватись новими сенсами, інколи протилежними за змістом. Напр., зміна підходів у тлумаченні Верховним Судом США расової сегрегації від виправдання («розділені, але рівні» у справі *«Плессі проти Фергюсона»*, 1896 р.) до повної заборони і несумісності із цінностями рівності і свободи (у справі *«Браун проти Комітету освіти»*, 1954 р.).

Когерентна (цілісна) модель базується на узгодженому протіканні у часі та просторі кількох процесів, що дозволяє отримати загальне цілісне уявлення про явище. Ця модель містить комплекс методів, інструментів, прийомів юридичної аргументації та інших чинників, які сприяють цілісному сприйняттю досліджуваного питання чи явища. Такий підхід заснований на тому, що право розуміється не як замкнена статична система, а як процес інтелектуальної кваліфікації, який базується на нагромаджених

людством та юридичною практикою цінностях, принципах і підходах. Така модель полягає у врахуванні здобутків інших методів, проте разом із тим доводить, що жодна з моделей юридичної аргументації не є досконалою, довершеною. Лише людина у своїй поведінці може втілювати ті чи інші здобутки сучасного розуміння права.

Такий підхід до юридичної аргументації визначає важливість розуміння права як складного явища, яке неможливо звести виключно до формальних юридичних текстів. Суспільне життя еволюціонує і породжує нові виклики перед правом. І тільки враховуючи весь попередній досвід правової практики людства, зокрема правові цінності та принципи, нормативні регулятори та судові позиції, за допомогою юридичної аргументації можна розв'язувати складні питання сучасності.

3. СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ (ТЕЗА, АРГУМЕНТИ, ФОРМА)

У структурі аргументації відрізняють:

1. *тезу* – положення, яке треба обґрунтувати;
2. *аргументи* – твердження, за допомогою яких обґрунтовується теза;
3. *форму* (демонстрацію, схему) – спосіб, який застосовується для обґрунтування тези.

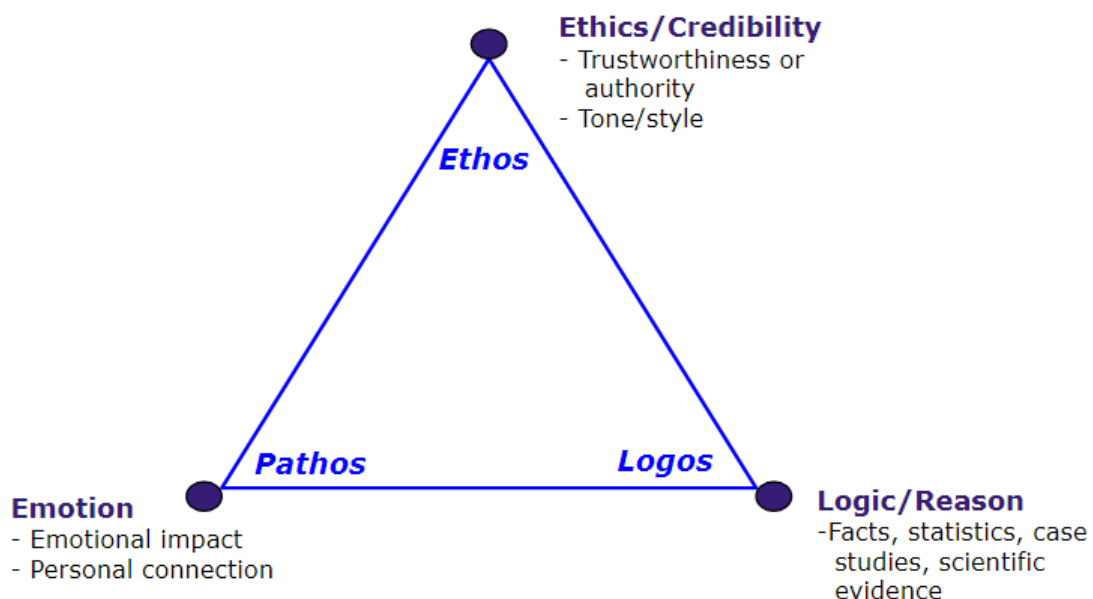
Аргумент (від лат. *arguere* – пред'являти) означає судження, за допомогою якого в процесі доведення встановлюється істинність тези.

Аргументаційний вплив здійснюється за допомогою різних засобів. У зв'язку з цим аргументи поділяють на різні види.

Так, для підготовки промови у суді зазвичай прийнято використовувати три групи аргументів: логічні, психологічні та етичні.

Це відомо ще з так званого риторичного трикутника Арістотеля.

Риторичний трикутник Арістотеля (Звернення до вашої аудиторії / LibreText Ukrayinska)

Пафос (з лат. емоції) є найшвидшим способом привернути увагу аудиторії. Він передбачає звернення до симпатій, бажань, почуттів, мотивації. Люди зазвичай мають емоційні реакції на почуте чи прочитане.

Етос належить до авторитету оратора чи автора тексту. Це викликає довіру в аудиторії. Він фокусується на характері, досвіді, надійності та репутації. Коли автор тексту використовує етос, то демонструє свою кваліфікацію, мораль та знання, досвід, щоб вплинути на аудиторію.

Логос використовує факти, дані та логічні міркування для побудови переконливих аргументів. Він фокусується на раціональності, а не на емоціях. Логос робить аргумент логічним і обґрунтованим, наводячи докази, свідчення і статистику, а також надає контекст. На відміну від пафосу, він використовує об'єктивні пояснення.

4. ТИПИ АРГУМЕНТІВ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ (ЛОГІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ЕТИЧНІ)

Відповідно до риторичного трикутника Арістотеля, як зазначено вище, аргументи поділяють на:

Логічні аргументи

Логічні прийоми аргументації впливають на раціональну сферу свідомості. Серед них виокремлюють:

1. аргументи-факти (до справи);
2. аргументи до досвіду;
3. аргументи до судження;
4. докази від протилежного;
5. аргументи до сенсу / цінності;
6. аргументи до складу;
7. аргументи до обставин;
8. аргументи до причин;
9. аргументи від абсурдного (зведення до абсурду);
10. аргументи до поступки (поворот аргументу);
11. стратегії маневру;
12. поворотні аргументи (прийом бумеранга);
13. аргументи до незнання;
14. аргументи з мовчання.

Аргумент-факт (до справи) – аргумент, який спирається на міркування, що стосуються предмета. Подібні аргументи є такими, що мають найбільший вплив, оскільки їх важко спростувати, як і, напр., наукові аксіоми. У судовій практиці такими аргументами є висновки, підтверджені експериментально, висновки експертів, свідчення очевидців, опис речових доказів.

Аргумент до досвіду – аргумент, який спирається на практику (життєву, приватну, або історичну).

Аргумент до судження – посилання на здоровий глузд, тобто звернення до практичної розсудливості (життєвої логіки). Реалізується у вигляді міркування, що вказує на можливі порушення здорового глузду.

Доказ від протилежного – аргумент, заснований на розборі альтернативного припущення, після чого робиться висновок про його неспроможність. У судових промовах використовується як різновид спростування.

Аргумент до сенсу / цінності – аргумент, який містить визначення предмета мовлення шляхом вмісту його в ширшу область змісту як частина, вид, засіб, шляхом порівняння і зіставлення, опису функціональних, просторових, тимчасових або ієрархічних рамок. Тим самим встановлюється цінність цього предмета (або її відсутність).

Аргумент до складу – аргумент у вигляді зв'язного оповідання, який зображує дію і дає їй характеристику. У судовій промові це один з найважливіших аргументів, що лежать в основі доказу ступеня провини підсудного, оскільки оцінка його діянь залежить від того, в якому світі вони були викладені.

Аргумент до обставин – аргумент, що охоплює дані про ситуацію, яка вплинула на рішення або вчинок суб'єкта. У судовій промові зазвичай розглядаються обставини, що обмежують відповідальність суб'єкта, або вказується на неможливість вчинення діяння. Такими обставинами є, напр., відсутність особи під час і на місці скоєння злочину (алібі), неправочинність або некомпетентність суб'єкта, особливий стан суб'єкта.

Аргумент до причин – аргумент, що охоплює дані про задум суб'єкта (його мотиви), який полягає в навмисній постановці мети або в реакції на ситуацію, що склалася, або на дії інших людей. Завдання судового оратора – чітко та переконливо обґрунтувати відповідальність підсудного (оратор – прокурор) чи, навпаки, домогтися пом'якшення відповідальності чи навіть повного звільнення від неї (оратор – адвокат).

Аргумент від абсурдного (зведення до абсурду) – доказ неможливості або безглуздості будь-якого припущення, висловлювання, дії.

Аргумент до поступки (поворот аргументу) – спроба зловити опонента на слові; використання поміченої розбіжності в його словах або вчинках.

Стратегія маневру (різновид аргументу до поступки) – визнання (справжнє або уявне) позиції (поглядів, настрою) аудиторії, опонента, підтримка цієї позиції певними доводами, а потім демонстрація її неспроможності, переконання у своїй правоті (за схемою «так, ви праві, що..., проте ... »).

Поворотний аргумент (прийом бумеранга) – звернення доказів, аргументів або звинувачення опонента проти нього ж; слова супротивника не спростовуються, він звинувачується в тому ж самому.

Аргумент до незнання (argumentum ad ignorantiam) – вказівка на недостатню поінформованість опонента про предмет спору, а також акцент на тому, що певне положення важко або неможливо перевірити.

Аргумент із мовчання – доказ, що виводиться із замовчування опонента або інших осіб: те, про що мовчали, може бути не на користь опонента або факт не був йому відомий.

Ці види аргументів відіграють значну роль зокрема в сучасній судовій аргументації.

Психологічні аргументи

Психологічні прийоми впливу впливають на емоційну сферу свідомості, спонукають аудиторію до переживання і співпереживання. Виокремлюють такі:

1. аргумент до особистості;
2. аргумент до почуттів;
3. аргумент із народної однастайності («до третіх осіб»);
4. аргумент до марнославства;
5. аргумент до жалості.

Аргумент до особистості – вказівка на недоліки опонента, щоб вселити недовіру до його слів (позиції) чи, навпаки, вказівка на гідності кого-небудь, щоб викликати до цієї особи (осіб) симпатію, довіру і тим самим відвести від підозри у вчиненні негативних дій. Тобто такі аргументи можуть бути: аргументи до скромності (*argumentum ad veresundiam*), аргументи до лестощів (*argumentum ad adulatione*) – висловлювання похвал опонентові в надії зробити його ставлення м'якшим і поблажливішим.

Аргумент до почуттів – спонукання аудиторії до співпереживання (до обурення, радості, захоплення, жаху тощо).

Аргумент із народної однастайності («до третіх осіб») – твердження, засноване на тому, що думка більшості всіма приймається за істину. Або ж аргумент до публіки (*argumentum ad publicum*) – посилання на думки, настрої, почуття слухачів.

Аргумент до марнославства – непомірні похвали опонентові або співрозмовникові (аудиторії), щоб пом'якшити його або залучити на свій бік.

Аргумент до жалю, милосердя (*argumentum ad misericordiam*) – очікує на те, щоб викликати жалість, співчуття до особи (осіб).

Етичні аргументи

Етичні прийоми переконання звертаються до загальних моральних, культурних, національних та інших цінностей; при цьому можуть використовуватися судження «добре – погано», «нормально – ненормально», «правильно – неправильно», «морально – аморально». Виокремлюють:

1. риторичний етос;
2. аргумент до авторитету;
3. аргумент до норми;
4. аргумент до моделі (поведінки);
5. аргумент до антимоделі (поведінки);
6. аргумент до прецеденту;
7. аргумент до користі.

Риторичний етос. Етос – це те, що ви робите, щоб довести своїй аудиторії, що вам можна довіряти, що ви є надійним джерелом інформації. Це демонстрація морального ставлення оратора до аудиторії, що виявляється в промові (скромність, доброзичливість, повага, чесність, тактовність тощо).

Аргумент до авторитету (*argumentum ad autocritas*) – вказівка на думку авторитетного знавця в якій-небудь області, звернення за підтримкою до будь-якої особи або ідеї, проти яких опонент не сперечатиметься.

Аргумент до норми – підведення факту під певну норму, що виправдовує або пояснює його.

Аргумент до моделі (поведінки) – вказівка на позитивну авторитетну поведінку, дію чи рішення, які потрібно взяти за зразок.

Аргумент до антимоделі (поведінки) – вказівка на дію, рішення, яким не треба слідувати.

Аргумент до прецеденту – аргумент, який встановлює попередній факт (інтерпретацію факту) як взірець для наступного.

Аргумент до користі (argumentum ad utili) – аргумент, який стимулює усвідомлення аудиторією матеріальних або духовних інтересів (чужих або власних), а також, навпаки, демонструє невідповідність будь-якої позиції або певної дії. Це може посилити логічну аргументацію чи, навпаки, нейтралізувати об'єктивний або справедливий підхід до справи.

При розробці аргументації важливо *враховувати різні аспекти сприйняття і використовувати різні види аргументів*, щоб забезпечити логічний, психологічний та етичний вплив на аудиторію.

Окрім того, прийнято розрізняти *змістовні, формальні та процедурні аспекти аргументації*, що визначають відповідні види аргументів. Ці відмінності полягають у такому. Зміст аргументу визначається конкретним аспектом речей, що обговорюються. Напр., до юридичної аргументації поряд із власне юридичними можуть бути залучені різноманітні за змістом **позаюридичні аргументи** – природничі, медичні, економічні, математично-статистичні, історичні, філологічні тощо. Далі, в межах суто юридичної аргументації, доцільно розрізнявати аргументи матеріального або процесуального права, публічного або приватного права, цивільного, адміністративного або кримінального права тощо. Форма аргументу визначається його формально-логічною структурою. Процедурний аспект аргументів визначається юридичними (процесуальними) та формально-логічними вимогами.

Пропонується розрізнявати п'ять типів аргументів – фактичні, персоніфіковані, юридичні, соціальні (соціально-політичні, соціально-економічні, моральні) та логічні аргументи (О. Юркевич). Розрізнення вказаних п'яти типів аргументів мотивується їхньою принциповою змістовною та функціональною специфікою. Фактичні аргументи «до речей» мають об'єктивну природу, персоніфіковані аргументи «до людей» – суб'єктивну природу, а юридичні, соціальні та логічні аргументи – інтерсуб'єктивну природу. Різниця між останніми трьома типами полягає в такому.

Коректні юридичні аргументи засновуються і підсилюються правовою доктриною, авторитетом законодавця та практикою судових органів. Розрізняють аргументи «до права» (ad ius) та аргументи «до закону» (ad lex). Аргументи «до права» (ad ius) охоплюють загальноправові принципи, галузеві принципи, принципи окремих правових інститутів, презумпції, максими та інші юридичні положення загального характеру. Під аргументами «до закону» (ad legem) розуміють чинні юридичні правила та їх джерела, юридично закріплені правила поведінки, тобто правову норму безпосередньо.

Коректність соціальних аргументів істотно визначається рухливою соціально-політичною, економічною, моральною ситуацією в певному суспільстві. Коректність логічних аргументів тримається на здоровому глузді, ступені розвитку

логічних теорій, логічній компетентності правників і повазі до логіки у суспільстві в цілому.

Залежно від міри відповідності аргументів обговорюваній тезі розрізняють істинні та хибні, релевантні та нерелевантні, припустимі та неприпустимі (прийнятні та неприйнятні) аргументи.

Слід зазначити, що різновидами юридичних аргументів є докази, до яких процесуальні закони висувають певні вимоги (*докладніше – див. тему 4*).

Для правничої діяльності важливого практичного значення набуває табличний метод формування аргументів. При цьому складається таблиця, в різних колонках якої зазначаються різні види аргументів. Це дає можливість глибоко дослідити їх переконливість чи слабкість. Наприклад:

Аргументи до людини	Аргументи до речей	Аргументи до права	Аргументи до закону	Інші аргументи
(ad hominem)	(ad rem)	(ad ius)	(ad lex)	

Для полегшення підбору та організації аргументів доцільно використовувати так звані *аргументативні карти*. Аргументативна карта (карта аргументів) є візуальним представленням структури аргументів. Вона охоплює компоненти аргументації, такі як основний пункт незгоди, засновки, контрзасновки, заперечення, спростування тощо. Прикладом такої карти щодо аргументативного процесу в цілому може бути блок-схема, розроблена Х. Перельманом та Л. Ольбрехт-Титекою.

Карта аргументативного процесу:

1. Джерела.
2. Аудиторія.
 - a. Універсальна аудиторія.
3. Риторичний трикутник.
 - a. Логос.
 - b. Етос.
 - c. Пафос.
4. Загальні теми.
 - a. Подія.
 - b. Якість.
 - c. Кількість.
 - d. Особа.
 - e. Сутність.
 - f. Порядок.
5. Спеціальні теми.
 - a. Юридичні аргументи.
 - b. Практичні аргументи.
 - c. Аргументи до авторитету.
 - d. Аргументи шляхом побудови моделі.

- е. Аргументи шляхом побудови антимоделі.
- ф. Можливі засновки або вихідні пункти аргументів.
 - i. Факти.
 - ii. Презумпції.
 - iii. Цінності.
- г. Відбір, тлумачення та презентація даних.
- д. У двох аргументативних схемах.
 - 1. Асоціація.
 - 2. Аргументи, засновані на реаліях.
 - 3. Аргументи, засновані на логіці.
 - 4. Аргументи, засновані на фікціях.
- ii. Дисоціація.

5. ТОПІКА ЯК МЕТОД ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

У правничій діяльності кількість складних справ невпинно зростає. А проблемне мислення, необхідне для їх вирішення, не може бути жорстко зв'язане будь-якими догмами чи правилами. В юридичній аргументації для вибору обґрунтування позиції застосовується таке поняття, як **топи** – місця знаходження аргументів, точка зору для переконання у правильності своєї думки, первинний посил.

Знання топів та їх ієрархії дає змогу, з одного боку, уникнути свавілля й упередженості під час розгляду проблеми, а з іншого боку, детально її дослідити, не втрачаючи при цьому відчуття реальності того, що відбувається. Топічний підхід вимагає дослідження в кожному конкретному випадку неодмінно всіх можливих топів, оскільки тільки при розгляді всіх можливих точок зору на ситуацію можна дійти до її справедливої оцінки і досягти згоди аудиторії (сторін конфлікту, громадськості) з позицією суду та свідомого, добровільного приєднання до неї. Тлумачення юридичних правил із залученням аргументів із усіх видів топів є досконалішим, точнішим, оскільки дає змогу врахувати елементи аксіології та збагатити право елементами етики.

Топи лежать в основі розуміння юридичних текстів. Де ж ми можемо відшукати аргументи? Є широке коло джерел:

1. соціальні цінності;
2. правові цінності: справедливість, рівність, свобода, гуманізм;
3. принципи права;
4. правові доктрини;
5. судова практика;
6. закони та інші нормативні акти;
7. корпоративні норми, тощо.

Оскільки свавілля та зловживання владою під час здійснення правосуддя є найменш можливими там, де є гарантія, що погляди кожного взяті до уваги, виявлення топів та вивчення їхньої ієрархії є важливим етапом ухвалення справедливого рішення. Топи не є «ілюзорними категоріями», а являють собою правила тлумачення, певні обмеження, що накладаються на інтерпретацію нормативного тексту.

Варто враховувати загальні правила аргументації.

1. Способи обґрунтування повинні бути обрані з урахуванням особливостей і рівня підготовки аудиторії.
2. Поняття й аргументи повинні бути простими, зрозумілими, чіткими і переконливими.
3. Аргументація повинна бути коректною стосовно слухачів.
4. У процесі аргументації слід уникати виразів і формулювань, що не стосуються справи та ускладнюють сприйняття сказаного. Однак це не виключає того, що мова повинна бути образною, а доводи – наочними і такими, що добре сприймаються.
5. По можливості у процесі аргументації слід використовувати аудіовізуальні матеріали (таблиці, схеми, слайди, макети тощо).
6. Бажано використовувати не тільки офіційні цифри, дані, а й особистий досвід і думки авторитетних у цій аудиторії людей.
7. Аргументи, що наводяться на підтвердження до тези, повинні бути істинними і не суперечити один одному.
8. Аргументи повинні бути достатніми: не надто широкими, з яких випливає все, що завгодно, проте й не дуже вузькими.
9. Аргументи повинні бути судженнями, істинність яких є доведеною.
10. Джерела аргументів повинні бути відомими та достовірними.

Отже, *роллю юридичної аргументації* є здатність тлумачити і розуміти тексти, призводити до прийняття судових та ін. рішень на користь людини, її законних очікувань. Коли під іншим кутом, зокрема через військові конфлікти та інші причини як загальносвітового, так і внутрішньодержавного масштабу, актуалізуються питання розуміння та захисту прав людини, значення юридичної аргументації набуває особливої ваги.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття: Юридична аргументація

Мета семінару:

1. Застосування теоретичних знань, набутих під час лекції, у практичних ситуаціях.
2. Розвиток аналітичних та аргументаційних навичок через активну участь у дискусіях та вирішенні правових ситуацій.

Вступ:

Повторення ключових понять з лекції: мета та завдання юридичної аргументації, моделі юридичної аргументації; види аргументів.

КЕЙС–СТУДІЯ обговорення рішення ЄСПЛ «Стрелець, Кесслер і Кренц проти Німеччини».

Групова робота: студенти діляться на малі групи для аналізу кейсів.

Основне питання: чи правомірно заявників притягли до відповідальності?

Дискусія та аналіз:

1. Обговорення результатів групової роботи: кожна група представляє свої висновки.
2. Дебати зі спільної дискусії щодо ключових аспектів кейсів.

Практичне завдання:

1. Індивідуальне або групове завдання на написання аргументованої відповіді на поставлене правове питання.
2. Збирання завдань для подальшого обговорення або оцінювання.

Підбиття підсумків:

1. Підведення основних висновків семінару.
2. Питання студентів і відповіді на них.

Завершення:

Висловлення рекомендацій щодо подальшої підготовки до наступного заняття.

Практичне заняття у вигляді дебатів (тривалість одна академічна пара).

Мета дебатів:

1. формування навичок ведення публічної дискусії;
2. вміння аргументовано і чітко висловити свою позицію;
3. навчитися виважено приймати протилежну позицію;
4. формувати культуру ведення спору: вміння вислухати опонента, не перебивати;
5. швидко реагувати на позицію опонента, відшукувати контраргументи та ін.

Правила гри за процедурою Оксфордських дебатів (визначені):

1. Для дебатів призначається модератор, який веде дебати.
2. На початку модератор коротко нагадує учасникам правила гри.
3. Дебатують 2 команди – сторона «за» і сторона «проти».
4. Окрім того, на початку проводиться голосування всіх присутніх: «за», «проти», «не підтримую жодну позицію». Хто не підтримує жодну позицію (так зване «болото»), має висловитися наприкінці дебатів – яка команда була переконливішою.
5. У кожній команді обирається по 3-4 спікери.
6. Ці спікери по черзі: спікер 1 «за» – спікер 1 «проти», спікер 2 «за» – спікер 2 «проти» тощо.
7. Час виступу кожного спікера лімітується – до 3-4 хв. Ця процедура триває до 30 хв.
8. Після виступів основних спікерів інші учасники дебатів висловлюють свої аргументи «за» та «проти», ставлять питання спікерам. Спікери можуть ставити питання один одному. ЦЯ ЧАСТИНА ВЛАСНЕ І Є ДЕБАТНОЮ – вона триває орієнтовно 30-40 хв.
9. Після цього слово надається представникам «болота». Основне їх завдання: 1) які позиції були для них найпереконливішим?; 2) чи змінили вони свою позицію після дебатів та чому?

10. Модератор – це ведучий: він передає слово наступному спікеру, слідкує за таймінгом, дає слово для запитань-відповідей, слідкує, щоб обидві сторони – за і проти – мали однакові можливості для відповідей, реплік тощо – щоб усі були в рівних умовах.
11. Наприкінці та на початку дебатів модератор проводить голосування «болота» і всіх учасників, робить висновки, наскільки дебати вплинули на зміну позиції учасників.

Тема для дебатів: Цінність людського життя: чи можливо її виміряти?

«Людина – мірило всіх речей». Ця теза грецького філософа Протагора сьогодні в Україні та в усьому світі набуває свого нового значення. Адже, на жаль, наша країна перебуває у стані війни, і щодня гинуть найліпші та найсміливіші наші співвітчизники.

Яке значення людського життя в сучасній парадигмі прав людини? Чи можна виміряти цінність життя? Якщо можна, то які для цього можуть бути запропоновані мірила показники?

Ці питання не втрачають своєї актуальності. Саме тому до Дня прав людини АЮКУ пропонує провести міжвузівські дебати на запропоновану тему.

В основі теми для дебатів пропонуємо ігровий кейс Лона Фуллера «Справа спелеологів».

Тези для дебатів:

1. Чи має місце склад злочину й чи є спелеологи винними в ньому – позиції «так» та «проти».
2. Чи можна зіставити життя однієї особи з життям кількох осіб – позиції «так» та «ні».

Наприкінці заняття обговорюються різновиди аргументів, які використані в дебатах. При підготовці до дебатів учасникам пропонується скласти таблицю аргументів, карту аргументів.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Афанасьєва М. Застосування правової аргументації в судових рішеннях. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2ZfX3vxexUU>
2. Афанасьєва М. Формати правової аргументації: практичні рекомендації як писати переконливо. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=N7ZLN4oiwiA>
3. Афанасьєва М. Формати правової аргументації (IRAC, CRAC, CREAC, CRuPAC) та лінія аргументації. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=09dAFbmbPVE>
4. Биля-Сабадаш І.О. Юридичне тлумачення та аргументація. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=EH_uXso9IRY
5. Дудаш Т. Правова аргументація: загальнотеоретична характеристика. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2024.
6. Загальна теорія права. За заг. ред. М.І. Козюбри. Розділ 16 «Теорія юридичної аргументації». Київ: Ваіте, 2015. С. 264-284.
7. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Правотлумачне аргументування у конституційному судочинстві в Україні (загальнотеоретичні аспекти). // Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Т.30, № 3. С. 74-97.
8. Фуллер Л. Мораль права. Пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999.
9. Хворостянкіна А. Юридична аргументація в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях: методологічні засади порівняльного аналізу. // Наукові записки НаУКМА, 2012. Юридичні науки. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/7afa4c7c-d4d2-403e-a030-c9c9901d8e01>
10. Щербанюк О.В., Вдовічен В.А., Гордєєв В.В., Бзова Л.Г. Правнича аргументація : навч. посібник. За ред. О.В. Щербанюк. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022.
11. Юридична аргументація. Логічні дослідження. За заг. редакцією О.М. Юркевича. Харків: Право, 2015.

Інші матеріали:

1. Kevin deLaplante Basic Concepts in Logic and Argumentation <https://www.youtube.com/watch?v=Nq8-w2BAJkU&list=PLB8A5292FC68E2D77>
2. Ігрові кейси Л. Фуллера: «Справа спелеологів», «Справа злобного донощика».
3. Рішення Верховного Суду США «Обергефел проти Ходжеса».
4. Рішення ЄСПЛ «Прітті проти Сполученого Королівства» від 29 квітня 2022 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text
5. Семеніхін І. Юридична аргументація. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=m-2_KKWsnQ4

ТЕМА 8. ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Юридичний висновок: шляхи формулювання.
2. Чинники, що впливають на формування юридичного висновку.
3. Структура юридичного висновку.

МЕТА

Ознайомити студентів зі значенням юридичного висновку.

1. Визначити ключові чинники, що впливають на формування юридичного висновку.
2. Навчити чітко і доступно формулювати юридичні висновки.

Після вивчення цієї теми студенти повинні:

1. знати, яка сукупність чинників впливає на формулювання юридичного висновку;
2. вміти правильно ставити питання при розгляді практичної ситуації, на яке слід відповісти;
3. розуміти взаємозв'язки між поставленим на початку розгляду практичної ситуації питанням та юридичним висновком;
4. знати вимоги до юридичного висновку: ясність, зрозумілість, доступність для адресата, достовірність, уникнення припущень, двозначних суджень;
5. розуміти основні етапи підготовки юридичного висновку.

1. ЩО ТАКЕ ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК

Юридичний висновок (Legal Opinion) як результат юридичного аналізу. Що таке юридичний висновок (conclusion). Юридичний висновок як правове рішення, підсумок синтезу, який оцінює факти в аспекті юридичних правил та визначає юридичні правила в аспекті фактів справи. Передумови для юридичного висновку: (1) визначення елементів або вимог юридичного правила; (2) зіставлення фактів справи з елементами правила та визначення того, чи це правило застосовується до цих фактів; (3) контраналіз, який розглядає будь-які контраргументи до аналізу. Ретельне спостереження, ретельне розслідування, ретельний розгляд. Основні вимоги до юридичного висновку. Обґрунтування юридичного висновку. Мотивування як наведення належних і достатніх мотивів та юридичних підстав для формулювання юридичного висновку.

Будь-яка аргументація завершується висновком, який безпосередньо пов'язаний із тезою. Проте якщо теза (юридичне питання) – це лише можливо справедлива думка, яку ще належить довести, то висновок – це думка доведена, у справедливості якої важко сумніватися. Струнка аргументація характеризується переконливістю і

правильним розташуванням доводів, чіткістю сформульованих тез (юридичного питання) і висновку.

Юридичний висновок (Legal Opinion) – це судження, яке формулює правник, аналізуючи певне юридичне питання або ситуацію, надає цьому правову оцінку і формулює пораду/спосіб розв’язання зазначеної проблеми. Це підсумок юридичного аналізу, який надає чітку та обґрунтовану відповідь на юридичне питання.

Процес складання якісного юридичного висновку є непростим. Він направлений на розвиток навичок критичного мислення, аналізу законодавства та інших джерел права, застосування різних методів тлумачення та юридичної аргументації.

Основні елементи юридичного висновку:

1. **Фактична основа (Facts):**
 - a. Короткий виклад ключових фактів, на яких обґрунтовується аналіз.
 - b. Це може охоплювати контекст, опис проблеми та інформацію, надану клієнтом.
2. **Юридичне питання (Legal issue):**
 - a. Чітко сформульоване питання, яке вимагає відповіді (напр., «*Чи може роботодавець законно звільнити працівника за висловлювання в соціальних мережах, які містять критику продукції, що випускає це підприємство?*»).
3. **Юридичний аналіз (Analysis):**
 - a. Розгляд відповідного законодавства, судових рішень або інших юридичних джерел, які має бути застосовано до ситуації.
 - b. Поширеною практикою в юридичному аналізі є використання методу IRAC (Issue, Rule, Analysis, Conclusion) (*докладніше – див. тему 2*).
4. **Висновок (Conclusion):**
 - a. Коротка відповідь на поставлене питання.
 - b. Загальноприйнятий висновок містить рекомендації або подальші кроки, які слід зробити.
5. **Рекомендації (опціонально):**
 - a. Пропозиції для досягнення бажаного результату або уникнення юридичних ризиків.

Для чого потрібен юридичний висновок:

1. Інформувати про юридичне питання.
2. Виявити правові ризики, які повинні бути враховані та оцінені.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНОГО ВИСНОВКУ

Результат юридичного аналізу повинен характеризуватися повною правовою ясністю і точністю визначення правових ризиків, що міститься в документі. При підготовці Legal Opinion слід уникати припущень, здогадок, а також двозначних тверджень, які дозволять згодом зняти з себе тягар відповідальності за невірні чи помилкові поради.

На додаток, треба враховувати, що при підготовці юридичного висновку щодо будь-яких питань правники несуть відповідальність за свою думку, оскільки вони проводять юридичні та фактичні дослідження, аналіз і перевірки.

Саме з цієї причини проведення юридичного дослідження є досить трудомістким процесом, який залежить не тільки від поставленого питання, а й від вихідних даних.

Якісний документ відрізняється визначеністю вихідних даних, чіткістю формулювань, обґрунтованістю з посиланнями на законодавство, наявністю однозначних висновків.

Основні етапи підготовки юридичного висновку (Legal Opinion):

Вихідні дані (Background)

1. У цьому розділі юридичного висновку правник зазвичай вказує довідкову інформацію про наявні дані, документи, щодо яких надається висновок. Цей розділ також містить інформацію про застосоване право.

Дослідницька частина (Documents reviewed and enquiries made)

1. Розкриває процес і результати вивчення представлених даних, а також додатково зібраної правником інформації, що є необхідною для підготовки висновку. Зазвичай при описі документів правник зазначає, чи були досліджені їхні оригінали, проекти чи копії.
2. При описі роботи з витребування додаткової інформації правник відбиває відомості про запити, подані до державних реєстраційних, податкових, патентних чи інших адміністративних органів, а також їх відповіді, між інших і «негативні».

Припущення (Assumptions)

1. Припущення в Legal Opinion безпосередньо залежать від вихідної точки висновку, яка стане основою для формування подальших висновків і дасть можливість проаналізувати правильність і точність проведеного аналізу.
2. Ця частина містить стандартні гіпотези, а також ті, що зумовлені певними подіями.
3. Приклади стандартних припущень:
 - a. сторони володіють необхідною правоздатністю;
 - b. усі оригінали документів є автентичними;
 - c. уся надана з офіційних джерел інформація є повною, автентичною й актуальною.
4. Нестандартні припущення: являють собою прийняті автором відомості як вихідну точку істотних, юридично значущих обставин справи.

Висновок (Opinion)

1. У цьому розділі містяться відповіді на питання, в тому числі юридичний висновок і (або) правовий аналіз питання.
2. Висновок може містити застереження (reservations). Напр., можна зустріти заяву, що стосується необхідності застосування іноземного закону, або ж інформацію про те, що виконання такого зобов'язання не може бути здійснене в

примусовому порядку в національній юрисдикції, або це зобов'язання не підлягає судовому захисту.

Особа, яка звернулася за висновком, отримує професійну рекомендацію щодо оптимальних дій у певній правовій ситуації. Однак слід враховувати, що думка, висловлена у висновку, не є гарантією конкретного результату.

По суті будь-яка правнича діяльність закінчується формулюванням висновку. Особливим різновидом юридичних висновків є судові рішення.

Відповідно до законодавчих вимог судові рішення мають ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законними та обґрунтованими. Однією з ключових вимог до судового рішення є його правосудність. Це є основним критерієм якості судового рішення, порушення якого є підставою для скасування чи зміни судового рішення судом вищої інстанції. Правосудність поєднує в собі дві вимоги: обґрунтованість (стосується питання факту: наскільки повно і всебічно з'ясовані всі обставини справи) та правомірність (стосується питання права – чи правильно суд застосував джерела права для вирішення справи).

Структура судових рішень є уніфікованою. Здебільшого вони містять вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Окрім формальних вимог, судові рішення повинні бути якісними з точки зору їх стилю та дотримання лінгвістичних вимог.

Усі судові рішення повинні бути:

1. зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою, що є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами справи та іншими зацікавленими особами, а також громадськістю;
2. для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного;
3. судові рішення повинні, у принципі, бути обґрунтованими;
4. у викладі підстав для прийняття рішення треба дати відповідь на аргументи сторін та доречні доводи, здатні вплинути на вирішення спору;
5. виклад підстав для прийняття рішення не повинен неодмінно бути довгим, оскільки треба знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення. Рішення ВС від 16.12.2021.

Практичні приклади:

1. Аналіз конкретних ситуацій та застосування здобутих знань.
2. Обговорення прикладів правничих документів і їх аналіз.

Підсумки:

1. Підбивання підсумків лекції.
2. Звернення до важливості систематичного навчання та вдосконалення навичок юридичного аналізу та письма.

Питання і відповіді:

1. Відкрите обговорення запитань студентів щодо матеріалу лекції.
2. Надання додаткових пояснень та інструкцій щодо подальших кроків у навчанні.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття: Юридичний висновок

Мета семінару:

1. Застосування теоретичних знань, набутих під час лекції, у практичних ситуаціях.
2. Розвиток аналітичних та аргументаційних навичок через активну участь у дискусіях та розв'язанні правових задач.

Вступ:

1. Повторення ключових понять з лекції: правниче дослідження, аналіз, аргументація та письмо.
2. Оголошення мети семінару та основних завдань.

КЕЙС-СТУДІЯ (Представлення конкретного правового кейсу або ситуації для аналізу)

Наприклад: чи може роботодавець звільнити працівника за його публікацію в соцмережах?

Завдання: скласти юридичний висновок, використовуючи метод IRAC.

Групова робота: студенти діляться на малі групи для аналізу кейсу.

Дискусія та аналіз:

1. Обговорення результатів групової роботи: кожна група представляє свої висновки.
2. Дебати зі спільної дискусії щодо ключових аспектів кейсу.

Практичне завдання:

1. Індивідуальне або групове завдання щодо складання письмової аргументованої відповіді на поставлене правове питання.
2. Зібрання завдань для подальшого обговорення або оцінювання.

Підбиття підсумків:

1. Підведення основних висновків семінару.
2. Вислуховування питань студентів і відповіді на них.

Завершення:

1. Висловлення рекомендацій щодо подальшого читання або підготовки до наступного заняття.

Практичне заняття: Юридичний висновок

Мета практичного заняття:

1. Застосування теоретичних знань, отриманих під час лекції та семінару, в практичних завданнях.
2. Розвиток практичних навичок проведення правничого дослідження, аналізу, аргументації та написання юридичних текстів.

Вступ:

1. Оголошення мети заняття та основних завдань.
2. Повторення ключових аспектів теми з лекції та семінару.

Проведення правничого дослідження:

1. Визначення теми або проблеми для дослідження.
2. Розподіл студентів на групи для збору й аналізу правової інформації.

Аналіз інформації:

1. Групова робота: обговорення й аналіз зібраної правової інформації.
2. Визначення ключових аргументів та логічної структури для подальшого використання в написанні юридичного тексту.

Написання юридичного тексту:

1. Індивідуальна або групова робота над написанням юридичного документа (напр., позовної заяви, адвокатського висновку чи наукової статті).
2. Використання рекомендованих стандартів та структури для написання.

Представлення та обговорення:

1. Презентація результатів: кожна група або окремі студенти представляють свої юридичні тексти для обговорення.
2. Дебати зі спільної дискусії щодо представлених аргументів і структури текстів.

Підбиття підсумків:

1. Підведення основних висновків практичного заняття.
2. Вислуховування питань студентів і відповіді на них.

Завершення:

1. Висловлення рекомендацій щодо подальшого читання або підготовки до наступного заняття.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Мінченко О. В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань: монографія / Нац. акад. внутр. справ. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019.
2. Правове письмо. Навчальний посібник / В.А. Ватрас, Д.А. Монастирський, В.Г. Рогожа та ін. За ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011.
3. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17-29. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_4
4. HOW TO READ A LEGAL OPINION A GUIDE FOR NEW LAW STUDENTS
Orin S. Kerr. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1160925

ТЕМА 9. ЗМІСТ ТА ВИДИ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Юридичне письмо: визначення, особливості, види.
2. Юридичні терміни та їх використання.
3. Суб'єкти юридичного письма. Особливості юридичного письма різних правничих професій.
4. Правила ефективного юридичного письма.
5. Практичне завдання 1 «Юридична мова»: проведення аналізу законодавства та класифікація слів, визначення термінів.
6. Практичне завдання 2 «Ефективне письмо»: застосування навичок ефективного письма, редагування ускладнених юридичних текстів.

МЕТА

Отримання знань із основ юридичного письма, освоєння навичок чіткого та точного викладу юридичної інформації; засвоєння важливості правильного використання юридичних термінів; вивчення методів аналізу нормативно-правових та правозастосовних актів.

Після вивчення цієї теми студенти повинні:

1. розуміти основні поняття юридичного письма, пояснювати значення та важливість кожного з цих компонентів у юридичній практиці;
2. визначати основні етапи та методи юридичного письма;
3. правильно використовувати юридичну мову та юридичні терміни у текстах нормативно-правових та правозастосовних актів.

1. ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО: ВИЗНАЧЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ

Юридичне письмо – це будь-яке письмо в межах правничої професії, яке має на меті чітко, лаконічно і точно передати інформацію правового характеру іншим зацікавленим особам (замовникові юридичних послуг, клієнтові адвоката, суду, учасникам судового провадження тощо). Юридичне письмо є основним інструментом, за допомогою якого правники формулюють юридичні правила, укладають угоди, створюють законодавчі акти, здійснюють інтерпретаційну та правозастосовну діяльність.

Отже, юридичне письмо – це не лише засіб передачі інформації, а й інструмент переконання. Для досягнення успіху правник має вміти підлаштовуватися під певну аудиторію. Основна вимога – це чіткість і точність, адже правові документи, свідчення і виступи мають бути зрозумілими, навіть якщо вони містять складні правові концепції.

Деякі правничі професії вимагають спеціалізованих, специфічних форм письмової комунікації, яка є засобом, через який правник повинен виразити свій аналіз проблеми клієнта або забезпечити інтереси клієнта через переконання контрагента або суду.¹

Наприклад, адвокат під час судового засідання має слідувати за тоном, ритмом і використанням емоцій, щоб створити переконливий наратив, однак при цьому не перейти межу формального стилю, який є обов'язковим у правничій сфері. Однією з особливостей юридичної мови є також уникнення двозначних чи багатозначних висловів, які можуть призвести до неоднозначного тлумачення фактів або правової позиції.

Особливості юридичного письма

1. Чіткість та лаконічність

Юридичне письмо повинно бути зрозумілим, передавати точну інформацію й уникати зайвих слів. Використання занадто складних фраз, конструкцій відволікає увагу читача (адресата).

2. Жанрово-стильові різновиди юридичної мови

Юридичне письмо найчастіше послуговується офіційно-діловим стилем, зважаючи на викладені вище особливості. Однак юридична мова має кілька функціональних стилів залежно від сфери застосування:

Офіційно-діловий стиль: нормативно-правові акти, закони, судові рішення.

Науковий стиль: наукові статті, монографії, юридичні дослідження.

Публіцистичний стиль: юридичні статті в медіа, юридичні блоги.

Розмовний стиль: судові дебати, усні консультації правника.

3. Використання пунктуації

Пунктуація має вирішальне значення для структурування юридичних текстів.

Правильне використання ком, крапок з комами та інших розділових знаків допомагає забезпечити чіткість і логічність викладу.

4. Єдність стилю та термінології

Для уникнення плутанини важливо використовувати однакові терміни для позначення в документі одних і тих самих понять (*докладніше – див. наступний розділ теми*).

5. Офіційність та стандартизованість

Юридична мова має ознаки офіційності, оскільки використовується в нормативно-правових актах, судових рішеннях, інших офіційних документах. Вона є стандартизованою завдяки використанню шаблонних (часто повторюваних) фраз і стандартних конструкцій, які поліпшують точність комунікації та зрозумілість.

Приклад: «ураховуючи наведене», «керуючися статтею», «встановити, що».

¹ Legal writing [Електронний ресурс] / Cornell Law School. 2023. Режим доступу: https://www.law.cornell.edu/wex/legal_writing

6. Однозначність і точність

Кожне слово в юридичній мові повинно мати чітке значення, щоб уникати різночитань. Це забезпечує правильне тлумачення юридичних правил.

Приклад: «позивач» – сторона, що звертається до суду з позовом.

7. Логічна послідовність і структурованість

Юридичні тексти мають чітку структуру, де юридичні правила та їх інтерпретацію подають логічно і послідовно. Закони та інші юридичні документи часто розбивають на статті, параграфи, пункти тощо для полегшення розуміння і використання.

Приклад: закони поділяються на розділи і статті, що охоплюють окреме правове питання, регулюють окремі інститути всередині галузі тощо.

8. Нейтральність та беземоційність

Юридичне письмо має бути об'єктивним, без емоційних або суб'єктивних оцінок, оскільки його мета – передати юридично значущі факти, юридичні правила та висновки без емоційного забарвлення.

Приклад: «Порушення закону карається» – констатація факту та причинно-наслідковий зв'язок без емоційної оцінки самого діяння.

9. Термінологічна насиченість

Юридичне письмо насичене спеціально-юридичними термінами, що забезпечують точність та однозначність юридичних правил і визначають специфічні правові поняття.

Приклад: «дієздатність», «правопорушення», «договір».

10. Стабільність та визначеність термінології

Юридичне письмо є стабільним та змінюється повільно для забезпечення сталої правотворчої та правозастосовної практики. Багато термінів зберігають своє значення протягом тривалого часу, що дозволяє уникати частих змін у правовому регулюванні та юридичній практиці.

Приклад: терміни «договір», «кримінальне правопорушення» зберігають своє значення впродовж століть.

11. Складність синтаксичних конструкцій

Для юридичних текстів характерні складні синтаксичні конструкції, які допомагають точно виразити зміст юридичних правил та уникнути двозначності. Однак іноді суб'єкти юридичного письма, про яких йтиме мова у розділі 3 цієї теми, зловживають складністю юридичних конструкцій, що заважає правовій визначеності та зрозумілості юридичних правил для осіб, які не є фахівцями в галузі права.

Приклад вдалого юридичного письма: «Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» – частина друга ст. 58 Конституції України.

Приклад невдалого юридичного письма: «Долинський міжрайонний прокурор звернувся до суду з зазначеним позовом в обґрунтування якого вказує, 19 серпня 2008 року ОСОБА_2 керуючи незареєстрованим в установленому законом порядку двоколісним мотоциклом «Хонда СХ-500», на задньому сидінні якого перебувала пасажир ОСОБА_3

грубо порушуючи правила дорожнього руху вчинив ДТП внаслідок чого ОСОБА_3 отримала тяжкі тілесні ушкодження».

12. Активний стан

Для більшої ясності та стислості ліпше використовувати активний стан, коли підмет виконує дію.

Приклад: «Позивач подав заяву» ліпше, ніж «Заяву було подано позивачем».

Важливо пам'ятати, що юридичне письмо – це високостандартизована, точна та логічно побудована структура, яка виконує важливу роль в юридичній сфері та правовій системі. Вона відрізняється своєю консервативністю, нейтральністю та складністю синтаксису, що слугує цілям забезпечення правової точності та однозначності, дотримання принципу правової визначеності.

Види юридичного письма

1. Прогнозувальне письмо (predictive legal writing)

Прогнозувальне, або передбачувальне, письмо полягає у синтезуванні норм права та інших юридичних правил із фактичними обставинами для аналізу конкретної життєвої ситуації та прогнозування ймовірного результату. Прикладами прогнозувального письма, які створюють правники, є юридичні меморандуми, електронні меморандуми та онлайн-консультування клієнтів. При виконанні цього типу письма ви дієте в ролі консультанта, щоб допомогти вашому керівникові або клієнтові ухвалити найліпше можливе рішення.²

Правник має враховувати потреби та інтереси сторін для ефективності письма. Меморандум до колеги - правника, що містить роз'яснення базових юридичних понять, буде неефективним і недоречним. Відповідно має використовуватись обопільно зрозуміла юридична термінологія та стиль для пришвидшення взаєморозуміння. У випадку консультації клієнта - неправника відсутність пояснень базових правових конструкцій чи термінології може заплутати й ускладнити навіть найпростішу комунікацію.

Людині без юридичної освіти, навпаки, легше сприйняти спрощене пояснення і меншу кількість галузевої термінології, оскільки те, що буде зрозуміло правнику, буде не зрозуміло і не цікаво ширшій аудиторії. Такі критерії, як зрозумілість і здатність зацікавити, залежать від аудиторії.

Тож, ключ до якісного ефективного письма – це усвідомлення потреб аудиторії. Якісне юридичне письмо враховує ці потреби, тобто є зрозумілим, ефективним і, бажано, цікавим для читача.³

Прогнозувальне письмо має передавати, якщо щось є невизначеним або невідомим, залишатися точним стосовно того, яким є стан законодавства з конкретного питання, та

² Chapter 11: Predictive Writing / [J. Mangan, B. Blanchard, G. Gravel та ін.]. Legal Writing Manual. Athens, GA: University System of Georgia, 2021. С. 158.

³ Кириєвський О. Довгі речення [Електронний ресурс]. Medium. 2021. Режим доступу: <https://humanswrite.medium.com/iv-довгі-речення-19ee2800df>.

розкривати як сильні, так і слабкі сторони справи. На відміну від переконливого письма, метою прогнозувального письма є не переконати вашу аудиторію у правильності вашого аргументу, а обґрунтувати прогноз результату справи на основі ваших досліджень.⁴

Прогнозувальне письмо складається з логічних і послідовних елементів, які дозволяють ефективно та швидко вирішити поставлену проблему і так само швидко проаналізувати готове рішення. Найпопулярнішою системою (парадигмою) правничого аналізу є **IRAC** – **I**ssue (проблема), **R**ule (правило або норма права), **A**pplication (застосування), **C**onclusion (підсумок аналізу) (докладніше – див. тему 2).

2. Переконливе письмо (persuasive legal writing)

Другий тип юридичного письма – переконливе письмо. Прикладами цього виду письма є позовні заяви, ведення письмового провадження, написання апеляційної скарги або ведення перемовин від імені клієнта. Найбільша складність цього виду письма полягає в тому, що правник має підібрати такі засоби для переконання, щоб не відвернути аудиторію занадто складною термінологією, надмірним цитуванням, занадто примітивною подачею та недостатністю аргументації (залежно від адресата письма).

Тут варто пам'ятати про цільову аудиторію юридичного тексту. Якщо письмо використовується для переговорів з контрагентом, то не варто надмірно захоплюватися деталями правового регулювання. Найімовірніше, від вас очікуватимуть ефективного письма з наведенням лаконічних аргументів та чіткої аргументації вашої позиції. Якщо документ адресовано суду, важливо ретельно дотримуватися формальних вимог, приділяти увагу логічній структурі цитування юридичних джерел, побудові аргументації та використовувати широкий спектр правових актів для підтримки своїх доводів. Хоча й існує загальноновживаний принцип *jura novit curia* (суд знає право), однак акцентування на вигідних вам нормах права та інших юридичних правилах може поставити вас у вигідніше становище.

Написання типових юридичних документів (договори, заповіти тощо) є окремим видом юридичного письма. Існують посібники та зразкові та примірні форми, які можуть допомогти в підготовці таких документів, проте часто вимагається застосування шаблону до фактів конкретної ситуації. Прикладом ефективного використання шаблонів та примірних форм документів є стартап The Drafters від Bot&Partners. Однак варто враховувати, що недостатня підготовка документів може призвести до зайвих ускладнень і нашкодити інтересам клієнта.⁵

Основні етапи юридичного письма

⁴ Chapter 11: Predictive Writing / J. Mangan, B. Blanchard, G. Gravel etc. *Legal Writing Manual*. Athens, GA: University System of Georgia, 2021. P. 158.

⁵Legal writing [Електронний ресурс] / Cornell Law School, 2023. Режим доступу: https://www.law.cornell.edu/wex/legal_writing

1. **Проведення юридичного аналізу справи:** перед початком написання документа слід провести дослідження. Воно охоплює збір інформації про правову проблему та відповідні юридичні джерела (як обов'язкові, так і субсидіарні, переконливі), а також аудит юридичних правил та їх джерел. Після збору інформації потрібно чітко визначити проблему, яку документ має вирішити. Важливо встановити правову проблему, юрисдикцію та основні питання, які треба розглянути в документі.
2. **Складання чорнового варіанта:** виклад фактів, що стосуються справи, та правовий аналіз на основі відповідних джерел. У чорновому варіанті важливо зосередитися на основних аргументах та структурі тексту, не ускладнюючи його на першому етапі.
3. **Редагування та перевірка:** перевірка документа на відповідність чинним юридичним правилам, логіку та чіткість викладу. Треба також уникати складної бюрократичної мови і переконатися, що текст є зрозумілим і таким, що легко читається.
4. **Фінальне доопрацювання:** полягає в перевірці тексту на відсутність помилок та логічну структурованість тексту, уточненні аргументів. Важливо також перевірити, чи всі посилання на юридичні та інші джерела інформації є точними й актуальними. За результатом цього створюється чистовий варіант документа.
5. **Уникнення авторської сліпоти** – перевірка тексту на помилки шляхом зачитування його вголос або оголошення іншим особам допомагає уникнути типових помилок. Це сприяє ліпшому сприйняттю тексту та робить його професійнішим.

2. ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Юридичний термін – це слово або словосполучення, яке має чітко визначене правове значення і використовується для опису правових реалій та понять. Він є основним елементом юридичної мови. Правильне та доречне використання термінів забезпечують ясність правових документів, однозначність тлумачення юридичних правил та уникнення правових колізій. Чіткість і точність термінів зменшують ризик непорозумінь і сприяють правильній інтерпретації, тому формулювання і використання юридичних термінів є критично важливим.

Водночас важливо пам'ятати, що аудиторією юридичних документів або виступів не завжди є люди з вищою юридичною освітою. Отже, завдання правника – не лише правильно вживати терміни, а й пояснювати їх так, щоб вони були зрозумілими для непрофесійної аудиторії. Напр., терміни, що стосуються складних процесуальних питань або правових доктрин, можуть бути незрозумілими для неправників, тому варто додавати контекст або пояснення, які спрощують їх сприйняття.

Чому важливі юридичні терміни:

1. Забезпечують однозначність трактування правових норм.
2. Сприяють правильному розумінню юридичних правил.
3. Стандартизують мову правників для уникнення двозначностей.

Вимоги до юридичних термінів

1. Однозначність

Юридичний термін повинен мати одне чітке значення, яке не допускає різних інтерпретацій. Це забезпечує точність у правовому регулюванні та мінімізує ризик непорозумінь.

Приклад: термін «позивач» завжди позначає сторону, що звертається до суду з позовом.

2. Стислість

Юридичні терміни повинні бути максимально стислими, без зайвих елементів. Це допомагає уникати складних багатокомпонентних конструкцій і робить термінологію зрозумілою.

Приклад: замість «ухилення від призову за мобілізацією» можна сказати «ухилення від мобілізації».

3. Дефінітивність

Юридичні терміни повинні мати своє чітке визначення (дефініцію), яке закріплюється в нормативно-правових актах та інших юридичних джерелах. Правове визначення терміна має чітко відповідати нормам права. Це дозволяє уникати неоднозначностей і тлумачити термін однаково в різних контекстах.

Приклад: визначення «дієздатності» в цивільному кодексі чітко визначає здатність особи самостійно набувати прав та обов'язків.

4. Системність

Кожний юридичний термін є частиною правової системи, гармонійно вписується у структуру права. Визначення терміна повинне відповідати юридичним правилам і зазвичай фіксується в законодавстві.

Приклад: термін «угода» охоплює різні види договорів – оренди, купівлі–продажу, позики.

5. Емоційна нейтральність

Юридичні терміни повинні бути емоційно нейтральними, без додаткових емоційних чи експресивних відтінків. Це потрібно для того, щоб термін передавав виключно правове значення.

Приклад: термін «підозрюваний» має на увазі особу, якій в рамках досудового розслідування, в межах кримінально-процесуального законодавства було висунуто підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Цей термін є нейтральним, на відміну від емоційного «злочинець», відповідає принципу презумпції невинуватості в кримінальному процесі.

Класифікація юридичних термінів

1. Загальновживані терміни

Це терміни, що мають те саме значення як у праві, так і в побуті. Вони не потребують спеціальних визначень в юридичних джерелах, якщо не змінюють своє звичне значення.

Приклад: «упаковка», «вагітність», «родич».

2. Спеціально-юридичні терміни

Це терміни, які мають особливе значення лише у сфері права і не використовуються у повсякденному спілкуванні. Такі терміни чітко визначені й використовуються у специфічних правових контекстах.

Приклад: «дієздатність», «позов», «субсидіарна відповідальність».

3. Спеціальні терміни з інших галузей

Терміни з інших галузей знань, що використовуються в юридичних джерелах при регулюванні неюридичних сфер суспільних відносин. Вони потребують чіткого визначення, щоб уникнути неоднозначного тлумачення.

Приклад: «рентабельність», «препарат», «лікарський засіб».

4. Однозначні терміни

Терміни, що мають одне чітке значення і не допускають інших інтерпретацій; необхідні для точності та уникнення плутанини у правовому регулюванні, тлумаченні юридичних правил та правозастосуванні.

Приклад: «договір», «правоздатність».

5. Двозначні терміни

Терміни, що можуть мати два різні значення залежно від контексту. Вживання таких термінів вимагає обережності для уникнення неправильного тлумачення.

Приклад: «захист» (як правова процедура, так і фізичний захист), «скарга» (як судовий документ, поданий для перегляду рішення, так і звернення громадянина до установи), «суд» (як суддя – посадова особа, так і судовий орган як інституція судової влади), «орган» (як частина тіла, як певна державна або приватна інституція тощо).

6. Багатозначні терміни

Терміни, що мають кілька значень, що змінюються в залежності від контексту. Використання таких термінів вимагає чіткого визначення в юридичних документах.

Приклад: «воля» (у значенні вольова дія, позбавлення волі, обмеження волі тощо), «майно» (як матеріальне, нематеріальне, гроші тощо), «право» (має широкий діапазон визначень).

Поради щодо використання юридичних термінів у практиці

1. Використовуйте одні й ті самі терміни для позначення однакових понять у різних документах. Це забезпечує правову узгодженість.
2. Чітко визначайте терміни, що мають спеціалізоване або вузьке значення у конкретному нормативно-правовому акті. Напр., термін «будівлі» у Податковому кодексі має специфічне визначення, відмінне від загальноновживаного.
3. Якщо в тексті містяться неочевидні поняття, які можуть мати кілька інтерпретацій, обов'язково дайте їм чітке визначення. Напр., у фінансових документах термін «ризик» може означати як небезпеку фінансових втрат, так і обов'язки сторін у разі настання певних подій. Варто чітко пояснити, що саме мається на увазі в конкретному контексті.
4. У випадках, коли загальновідомі терміни використовуються у специфічному або неочевидному значенні у правовому контексті, варто чітко пояснити це у документі чи виступі, щоб уникнути непорозумінь. Напр., термін «підприємство» у законодавстві про приватизацію може відрізнятися за змістом від його загальноновживаного розуміння в контексті трудових відносин. У цьому випадку слід визначити його конкретне значення.
5. Коли загальноновживані поняття набувають нового значення у контексті правового регулювання, чітко пропишіть потрібне визначення, щоб забезпечити коректне розуміння й застосування. Отже, термін «учасник» може означати як учасника компанії у корпоративному праві, так і сторони договору в цивільному праві. Для кожного випадку слід визначити це значення у тексті документа.

3. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА РІЗНИХ ПРАВНИЧИХ ПРОФЕСІЙ

Судді зобов'язані дотримуватись нейтрального і чітко формалізованого стилю, концентруючись на логіці, правових нормах і доктринах. Їхні документи характеризуються об'єктивністю та нейтральністю, повинні бути позбавлені емоційної забарвленості, формувати висновки та позиції виключно на підставі юридичних фактів. Структурованість є важливою рисою судових документів, кожний з яких чітко структурований і відповідає вимогам процесуального законодавства.

Судді мають уникати будь-яких емоційних висловлювань та оцінок. Виклад судових рішень повинен бути суворо формальним, заснованим лише на юридичних фактах і правилах. Це дозволяє забезпечити об'єктивність та неупередженість, оскільки відсутність емоційної складової виключає можливість виникнення враження упередженості.

Кожний судовий документ має відповідати чітким структурним вимогам процесуального законодавства. Такі документи зазвичай містять вступну частину, де зазначаються сторони і короткий виклад справи, фактичний виклад обставин, правовий аналіз і висновок. Структурованість допомагає чітко передати послідовність міркувань суду та обґрунтувати ухвалені рішення.

Судові рішення повинні ґрунтуватися на чітких правових нормах і доктринальних підходах. Це означає, що кожне твердження в рішенні має бути обґрунтоване відповідними положеннями закону або судової практики, що робить текст аргументованим і водночас зрозумілим. Суддівська тлумачення має базуватися на офіційних джерелах та бути чітко обґрунтованою.

Суддя повинен ґрунтувати свої висновки виключно на фактах, представлених у справі, та доказах, що пройшли перевірку. Використання лише перевірених фактів і доказів підвищує рівень об'єктивності судового документа, оскільки кожний висновок у рішенні безпосередньо пов'язаний з відповідним доказом.

Юридичне письмо суддів поєднує формальність, логіку, структурованість та нейтральність. Суддя має дотримуватись цього стилю, щоб забезпечити повну об'єктивність і обґрунтованість своїх рішень. Детальніше ознайомитись із особливостями складання судових рішень можна у *Посібнику з написання судових рішень* (Р. Куйбіда, О. Сироїд, 2013).

Юридичне письмо **адвокатів** має на меті ефективно представити інтереси клієнта у суді або інших правовідносинах. Ефективний правовий текст має не лише інформувати, а й формувати у суду цілісне уявлення про справу, представляючи позицію клієнта через висвітлення фактів, які можливо доказово підтвердити.

Завданням адвоката є побудова чіткої та послідовної правової позиції. Важливо почати з контексту справи, зокрема пояснення щодо сторін та обставини, що передували конфлікту. Далі поступово викладати факти, підкреслюючи мотиви дій клієнта, і завершувати висновком, чому саме запропоноване рішення є справедливим. Структура аргументів повинна бути логічно побудованою, де кожний аргумент викладається окремо і підкріплюється доказами. Юридична аргументація підсилюється посиланням на практику судів, передусім ВС, яка може допомогти в досягненні позитивного рішення.

Мова адвокатського письма має бути чіткою, простою і без двозначностей, щоб уникнути плутанини і зберегти об'єктивність. Емоційні акценти слід використовувати обережно, зберігаючи баланс між виразністю та етичністю. Неприпустимо використовувати емоційно забарвлену лексику або мову, яка може образити честь та гідність іншої сторони.

Юридичне письмо адвоката поєднує чітку структуру, логіку та етичність. Як наслідок, адвокат має представити текст, що не буде перенасичений непотрібними фактами, не міститиме емоційного ставлення адвоката до вчинків клієнта або опонентів.

Розглянемо кейс. Адвокат представляє інформацію, що вказує на фактичні обставини справи: як розвивалися події, що призвели до завдання шкоди його клієнту та описує заподіяну йому шкоду. Далі адвокат пояснює, на підставі яких правових норм він буде власне бачення вирішення цієї справи. Наступним важливим кроком є пояснити суду, чому наведене право має бути застосоване у цьому конкретному випадку. Тобто адвокат здійснює Application (застосування) за системою IRAC і наводить ті факти, які є важливими для справи у зв'язку з наведеними правовими нормами. Після цього у висновку пояснює, чому відшкодування є єдиним справедливим результатом і висуває чіткі вимоги до суду щодо бажаного рішення (докладніше про особливості адвокатського письма див.: Meyer P.N. *Storytelling for Lawyers*. Oxford University Press, 2014).

Прокурори повинні забезпечити збалансованість між обвинуваченням і законністю. Вони мають забезпечити справедливе судове переслідування та надання доказів, що доводять обґрунтовану винуватість особи. Прокурорське юридичне письмо характеризується офіційністю і формалізмом, має бути юридично бездоганним, з

чіткими посиланнями на обов'язкові юридичні джерела, в межах яких і має здійснювати свою діяльність представник держави.

Прокурори повинні завжди дотримуватись принципів справедливості та законності, навіть під час пред'явлення обвинувачення. Це означає, що їхні документи не повинні бути упередженими, а представлені аргументи мають відповідати вимогам об'єктивності та законності. Важливо не зосереджуватися лише на доведенні вини, а надані факти мають відображати правдиву картину подій.

Кожний аргумент обвинувачення має бути підкріплено чіткими посиланнями на відповідні статті законодавства. Це підтверджує правову обґрунтованість вимог і сприяє юридичній чистоті документа. Прокурор має також враховувати норми права, які визначають права і захист обвинуваченого, забезпечуючи об'єктивність і збалансованість свого виступу. Прокурор повинен надавати лише такі докази, які обґрунтовують винуватість особи та пройшли відповідну перевірку. Це вимагає дотримання вимог законодавства щодо допустимості та достатності доказів.

Нотаріуси у своїй роботі дотримуються суворого формалізму. Нотаріальні документи повинні відповідати правовим вимогам, оскільки мають правовстановлюючий характер. Це означає, що вони є офіційним підтвердженням юридичних фактів або прав. Через це нотаріальне письмо повинно відповідати суворим формальним вимогам законодавства, оскільки навіть незначні неточності можуть призвести до недійсності правочинів або втрати доказової сили документа.

У кожному документі повинні бути чітко зазначені реквізити, передбачені законом, оскільки вони мають безпосередній вплив на дійсність документа. Нотаріус повинен також враховувати специфічні вимоги до оформлення різних видів документів.

Оскільки нотаріальні документи підтверджують певні правові дії або факти, нотаріус повинен забезпечити їхню абсолютну точність. Це передбачає перевірку правового статусу сторін, усіх необхідних реквізитів, а також точність формулювань, щоб уникнути будь-якої можливості неправильної інтерпретації. Юридична точність є важливою для запобігання виникненню спорів і забезпечення дійсності документа.

Нотаріус повинен залишатися нейтральним і неупередженим у виконанні своїх обов'язків. У нотаріальному письмі це означає, що документ має об'єктивно відбивати волевиявлення сторін, не надаючи переваги жодній зі сторін.

Юрисконсультанти працюють передусім із договорами та іншими документами у сфері господарського чи цивільного права, тому їхнє письмо має бути гнучкішим для врахування інтересів сторін. Юридичні документи, які складають юрисконсультанти, часто мають консультативний або аналітичний характер.

Оскільки юрисконсульт працює над документами, що регулюють правовідносини між сторонами, він повинен враховувати потреби кожної з них, не зосереджуючись виключно на інтересах однієї сторони. Юридичні формулювання у документах юрисконсультів мають бути досить чіткими, щоб забезпечити захист інтересів клієнта, однак водночас гнучкими, щоб дозволяти переговори й адаптацію під час укладання угод.

Юрисконсульт часто надає правові консультації чи аналітичні висновки, які допомагають клієнтові ухвалювати обґрунтовані правомірні рішення. При підготовці таких документів треба дотримуватися чіткої структури, надавати обґрунтовані рекомендації та уникати однозначних суджень. Аналітичні звіти повинні містити детальний розгляд правових ризиків та можливих варіантів дій.

Підсумовуючи, юридичне письмо є невід'ємною частиною професійної діяльності різних представників правничої спільноти. Кожна правнича професія має свої особливості та вимоги до стилю, структури та змісту документів. Незважаючи на ці відмінності, всі форми юридичного письма об'єднані спільною метою – чітко, точно та ефективно передавати правову інформацію. Важливо, щоб правники розуміли специфіку письма у своїй галузі та вміли адаптувати свій стиль відповідно до конкретних завдань та аудиторії.

4. ПРАВИЛА ЕФЕКТИВНОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА

У юридичному письмі важливо дотримуватися принципів ясності та стислості. Мова має бути чіткою та зрозумілою, а кожне речення повинно передавати ідею без зайвої складності, адже складний синтаксис може заплутати читача і відволікти від основної ідеї. Саме тому такого стилю написання радимо уникати.

Варто уникати надмірного використання юридичних термінів, які можуть бути незрозумілі широкій аудиторії (крім випадків, де це не є необхідним для точності викладу.)

Важливим аспектом ефективного юридичного письма є *узгодженість термінології*: якщо ви використовуєте певний термін для позначення певного поняття, ви повинні дотримуватися цього терміна в усьому тексті. Напр., якщо ви вирішили використовувати термін «позивач», варто уникати синонімів, таких як «заявник» чи «сторона», оскільки це може ввести в оману. Це потрібно, щоб уникнути потенційної плутанини і забезпечити чітке розуміння змісту.

Документ також має бути *логічно структурованим*. Кожний розділ повинен плавно переходити в наступний, а тіло документа має бути структуроване за допомогою абзаців, заголовків і підзаголовків. Використання нумерованих або маркованих списків може допомогти в організації інформації та поліпшити її сприйняття. Чітка структура не лише полегшує читання, а й допомагає читачу швидше відшукати потрібну інформацію.

Списки як елемент структурування інформації роблять текст організованішим, а інформацію – легшою для засвоєння. Чіткий поділ тексту на структурні елементи дозволяє швидко відшукувати основні положення, сприяючи зручності читання та підвищенню ефективності сприйняття документа.

Юридичні документи мають бути *об'єктивними та професійними*. Уникайте емоційного забарвлення та суб'єктивних оцінок, оскільки метою є чітке викладення фактів та правових висновків без особистої упередженості. Це особливо важливо в документах, які можуть мати правові наслідки, і в яких кожне слово може мати велике значення.

Застосування конкретних прикладів робить абстрактні юридичні поняття зрозумілішими, дозволяючи ліпше уявити їх практичну реалізацію. Приклади

допомагають читачеві відчувати реальність ситуацій, що описуються, і надають тексту переконливості.

Важливо також *враховувати адресата* документа: якщо ви пишете для правників, ви можете використовувати технічну мову та термінологію; однак, якщо ви пишете для клієнтів без спеціальної юридичної освіти, вам потрібно пояснювати складні терміни й поняття простими словами.

Щоб уникнути непорозумінь, слід давати *чіткі визначення термінів*, які мають особливе значення, особливо у вашому контексті. Це дозволить читачеві чітко інтерпретувати зміст документа.

Використання активного стану робить текст зрозумілішим для читача, оскільки акцентує увагу на суб'єкті дії. Така побудова речень надає тексту прямоти та динамічності, що полегшує його сприйняття для читача.

Робіть *речення короткими та лаконічними*; оптимальна довжина речення становить близько 25 слів. Це забезпечить чіткість та зрозумілість викладу.

Візуальні ефекти, такі як графіки і таблиці, допомагають пояснити складні ідеї і роблять інформацію зрозумілішою і такою, що ліпше закарбовується у пам'яті її адресата.

Нарешті, завжди перевіряйте текст на граматичні та логічні помилки, адже ретельне редагування підвищує точність і професіоналізм вашого письма.

Практичні поради, чого не варто робити правникам в юридичному письмі

1. Не захаращуйте документ кліше та стандартними фразами

Уникайте банальних формулювань та універсальних фраз, які можуть здатися формальними, натомість не додають значення вашим аргументам. Кожний юридичний документ повинен бути унікальним, відповідати конкретним обставинам справи і бути зрозумілим читачеві. Замість кліше намагайтеся використовувати мову, яка чітко описує вашу позицію і підкреслює унікальні обставини кожної справи.

2. Не використовуйте довгі цитати без обґрунтування

Довгі цитати можуть ускладнити сприйняття тексту та розсіяти увагу читача. Натомість ліпше підсумуйте або виокреміть найважливіші частини цитати, які мають безпосереднє відношення до вашої аргументації. Це робить текст лаконічнішим і дозволяє читачеві швидко вловлювати основні моменти, не відволікаючись на довгі пасажі.

3. Не переходьте на особистості та не використовуйте емоційно забарвлену мову

У юридичному письмі важливо зберігати об'єктивний і професійний тон. Особисті випадки на адресу опонента або емоційно забарвлена мова можуть знизити рівень довіри до ваших аргументів і сприймаються судом як непрофесійні. Замість емоційних заяв спирайтеся на логіку та факти. Це забезпечить переконливість вашого документа і підтримає ваш професійний імідж.

Практичні поради для ефективного юридичного письма

1. Ретельно досліджуйте застосовне право

Глибоке знання юридичних джерел, передусім чинного законодавства та судової практики, є основою для створення переконливих юридичних документів. Застосування актуальних законів та прецедентів допомагає створити аргументи, які підтримані правовими нормами і відповідають судовій практиці. Перед написанням документа варто провести аналіз усіх релевантних актів та перевірити актуальність судової практики, щоб уникнути посилань на застарілі, змінені ВС правові позиції чи скасовані вищими судовими інстанціями рішення.

2. Чітко структуруйте документ

Чітка структура документа значно поліпшує його сприйняття та зрозумілість. Напр., варто розподілити зміст на розділи, присвячені окремим аспектам справи, таким як факти, право, застосування та вимоги. Такий підхід допомагає судді чи опонентові легко відстежити основну лінію аргументації, а також дає змогу швидко знайти ключові моменти при повторному ознайомленні з документом.

3. Зрозуміло та конкретно заявляйте свої вимоги

У будь-якому юридичному документі важливо чітко формулювати, які рішення ви очікуєте від суду чи іншої сторони. Це забезпечує зрозумілість вашої позиції і показує впевненість у вимогах. Напр., якщо ви подаєте клопотання, конкретно зазначте, на якій правовій підставі й яке саме рішення має ухвалити суд та які правові наслідки це матиме.

4. Викладайте матеріальні факти у зрозумілому контексті

Викладення фактів у професійній манері та з урахуванням загального контексту є ключем до переконливого письма. Замість того, щоб просто перераховувати факти, важливо пояснювати, чому кожний факт є важливим для справи, як він пов'язаний з аргументами, які ви подаєте, і як він підтверджує вашу позицію. Такий підхід дозволяє надати суду чітке уявлення про сутність справи, а також сприяє побудові логічного зв'язку між фактами і правовими аргументами.

5. Редагуйте та перевіряйте документ перед поданням

Ретельне редагування є завершальним етапом підготовки документа, який забезпечує його читабельність та відповідність юридичним стандартам. Варто перевірити текст на граматичні, стилістичні помилки та юридичні неточності, а також переконатися, що всі цитати є точними і відповідають запису. Крім того, важливо переконатися у відповідності оформлення та змісту документа вимогам суду, включно з форматуванням, обсягом та структурою документа. Такі деталі можуть вплинути на сприйняття документа та сприяти вашому успіху у справі.⁶

Поради для колег – неправників, як поліпшити юридичні тексти

⁶ Corgan, J.S. (2014). *Appellate Writing Workshop*. Доповідь на конференції Akron Bar Association, 14 листопада 2014 р.

Ці правила може бути застосовано не лише у сфері права, а і в інших сферах, що потребують зрозумілого викладення інформації.

Для поліпшення документів колег, які не є правниками, радимо так само уникати складних структур, оскільки це забезпечує легкість сприйняття. Читачі, що не мають юридичної освіти, можуть бути не підготовлені до розуміння юридичних термінів і складних конструкцій. Тому використовуючи прості речення та зрозумілі формулювання, ви збільшите шанси на те, що інформацію буде засвоєно правильно.

Крім того, критично важливим є обмеження кількості підрядних складових у реченні. Якщо речення містить велику кількість підрядних конструкцій, це може призвести до того, що читач загубиться в інформації.

Наприклад, замість того, щоб писати: *«З огляду на те, що згідно з новими правилами, які набирають чинності з наступного місяця, усі контракти повинні бути підписані в електронному вигляді»*, ліпше переформулювати це речення на кілька простих: *«З наступного місяця набирають чинності нові правила. Усі контракти повинні бути підписані в електронному вигляді»*. Це робить текст доступнішим і легким для розуміння.

Також важливо, щоб кожне речення передавало лише одну основну думку. Це дозволяє уникнути плутанини та інформаційного перевантаження, які можуть виникнути, якщо занадто багато ідей вміщено в одне речення.

Слід пам'ятати, що кожне слово в реченні відіграє певну роль і має своє значення. Якщо слово можна вилучити, не втративши при цьому його сенс, то, ймовірно, немає потреби використовувати його. Коротші речення легше читати та сприймати.

Однак варто пам'ятати, що не всі речення повинні бути надзвичайно короткими або простими. Варіюючи структуру речень, можна додати різноманіття до тексту, натомість при цьому важливо зберігати ясність у всьому тексті.⁷

Перелічені поради можна об'єднати в **короткі правила**, дотримуючись яких вдасться написати зрозумілий чіткий текст:

1. Уникайте складних структур.
2. Обмежуйте підрядні речення.
3. Передавайте одним реченням одну основну думку.
4. Видаляйте непотрібні слова.
5. Дотримуйтеся оптимальної довжини речення.
6. Варіюйте структуру речень.

Отже, *просте письмо – це не про спрощення змісту документа, а про полегшення його розуміння для аудиторії*. Це охоплює врахування рівня знань читача, правильну організацію інформації, використання зрозумілої мови, активного стану і послідовних термінів. Це дозволяє забезпечити чітку, ефективну і зрозумілу комунікацію. Робота з текстом є надзвичайно важливою і вимагає уваги, проте дотримання простих правил може значно спростити цей процес. Уникнення складних структур, обмеження підрядних речень, передача однієї основної думки в кожному реченні, видалення

⁷ Кириєвський О. Довгі речення [Електронний ресурс]. Medium. 2021. Режим доступу: <https://humanswrite.medium.com/iv-довгі-речення-19ee2800df>.

непотрібних слів та дотримання оптимальної довжини речень допоможуть створити зрозумілі та доступні тексти.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Юридична мова

Завдання передбачає практичне застосування навичок з аналізу юридичних джерел та пошук термінів у наданих матеріалах.

Завдання: Потрібно знайти та розподілити слова з нормативно-правових чи правозастосовних актів за класифікацією на: **загальноживані**, **спеціально-юридичні** та **спеціально-професійні** (з різних галузей).

Також слід виокремити терміни, значення яких зрозуміле одразу (**однозначні**), й ті, які потребують пояснення в контексті документа (**багатозначні**).

Окремо потрібно виписати всі визначення термінів, які є в самому документі. У цьому може допомогти термінологічний словник у вкладці «законодавство» на сайті ВРУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>).

На практичному занятті потрібно презентувати результати дослідження у форматі таблиці з колонками **«однозначні»** та **«багатозначні»** й рядками **«загальноживані»**, **«спеціально-юридичні»**, **«спеціально-професійні»**.

Приклад:

Вид термінів	Однозначні	Багатозначні
Загальноживані	реклама	лікарський засіб
Спеціально-юридичні	юридичні особи	особа
Спеціально-професійні	карбюратор	операція

Допускається також виконання завдання у форматі структурованого тексту, де буде визначено необхідні терміни та визначення. Радимо використати кольорові виокремлення для більшої наочності ваших результатів.

Інші креативні підходи також заохочуються та можуть нагороджуватися додатковими балами.

Ефективне письмо

Вправа передбачає практичне застосування навичок із ефективного письма з використанням наданих матеріалів.

Завдання: знайдіть фрагменти із судових рішень або наукових статей, які містять типові проблеми юридичного письма: надмірно довгі речення, складні граматичні конструкції, зайвий юридичний жаргон та пасивні звороти. Виконайте аналіз речення та поясніть, чому, на вашу думку, речення є ускладненими. Запропонуйте як можна поліпшити ці речення, використовуючи поради з цієї теми та презентуйте їх у вигляді таблиці або в іншому зручному форматі.

Під час виконання радимо користуватися прикладами застосування ефективного письма, наведеними на сайті Plainlanguage.gov (<https://www.plainlanguage.gov/examples/before-and-after/wordiness/>).

Приклад:

Уривок тексту

Долинський міжрайонний прокурор звернувся до суду з зазначеним позовом в обґрунтування якого вказує, що 19 серпня 2008 р. ОСОБА_2, керуючи не зареєстрованим в установленому законом порядку двоколісним мотоциклом «Honda CX-500», на задньому сидінні якого перебувала пасажирка ОСОБА_3, грубо порушуючи правила дорожнього руху, вчинив ДТП, внаслідок чого ОСОБА_3 отримала тяжкі тілесні ушкодження.

Текст після застосування ефективного письма

Долинський міжрайонний прокурор звернувся до суду із зазначеним позовом, що містить таке обґрунтування. 19 серпня 2008 р. ОСОБА_2, керуючи не зареєстрованим в установленому законом порядку двоколісним мотоциклом «Honda CX-500», вчинив ДТП, грубо порушивши правила дорожнього руху. Під час руху на задньому сидінні двоколісного мотоцикла перебувала ОСОБА_3, яка внаслідок ДТП отримала тяжкі тілесні ушкодження.

Наведене речення є ускладненим, оскільки містить кілька підрядних та вставних конструкцій, численні дієприкметникові та дієприслівникові звороти; великі розриви між головними членами речення заплутують читача та заважають чіткому розумінню викладеного.

Або:

Уривок тексту

01.10.2024 р. в.о. начальника відділу державного нагляду (контролю) в Харківській обл. Державної служби України з безпеки на транспорті Роман М., розглянувши справу про порушення законодавства про автомобільний транспорт, погодився з викладеними в Акті перевірки твердженнями ст. інспекторів Наданого П.В. та

Текст після застосування ефективного письма

01.01.2024 р. в.о. начальника відділу державного нагляду в Харківській обл. Державної служби з безпеки на транспорті Роман М., розглянувши справу, погодився з висновками інспекторів про порушення ТОВ «СОНЕЧКО»

Облитого Д.А. про наявність порушень законодавства при перевезенні вантажу Транспортним засобом і зробив безпідставний, на думку скаржника, висновок про порушення ТОВ «СОНЕЧКО» законодавства про автомобільний транспорт у вигляді «відсутності на момент проведення перевірки протоколу перевірки та адаптації тахографа».

законодавства про автомобільний транспорт, зокрема «відсутності на момент проведення перевірки протоколу перевірки та адаптації тахографа».

Уривок зі скарги є перенасичений фактичними обставинами, які не дозволяють чітко зрозуміти бажання скаржника. До того ж речення містить 78 слів, що значно перевищує бажану кількість для ефективного письма.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Corgan J.S. *Appellate Writing Workshop*. Akron Bar Association, 14 November 2014. – англomовний посібник містить поради та практичні завдання для поліпшення усіх аспектів юридичного письма.
2. Finch E., Fafinski S. *Legal Skills*. Oxford: Oxford University Press, 2011. – розділ 10, що присвячений розвитку правничих навичок письма.
3. Holland J., Webb J. *Learning Legal Rules*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. – розділи 4 та 5, що стосуються основ юридичного письма та мови у праві.
4. Meyer P.N. *Storytelling for Lawyers*. Oxford: Oxford University Press, 2014. – розділи 1 і 2, що охоплюють основи побудови правової позиції як цілісної історії.
5. Mangan J. *Legal Writing Manual*. 3rd ed. 2020. – розділи, присвячені правничій аргументації та написанню зрозумілих юридичних документів. URL: <https://alg.manifoldapp.org/projects/legal-writing-manual>
6. Серія публікацій О. Кириєвського (I–IV) на порталі Medium – текст про ефективне юридичне письмо. URL: <https://humanswrite.medium.com/%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%BE-%D0%B7-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%83-e6d9f4db59e9>
7. Стаття О. Кібенко «Проста мова юридичних документів – що це і навіщо?» – текст про ефективне письмо, що містить практичні поради від судді. URL: <https://court.gov.ua/press/point/987193>
8. Стаття С. Куніанського «На підставі викладеного вище, керуючись...» – текст про необхідність позбутись зайвих канцеляризмів у юридичному письмі. URL: <https://kuniansky.com.ua/all/proshu/>

Інші матеріали:

1. Відеолекції, семінари та вебінари, що висвітлюють аспекти юридичного письма та його застосування.
2. Приклади юридичних документів для аналізу та обговорення.

Корисні сайти та додаткові онлайн курси:

1. PlainLanguage.gov для ознайомлення з методиками зрозумілого письма.

Програми та додатки:

Програми для перевірки юридичних документів, такі як Grammarly, ProWritingAid, LanguageTool, можуть бути корисні для студентів.

ТЕМА 10. ЗРОЗУМІЛЕ ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Поняття та мета зрозумілого юридичного письма (plain legal writing).
2. Ключові принципи зрозумілого юридичного письма та організації тексту.
3. Міжнародні стандарти простої мови (plain language) та легкого читання (easy-to-read).
4. Досвід впровадження простої мови в різних країнах (США, Швеція, Австралія).
5. Міжнародні документи, які стосуються забезпечення доступності інформації.
6. Стандарти ЄС щодо простої мови в офіційній комунікації.
7. Роль ШІ та онлайн інструментів у спрощенні текстів.
8. Навчання державних службовців принципам простої мови.
9. Міжнародні стандарти типографіки та форматування документів.
10. Практика судів щодо вимог чіткості та доступності офіційних документів.
11. Роль простої мови у забезпеченні прав людей з інвалідністю.
12. Стандарти ISO щодо простої мови.
13. Рекомендації щодо структурування та форматування електронних документів.

1. ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ЗРОЗУМІЛОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА

Зрозуміле юридичне письмо – це спосіб писати юридичні тексти так, щоб їх міг зрозуміти кожен читач, навіть без юридичної освіти. Це переклад складної правничої мови на зрозумілу, зберігаючи при цьому точність і правовий зміст.

У світі використовують два головні підходи до спрощення офіційних текстів:

1. Зрозуміле письмо (plain language) – робить складні юридичні документи доступними для розуміння
2. Формат легкого читання (easy-to-read) – додатково спрощує тексти для людей з особливими потребами

Важливо розуміти: зрозуміле юридичне письмо – це не просто набір правил «як писати простіше». Це цілісний підхід до створення текстів, який змінює сам спосіб подання правової інформації. Успішні організації в різних країнах світу, незалежно від мови чи культури, дотримуються схожих принципів простоти та ясності у своїй комунікації.

2. КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ ЗРОЗУМІЛОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА

Фундамент зрозумілого письма: орієнтація на читача

Уявіть, що ви готуєте важливу презентацію. Перше, що ви робите – дізнаєтеся про свою аудиторію. Так само відбувається і з написанням тексту. Перш ніж почати писати, варто створити портрет свого читача.

Запитайте себе: «Хто читатиме цей текст?». Можливо, це будуть люди похилого віку, які не часто користуються Інтернетом? Чи може молоді підприємці, які цінують свій час? Або батьки, які хочуть зрозуміти, як записати дитину до школи? Відповіді на ці запитання визначають, як ви писатимете текст.

Подумайте також про рівень обізнаності читачів у темі. Якщо ви пишете про отримання водійського посвідчення, ваші читачі можуть не знати спеціальної термінології. Проте якщо текст призначений для професійних водіїв, рівень складності може бути вищим.

Структура тексту: мистецтво ясності

Добре структурований текст схожий на добре організований будинок – у ньому легко орієнтуватися. Головний принцип тут простий: найважливіша інформація має бути на початку. Це як газетна стаття, де основні факти подають у перших абзацах.

Замість того щоб почати довгим вступом про історію паспортної системи, ліпше одразу написати: «Щоб отримати закордонний паспорт, вам потрібно зробити три кроки: подати заяву, сплатити збір та прийти на фотографування».

Заголовки в тексті працюють як дороговкази – вони мають чітко вказувати читачеві шлях. Порівняйте два варіанти:

Незрозумілий заголовок: «Процедура № 127».

Зрозумілий заголовок: «Як зареєструвати автомобіль: покрокова інструкція».

Мова документа: простота як запорука розуміння

Найпоширеніша помилка в офіційних документах – використання занадто складних речень. Часто автори намагаються вмістити всю інформацію в одне довге речення, думаючи, що це зробить текст «офіційнішим». Нерідко, це лише ускладнює розуміння.

Розгляньмо реальний приклад та його поліпшену версію:

Складний варіант: «Відповідно до чинного законодавства особи, які мають намір здійснити реєстрацію місця проживання, зобов'язані звернутися до органу реєстрації із

заявою встановленого зразка, додавши до неї документи, що підтверджують право на проживання в житлі».

Зрозумілий варіант: «Щоб зареєструвати місце проживання:

1. Зверніться до центру надання адміністративних послуг
2. Заповніть заяву
3. Додайте документи, які підтверджують ваше право проживати в цьому житловому приміщенні».

Активний стан дієслів: хто що робить

Використання активного стану дієслів – це не просто граматичне правило. Це спосіб зробити текст яснішим, показавши, хто відповідає за дії. Коли ми використовуємо пасивний стан, часто незрозуміло, хто має виконати дію.

Розгляньмо кращі приклади використання активного стану:

Пасивний стан: «Документи надсилаються щомісяця»

Активний стан: «Бухгалтер надсилає документи щомісяця»

Пасивний стан: «Ремонт буде виконано до кінця тижня»

Активний стан: «Майстри виконують ремонт до кінця тижня»

Пасивний стан: «Проект розробляється командою»

Активний стан: «Команда розробляє проєкт»

Активний стан має такі переваги:

1. Чітко вказує виконавця дії
2. Робить текст зрозумілішим
3. Створює відчуття особистої відповідальності
4. Звучить природніше в діловому спілкуванні

У діловому листуванні активний стан допомагає будувати довіру, бо читач бачить, хто конкретно відповідає за результат.

Термінологія: баланс між точністю та зрозумілістю

Під час складання офіційних документів ми часто-густо відчуваємо спокусу використовувати складні терміни, щоб текст мав «професійніший» вигляд. Проте досвід показує: чим простішою є мова, тим ліпше читачі розуміють і запам'ятовують інформацію.

Уявіть, що ви пояснюєте щось своєму другові. Ви ж не будете говорити: «Треба здійснити верифікацію достовірності наданої інформації». Натомість ви скажете просто: «Потрібно перевірити, чи інформація правдива».

Звісно, інколи без спеціальних термінів не обійтися. У таких випадках важливо одразу пояснювати їх значення.

Візуальне оформлення: як зробити текст привабливим для читання

Уявіть, що ви відкрили документ і побачили суцільну стіну тексту без жодного відступу чи виокремлення. Навіть якщо інформація важлива, у вас одразу виникає бажання закрити цей документ, чи не так? Саме тому візуальне оформлення тексту не менш важливе, ніж його зміст.

Основні принципи оформлення можна порівняти з облаштуванням кімнати:

1. Короткі абзаци – як зручні меблі: 3-8 речень достатньо для одного абзацу.
2. Відступи між частинами тексту – як простір між предметами: дають очам відпочити.
3. Списки – як полиці для книг: допомагають організувати інформацію.
4. Таблиці – як шухляди комода: кожній речі своє місце.
5. Виокремлення важливих частин – як акцентне освітлення: привертає увагу до головного.

Перевірка тексту: погляд збоку

Те, що зрозуміло нам, може бути незрозумілим іншим. Тому перевірка тексту – це не просто швидкий перегляд на наявність помилок, а важливий етап роботи.

Уявіть, що ви – читач, який вперше бачить цей текст. Спробуйте відповісти на такі запитання:

1. Чи зрозумію я суть за перші 30 секунд читання?
2. Чи знайду я швидко відповідь на своє запитання?
3. Чи всі незнайомі терміни пояснено?
4. Чи зрозуміло, що робити далі?

Тестування в реальних умовах: найліпша перевірка

Найефективніший спосіб переконатися, що текст справді працює, – дати його прочитати представникам цільової аудиторії. Це як тест-драйв автомобіля: можна довго вивчати характеристики, проте лише за кермом зрозумієш, чи машина підходить.

Попросіть кількох людей:

1. Прочитати текст і переказати його своїми словами.
2. Знайти конкретну інформацію (засікаючи час).
3. Виконати дії за вашою інструкцією.
4. Відзначити місця, які викликають запитання.

Результати: Чому слід приділяти увагу вдосконаленню тексту

Навіщо ускладнювати текст, коли можна писати зрозуміло? Досвід показує, що час, витрачений на написання зрозумілого тексту, окупиться в рази. Коли читач легко сприймає ваші думки, ви досягаєте більшого впливу й економите час усім: і собі, і своїй аудиторії.

Коли текст написано за принципами зрозумілого письма:

1. Читачі швидше знаходять потрібну інформацію.
2. Виникає менше запитань і непорозумінь.
3. Зменшується кількість помилок при заповненні документів.
4. Зростає довіра до автора та його позиції.
5. Поліпшується доступність послуг для різних груп населення.

Пам'ятайте: зрозуміле письмо – це не спрощення змісту, а мистецтво подати складну інформацію так, щоб її зрозумів кожен. Це як перетворити заплутаний лабіринт на чітку дорожню карту, де кожний знак вказує правильний шлях.

3. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОСТОЇ МОВИ (PLAIN LANGUAGE) ТА ЛЕГКОГО ЧИТАННЯ (EASY-TO-READ)

Від Черчилля до сьогодення: історичні джерела зрозумілого письма

Історія зрозумілого письма має глибоке історичне коріння. Одним із перших високопосадовців, хто звернув увагу на необхідність писати простіше, був Вінстон Черчилль. У розпал Другої світової війни, коли кожне рішення могло коштувати життів, він зробив революційну заяву про важливість чіткої комунікації.

У серпні 1940 р. Черчилль видав меморандум під назвою «Стислість» (Brevity). У цьому документі він висловив своє занепокоєння тим, як урядовці пишуть звіти та накази. Прем'єр-міністр зазначив, що довгі, заплутані документи забирають дорогоцінний час і можуть призвести до фатальних помилок.

Черчилль наполягав на кількох ключових принципах:

1. Використовувати короткі, енергійні фрази
2. Уникати довгих преамбул та пояснень
3. Викладати думки чітко та послідовно
4. Концентруватися на головному

Його знаменита фраза «Коротші звіти призводять до ліпших рішень» стала одним із перших офіційних закликів до зрозумілого письма в державному управлінні.

Джордж Орвелл: мова як інструмент думки

У 1946 р. Джордж Орвелл опублікував есе «Політика та англійська мова» (Politics and the English Language), яке стало одним із найвпливовіших текстів про зв'язок між мовою та мисленням. Орвелл стверджував, що нечітка мова не просто ускладнює комунікацію – вона спотворює саме мислення.

Орвелл сформулював кілька принципів, які й сьогодні залишаються актуальними:

1. Ніколи не використовуйте метафору, порівняння чи інший мовний зворот, який ви часто бачите в друку. Це призводить до автоматичного письма без думки.
2. Ніколи не використовуйте довге слово там, де підійде коротке. «Допомога» ліпше, ніж «сприяння», «зараз» ліпше, ніж «у цей момент часу».
3. Якщо можна видалити слово – видаліть його. Надлишкові слова затуманюють зміст.
4. Ніколи не використовуйте пасивний стан там, де можна використати активний. Активний стан робить зрозумілим, хто виконує дію.
5. Ніколи не використовуйте іншомовний вираз, науковий термін або жаргонне слово, якщо можете підібрати повсякденний відповідник.
6. Ліпше порушити будь-яке з цих правил, ніж написати щось відверто варварське.

Вплив на сучасність

Ідеї Черчилля та Орвелла заклали фундамент сучасного руху за зрозуміле письмо. Їхні принципи знайшли відображення в багатьох сучасних стандартах та рекомендаціях:

1. Наголос на стислості та чіткості (від Черчилля)
2. Увага до точності слововживання (від Орвелла)
3. Розуміння зв'язку між мовою та мисленням
4. Важливість активного стану дієслів
5. Уникнення бюрократичних кліше

У сучасному світі, де інформації стає все більше, а часу на її сприйняття все менше, ці принципи набувають особливої ваги. Державні установи у всьому світі повертаються до цих засадничих істин: ефективна комунікація має бути простою і зрозумілою.

Як США та Нова Зеландія змінюють державну комунікацію: два шляхи до зрозумілого письма

Цікаво простежити, як різні країни підходять до впровадження зрозумілого письма в державному секторі. Особливо повчальним є досвід США та Нової Зеландії, які обрали законодавчий шлях для таких змін. Розглянемо детальніше, як ці країни трансформують спілкування між державою та громадянами.

Американська революція в державній комунікації

Коли у 2010 р. США ухвалили Закон про зрозуміле письмо (Plain Writing Act), це стало справжньою революцією в тому, як держава спілкується з громадянами. Уявіть собі: вперше в історії країни закон зобов'язав усі федеральні установи писати так, щоб їх розуміли звичайні люди!

Закон охоплює всі важливі сфери взаємодії держави з громадянами:

1. документи для отримання державних послуг;
2. податкові форми та інструкції;
3. інформацію про державні програми;
4. роз'яснення щодо вимог та процедур;
5. матеріали освітніх кампаній.

Однак що робить цей закон особливо ефективним? Він не просто встановлює вимоги, а створює цілу систему впровадження змін. Кожна федеральна установа повинна:

1. Призначити відповідальних за впровадження зрозумілого письма.
2. Навчити працівників нових стандартів комунікації.
3. Створити спеціальний розділ на своєму сайті про зрозуміле письмо.
4. Забезпечити можливість зворотного зв'язку від громадян.

Як перевірити, що текст справді зрозумілий?

Американці розробили три ефективні методи тестування документів:

Перший метод – парафраз-тестування. Це як переказ тексту своїми словами. Коли людина намагається переказати прочитане, одразу стає видно, де текст незрозумілий або заплутаний.

Другий метод – тестування зручності використання. Тут перевіряють не лише розуміння, а й те, наскільки легко знайти потрібну інформацію. Напр., людині дають форму для заповнення і дивляться, чи зрозуміло їй, що і де писати.

Третій метод – порівняльні дослідження. Це як А/Б тестування в маркетингу: різним групам людей дають різні версії документа і дивляться, яка працює краще.

Новозеландський підхід: навчені досвідом інших

Нова Зеландія пішла ще далі. У 2022 р. країна ухвалила перший у світі закон, який зробив зрозуміле письмо обов'язковим для всього державного сектору. Цей закон особливо цікавий тим, що він врахував досвід інших країн і зробив наступний крок у розвитку державної комунікації.

Закон охоплює всі документи англійською мовою, які держава створює для громадян:

1. інформацію про послуги;
2. інструкції щодо подання документів;
3. роз'яснення вимог;
4. освітні матеріали.

Для впровадження змін кожна установа призначає спеціальних офіцерів із питань зрозумілого письма. Ці люди відповідають за:

1. навчання колег;
2. роботу з відгуками громадян;
3. контроль за дотриманням стандартів.

Що можна винести з досвіду цих країн?

Досвід США та Нової Зеландії показує кілька важливих речей:

1. Зміни потребують законодавчого закріплення. Просто рекомендацій недостатньо.
2. Важливо створити систему навчання. Зрозуміле письмо – це навичка, якої треба навчати.
3. Необхідним є постійний зворотний зв'язок від громадян. Тільки вони можуть сказати, чи справді текст зрозумілий.
4. Зміни мають охоплювати всі рівні комунікації – від складних форм до простих оголошень.
5. Потрібні чіткі критерії оцінки якості текстів та регулярне тестування.

Впровадження зрозумілого письма – це не просто зміна стилю написання документів. Це зміна способу мислення в комунікації між державою та громадянами. І хоча цей процес потребує часу та зусиль, результат того вартий: краще розуміння, менше помилок, більше довіри до держави.

4. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ

[Конвенція про права осіб з інвалідністю](#) (ООН, 2006 р.) – це основний міжнародний договір, який захищає права та гідність людей з інвалідністю.

Для України ця Конвенція набрала чинності 6 березня 2010 р.

Конвенція встановлює обов'язкові вимоги для держав щодо забезпечення доступності всіх сфер життя для осіб з інвалідністю, зокрема доступності інформації та комунікації.

Статті, які безпосередньо стосуються доступності інформації:

Стаття 9: Доступність

Загальні зобов'язання держав:

1. Забезпечити рівний доступ до інформації та зв'язку.
2. Зробити доступними інформаційно–комунікаційні технології.
3. Усунути бар'єри, що перешкоджають доступу до інформаційних, комунікаційних та інших служб, зокрема електронних служб.

Стаття 21: Свобода висловлення думки та переконань і доступ до інформації

Загальні зобов'язання держав:

1. Надавати інформацію, призначену для широкої публіки, у доступних форматах і з використанням технологій, що враховують різні форми інвалідності.
2. Сприяти використанню в офіційних відносинах жестових мов, абетки Брайля, підсилювальних і альтернативних способів спілкування й усіх інших доступних способів, методів та форматів спілкування за вибором осіб з інвалідністю.

Резолюція ООН про просту і зрозумілу комунікацію для доступності інформації людям з інвалідністю (2022)

Ця резолюція закріплює право людей з інвалідністю на доступ до зрозумілої інформації та комунікації. Документ пояснює, як уряди та організації мають забезпечити рівний доступ до інформації для всіх людей.

Основні положення про просту мову:

1. Резолюція наголошує, що люди з інтелектуальними порушеннями повинні відігравати провідну роль у створенні політик та розробці документів простою мовою, зокрема через організації, що їх представляють. Це допоможе зробити інформацію справді доступною для всіх користувачів.
2. Уряди країн мають докласти більше зусиль, щоб усунути перешкоди у спілкуванні та доступі до інформації. Вся інформація для широкої аудиторії повинна бути доступна у зрозумілому форматі, надаватися вчасно і без додаткових витрат для користувачів.
3. Документ підкреслює, що проста мова корисна не лише для людей з інтелектуальними порушеннями, а й для тих, хто має проблеми з читанням, та

для представників меншин. Не існує єдиного формату простої мови – потрібні різні формати для різних потреб.

ООН загалом визнає важливість простої мови у своїх комунікаціях. Хоча конкретні стандарти можуть відрізнятися залежно від установи, загальні принципи охоплюють:

Доступність: документи ООН мають бути написані так, щоб їх розуміла будь-яка аудиторія, зокрема люди з різним рівнем навичок читання. Це відповідає принципам інклюзивності та рівності.

Чіткість у спілкуванні: ООН підтримує стратегії чіткої комунікації, щоб різні групи населення легко розуміли повідомлення. Для цього використовують просту мову та уникають жаргону чи складної термінології.

[Регламент ЄС 2018/1724 про Єдиний цифровий шлюз](#)

Цей Регламент спрощує доступ до інформації та послуг для громадян і бізнесу. Він містить такі принципи:

1. **Вимога простої мови:** Інформація, яка надається через єдиний цифровий шлюз, має бути чіткою та зрозумілою, з використанням простої мови.
2. **Зручний інтерфейс:** Цифрові сервіси повинні мати інтуїтивну навігацію та бути легкими в користуванні, щоб відповідати принципам чіткості, прозорості.

Стандарт простої мови ISO

У червні 2023 р. ISO затвердила свій перший міжнародний стандарт простої мови під назвою [ISO 24495–1:2023 «Plain Language»](#). Цей стандарт створює основу для написання чітких та ефективних документів, які цільова аудиторія легко зрозуміє.

Стандарт містить вказівку, що його можна застосовувати також для написання текстів законодавчих актів.

Стандарт охоплює:

1. **Визначення простої мови:** ISO визначає просту мову як спілкування, де формулювання, структура та оформлення настільки чіткі, що читачі можуть легко знайти, зрозуміти та використати надану інформацію.
2. **Вказівки із впровадження:** Стандарт ISO пропонує принципи та техніки, які допоможуть авторам поліпшити свої документи. Це охоплює увагу до потреб читачів та логічну організацію інформації.

Стандарт можна використовувати для різних мов.

[Керівництво з ліпшого регулювання від Європейської комісії \(2021\)](#)

Це внутрішній документ Європейської комісії з ліпшого регулювання. Документ пояснює, як створювати якісне законодавство ЄС, щоб воно було зрозумілим, і не створювало зайвого навантаження для громадян та бізнесу.

Документ написано спеціально для працівників Європейської комісії. Його використовують службовці, які готують нові закони, політики та керівники, які перевіряють якість документів, а також експерти, які надають фахову підтримку.

Керівництво приділяє особливу увагу доступності та зрозумілості документів:

1. Комісія має писати чіткі та стислі документи.
2. До технічних питань варто додавати прості формулювання, зрозумілі нефахівцям.
3. Важливі звіти про закони та їхній вплив повинні бути написані доступною мовою.
4. Читачі без спеціальної підготовки навіть складний аналіз мають легко зрозуміти. Кожний читач має мати змогу побачити в тексті, яку проблему потрібно вирішити, чому її вирішує саме ЄС, які є варіанти рішень, як рішення вплинуть на різних людей.

5. ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДОСТУПНОСТІ, ЧІТКОСТІ ТА ЯКОСТІ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ

ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на принципах доступності, зрозумілості та якості офіційних документів. Хоча суд і не виокремлює «зрозумілу мову» як окремий юридичний принцип, однак можна припустити, що вона є одним з елементів принципів чіткості, доступності та якості офіційних документів.

Нижче наводимо приклади справ, які ілюструють позицію суду щодо чіткості та зрозумілості юридичних правил.

Справа «Sunday Times v. UK» (1979)

Рішення містить важливі принципи щодо чіткості та доступності закону.

ЄСПЛ визначає дві ключові вимоги до закону, що впливають із виразу «передбачено законом»:

1. Закон має бути належним чином доступним: громадянин повинен мати адекватне уявлення про те, які правові норми застосовуються у конкретному випадку за конкретних обставин.
2. Норма не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатньою точністю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку та передбачити тією мірою, що є розумною за конкретних обставин, наслідки, які може спричинити певна дія (за необхідності, отримавши консультацію) [Параграф 49].
3. Однак суд також вказує, що ці наслідки не повинні бути передбачуваними з абсолютною визначеністю: досвід показує, що це недосяжно. Хоча визначеність є вкрай бажаною, вона може призвести до надмірної жорсткості, тоді як закон повинен мати здатність адаптуватися до обставин, що змінюються [Параграф 49].

Справа «Silver and Others v. UK» (1983)

Крім вимог до закону, що наведені у попередній справі, це рішення містить також додаткові роз'яснення щодо чіткості:

Закон, який надає дискрецію, повинен вказувати межі такої дискреції, враховуючи позицію з рішення [«Sunday Times v. UK»](#), що абсолютної визначеності досягти неможливо [параграф 88].

Справа *Beyeler v. Italy* (2000)

Щодо вимоги передбачуваності та доступності закону, Суд зазначив:

Принцип законності передбачає, що застосовні положення національного законодавства повинні бути достатньо доступними, чіткими та передбачуваними у своєму застосуванні [параграф 109].

Важливий висновок Суду:

Сам факт нечіткості закону не може автоматично призводити до висновку, що втручання було непередбачуваним або свавільним.

Однак невизначеність законодавства та широкі дискреційні повноваження влади є важливими чинниками при оцінці того, чи було дотримано справедливий баланс [параграфи 109–110].

Справа «Шокін проти України» (2010)

Ця справа також містить кілька важливих тверджень щодо принципу чіткості, доступності та якості закону:

Суд підкреслив, що концепція «закону» у статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ «вимагає, перш за все, щоб такі заходи мали підстави в національному законодавстві» та «також відсилає до якості такого закону, вимагаючи, щоб він був доступним для зацікавлених осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні» (пункт 51).

Суд зазначив, що «відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення такого важливого фінансового питання, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника» (пункт 56).

На основі проаналізованих рішень ЄСПЛ можна зробити такі загальні висновки щодо підходу Суду до тлумачення принципів чіткості, доступності та якості закону:

Основні вимоги до якості закону:

Доступність:

1. закон має бути належним чином доступним;
2. громадянин повинен мати можливість отримати адекватне уявлення про правові норми, що застосовуються в його випадку (*Sunday Times v. UK*, параграф 49);
3. норма повинна бути сформульована з достатньою точністю;
4. особа повинна мати можливість передбачити наслідки своїх дій і відповідно регулювати свою поведінку (*Sunday Times v. UK*, параграф 49);

5. принцип законності передбачає, що застосовні положення національного законодавства повинні бути достатньо доступними, чіткими та передбачуваними у своєму застосуванні [Beyeler v. Italy, параграф 109].

Важливі застереження щодо застосування цих вимог:

Щодо абсолютної визначеності:

1. абсолютна визначеність не є обов'язковою і може бути навіть шкідливою;
2. надмірна точність може призвести до негнучкості закону;
3. закон повинен мати здатність адаптуватися до змінних обставин (Sunday Times v. UK, параграф 49).

6. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ ТА ШІ ДЛЯ СПРОЩЕННЯ ТЕКСТІВ У РІЗНИХ КРАЇНАХ

Державні органи влади різних країн все частіше використовують ШІ для спрощення текстів, щоб поліпшити доступність та комунікацію з громадянами. Ось деякі практики використання ШІ на державному, федеральному, а також місцевому рівнях у різних країнах.

Німеччина

SUMM AI. Цей інструмент ШІ переписує складні офіційні тексти, використовуючи принцип «plain language», щоб зробити їх доступними для людей з обмеженими можливостями, низьким рівнем грамотності або освітніми недоліками.

Різні державні установи Німеччини активно використовують SUMM AI, зокрема:

1. Канцелярія Сенату в Гамбурзі
2. Міністерство внутрішніх справ Баварії
3. Округ Східний Гольштейн
4. Місто Ашаффенбург
5. Міський регіон Аахен

SUMM AI спрощує урядові документи так, що важлива інформація стає зрозумілою для ширшої аудиторії. Від цього виграють не лише люди з обмеженими можливостями, а й уся громадськість. За словами засновниці компанії Флори Геске, хоча основну цільову групу становлять 10 мільйонів німців, які залежать від простої мови, насправді користь від зрозумілих текстів отримують усі жителі Німеччини.

Велика Британія

GOV.UK Чат. Урядова цифрова служба (GDS) розробила чат-бот GOV.UK Chat на основі технології OpenAI. Цей інструмент спрощує взаємодію користувачів із урядовим контентом, адже йому можна ставити питання звичайною мовою.

Як це працює: інструмент використовує технологію «Пошуку з доповненою генерацією» (RAG). Система шукає потрібну інформацію у базі даних сторінок GOV.UK і формує стислі відповіді. Перші тести показали гарні результати – майже 70 % користувачів

визнали відповіді корисними. Це свідчить про великий потенціал поліпшення роботи державних онлайн-платформ.

США

Текстова комунікація: Texas by Texas (TxT)

TxT – це цифровий сервіс, який організовує спілкування між державними установами та мешканцями через текстові повідомлення замість традиційної електронної пошти. Ця ініціатива забезпечує миттєве, просте спілкування, полегшуючи громадянам доступ до державних послуг. Користувачі відкривають 98 % текстових повідомлень та відповідають на 45 % із них, що робить цей метод ефективним для взаємодії з громадськістю.

Інструменти ШІ для узагальнення

Дослідники вивчають можливості інструментів ШІ для перетворення довгих урядових документів на зручніші формати. Напр., дослідники Salesforce (американська компанія, розробник однойменної CRM-системи) навчили програмне забезпечення створювати зрозумілі фрагменти з великих текстів урядових установ. Цей підхід модернізує подання інформації, роблячи її зручнішою та доступнішою.

Поточні дослідження та розробки

Уряд США активно досліджує способи інтеграції ШІ-технологій у наявні системи для ліпшого спрощення текстів та доступності. Команда оцінює різні ШІ-моделі та інструменти, щоб визначити їхню ефективність для створення чітких та коротких урядових повідомлень.

Естонія

Стратегія «Кратт». Це національна ініціатива з впровадження ШІ в державні послуги. Назва походить від персонажа естонського фольклору «Кратта», що символізує спрощення спілкування та бюрократичних процесів.

Застосунок Кратт розробляють, щоб допомагати громадянам користуватися державними послугами. Він повинен автоматизувати відповіді та забезпечити швидкий доступ до правової інформації. Ця ініціатива є частиною глобальнішої мети Естонії створити персоналізовану державу, де взаємодія з урядом буде максимально простою.

7. МІЖНАРОДНІ KEYСИ ТА РІШЕННЯ, ДЕ КРИТЕРІЇ ДОСТУПНОСТІ ТА ЧІТКОСТІ НОРМАТИВНИХ АКТІВ, НЕДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ІНКЛЮЗІЇ БУЛИ КЛЮЧОВИМИ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ

[Connally v. General Construction Co., 1926, U.S. Supreme Court](#)

Справа *Connally v. General Construction Co.* є однією з основних щодо принципу чіткості законів в США. Суд установив важливий стандарт щодо того, наскільки чітким має бути закон.

Основні тези щодо чіткості:

1. Кримінальний закон, який забороняє або вимагає вчинення певної дії, використовуючи настільки нечіткі формулювання, що люди зі звичайним розумом змушені вгадувати його значення та можуть по-різному тлумачити його застосування, порушує фундаментальну вимогу належної правової процедури (р. 269 U. S. 391).
2. Суд підкреслив: «Межа між законним і незаконним не може залишатися предметом здогадок» (р. 269 U.S. 393).
3. «Громадянина не можна притягувати до відповідальності на підставі кримінальних законів, чиї вимоги настільки невизначені, що допускають різні інтерпретації» (р. 269 U.S. 393).
4. «Злочин та його складові повинні бути виражені настільки чітко, щоб звичайна людина могла заздалегідь розуміти, яка поведінка є законною» (р. 269 U.S. 393).

Ця справа заклала фундаментальний принцип «void for vagueness» (недійсність через нечіткість). Це означає, що закон може бути визнаний неконституційним, якщо він настільки нечіткий, що не дає громадянам чіткого розуміння забороненої поведінки.

[Grayned v. City of Rockford \(1972\), U.S. Supreme Court](#)

Рішення Верховного Суду США у справі *Grayned v. City of Rockford* (1972) встановило ключові вимоги до чіткості формулювання законів.

Суд визначив, що закон вважається недійсним через нечіткість, якщо його заборони не мають чітких визначень (с. 408 U.S. 108).

Нечіткі закони порушують кілька важливих вимог.

Перша вимога стосується зрозумілості закону для громадян. Особа зі звичайним інтелектом повинна мати реальну можливість зрозуміти, яка поведінка є забороненою, щоб діяти відповідно до цього розуміння (с. 408 U.S. 108).

Друга вимога спрямована на правозастосування. Закон має встановлювати чіткі стандарти для тих, хто його застосовує, щоб запобігти довільним та дискримінаційним діям (с. 408 U.S. 108).

Нечіткий закон неприпустимо делегує розв'язання базових політичних питань поліцейським, суддям та присяжним для вирішення в кожному конкретному випадку. Це створює небезпеку довільного та дискримінаційного застосування (с. 408 U.S. 109).

Третя вимога пов'язана із захистом основних прав. Коли нечіткий закон стосується фундаментальних свобод, закріплених Першою поправкою, він створює «стримувальний ефект».

Суд підкреслив, що нечіткі формулювання неминуче змушують громадян надмірно обмежувати свою поведінку, уникаючи навіть дозволених дій через незрозумілість меж забороненого (с. 408 U.S. 109).

У підсумку суд зазначив, що хоча не можна очікувати математичної точності у формулюваннях, закон повинен забезпечувати розумне попередження про заборонену поведінку (с. 408 U.S. 110).

Це рішення залишається визначальним для розуміння конституційних вимог до чіткості законодавчих формулювань та належної правотворчості.

R. v. Nova Scotia Pharmaceutical Society (1992), Supreme Court of Canada

Суд визначив загальний стандарт доктрини нечіткості: закон вважається неконституційно нечітким, якщо через брак точності він не дає достатніх орієнтирів для правової дискусії – тобто не дозволяє зрозуміти його зміст через раціональний аналіз на основі правових критеріїв.

Два основні обґрунтування вимог до чіткості закону:

1. Справедливе повідомлення громадян, що охоплює:
формальний аспект: ознайомлення з текстом закону;
змістовний аспект: розуміння того, яка поведінка є предметом правових обмежень.
2. Обмеження дискреційних повноважень: «Закон не повинен бути настільки позбавленим точності у своєму змісті, щоб обвинувальний вирок автоматично впливав із рішення про притягнення до відповідальності».

Тобто якщо закон занадто нечіткий, сам факт пред'явлення обвинувачення майже автоматично призводить до засудження, бо нечіткість не дає можливості для захисту.

Розуміння меж чіткості:

1. Потреба у гнучкості та інтерпретаційній ролі суду: закон не може передбачити всі можливі життєві ситуації, суди повинні мати можливість тлумачити закон відповідно до конкретних обставин.
2. Неможливість досягнення абсолютної визначеності: закон має бути достатньо зрозумілим та має надавати чіткі орієнтири для розуміння його змісту.
3. Можливість співіснування різних судових тлумачень: різні суди можуть по-різному тлумачити той самий закон – це не робить закон автоматично нечітким. Важливо, щоб усі тлумачення базувалися на раціональному аналізі.
4. «Сучасна держава втручається сьогодні у сфери, де певна загальність у законодавчих актах є неминучою... Зміст цих актів повинен, однак, залишатися зрозумілим».

Це рішення встановило баланс між необхідною гнучкістю законодавства та вимогами правової визначеності.

8. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТИПОГРАФІКИ ТА ФОРМАТУВАННЯ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЇХ ЧИТАБЕЛЬНОСТІ

Федеральні рекомендації щодо простої мови (2011, США)

Параграфи та текстові блоки (с. 72)

Оптимальна довжина параграфа – 150 слів у 3-8 реченнях. Максимально допустима довжина – 250 слів.

Змінійте довжину абзаців, щоб зробити їх цікавішими для читання.

Як і з довжиною речень, якщо всі абзаци будуть однакового розміру, ваш текст звучатиме уривчасто та монотонно.

Один параграф – одна думка (с. 74)

Кожний параграф повинен розкривати одну основну думку. Перше речення параграфа має висвітлювати цю головну думку.

Списки (с. 77-79)

Використовуйте вертикальні списки, щоб виокремити важливу інформацію.

Завжди додавайте вступне речення перед списком.

Уникайте створення списків всередині списків.

Не варто зловживати списками. Вони мають підкреслювати тільки важливу інформацію.

Таблиці (с. 80-82)

Таблиці особливо корисні для:

1. Представлення складних матеріалів у зрозумілій формі, оскільки в таблиці зазвичай інформація подана лаконічніше.
2. Пояснення ситуацій типу «якщо – то» (умова – наслідок).
3. Порівняння інформації.
4. Підкреслення взаємозв'язків між поданою інформацією.

Виокремлення важливої інформації (с. 88)

Жирний шрифт та курсив – найліпші інструменти для виокремлення важливих моментів. Використовуйте їх помірно, інакше ефект виокремлення втрачається.

Уникайте написання великими літерами та підкреслень – вони ускладнюють читання.

Візуальне форматування тексту (с. 94)

Текст ліпше вирівнювати по лівому краю – це природніше для читання. Повне вирівнювання може створювати нерівномірні пробіли між словами, що ускладнює сприйняття.

Електронний формат (с. 95-100)

Для електронного формату важливо враховувати, що читачі зазвичай мимохідь переглядають текст, а не читають його повністю. У середньому читачі переглядають лише 18 % тексту на веб-сторінці. Тому електронні документи потребують чіткої структури, коротших параграфів, більшої кількості підзаголовків, виразнішого візуального структурування.

Рекомендації:

1. Використовуйте короткі параграфи.
2. Розміщуйте найважливішу інформацію на початку.

3. Структуруйте текст за допомогою інформативних заголовків.
4. Уникайте довгих блоків тексту.

Заголовки (с. 11-14)

Існує три типи заголовків:

1. Заголовок-запитання (напр., «Чому потрібно подавати звіт?»).
2. Заголовок-твердження (напр., «Подання звіту спрощує процес»).
3. Тематичний заголовок (напр., «Звітність») – цей формат часто надто загальний.

Заголовки-запитання є найкориснішими, проте лише якщо ви знаєте, які питання ставить ваша аудиторія. Заголовки мають бути інформативними та допомагати людям відшукувати потрібну інформацію.

Документ із великою кількістю інформативних заголовків легко читати, оскільки заголовки розбивають матеріал на логічні, зрозумілі частини.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006). Офіційний переклад укр. мовою. United Nations. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
2. ISO 24495–1:2023 Plain language – Part 1: Governing principles and guidelines. International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/78907.html>
3. Better Regulation Guidelines (2021). European Commission. https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/better-regulation-why-and-how/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en
4. Federal Plain Language Guidelines (2011). Plain Language Action and Information Network. <https://www.plainlanguage.gov/guidelines/>
5. Plain Writing Act of 2010. U.S. Government. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ274/pdf/PLAW-111publ274.pdf>
6. Plain Language Act 2022. New Zealand Government. <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2022/0046/latest/whole.html>
7. «The findings of our first generative AI experiment: GOV.UK Chat» (2024). Government Digital Service Blog. <https://insidegovuk.blog.gov.uk/2024/01/18/the-findings-of-our-first-generative-ai-experiment-gov-uk-chat/>
8. «With AI to comprehensible government texts» (2023). Smart Country Berlin. <https://www.smartcountry.berlin/en/newsblog/with-ai-to-comprehensible-government-texts.html>
9. «Artificial intelligence is part of the next chapter in Estonia's digital story» (2023). PublicTechnology. <https://www.publictechnology.net/2023/10/18/government-and-politics/artificial-intelligence-is-part-of-the-next-chapter-in-estonias-digital-story/>
10. «Sunday Times v. United Kingdom» (1979). European Court of Human Rights. Application no. 6538/74.
11. «Beyeler v. Italy» (2000). European Court of Human Rights. Application no. 33202/96
12. «Щокін проти України» (2010). ЄСПЛ. Заяви №№ 23759/03 та 37943/06

ТЕМА 11. ТЕХНІКА ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА. ЮРИДИЧНИЙ ДИЗАЙН

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Особливості юридичного письма різних видів документів.
2. Дизайн та типографіка юридичних документів.
3. Практичне заняття «Створення юридичних документів» (альтернатива – створення промпту для розробки юридичного документа)

МЕТА

Отримання знань із техніки юридичного письма та юридичного дизайну, типографіки та дизайн-мислення в розробці юридичних документів.

Після вивчення цієї теми студенти зможуть:

1. вміти застосовувати юридичний дизайн, типографіку та дизайн мислення в розробці юридичних документів;
2. правильно оформлювати і розташовувати текст нормативно-правових та правозастосовних актів;
3. складати проекти постанов, наказів, ухвал та інших поширених в юридичній практиці документів згідно з правилами та найліпшими практиками юридичного письма;
4. складати накази, інструкції, вказівки, розпорядження, положення, правила, статuti, директиви, листи, інструкції згідно з вимогами юридичної техніки.

1. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА ДЛЯ РІЗНИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Основною сферою застосування правником юридичного письма є складання юридичних документів. При складанні таких документів, як договори, накази та позови, важливо враховувати особливості кожного виду документа для забезпечення їхньої ефективності та чіткості.

Договір

Договори є одним із найпоширеніших видів юридичних документів, тому вміння складати якісні та персоніфіковані договори може неабияк допомогти в юридичній кар'єрі.

Найважливішими вимогами до договору є чіткість і зрозумілість формулювань, що допомагає уникнути різночитань. Використовуйте простий і зрозумілий мовний стиль, застосовуйте однозначні терміни або пояснюйте багатозначні в тексті документа.

Преамбула договору має містити інформацію про сторони, їхніх представників і підстави представництва, а також найменування сторін, податкові статуси та реквізити, якщо це потрібно. Далі викладається *предмет* договору, тобто головна мета його укладання, а також основний механізм взаємодії сторін для досягнення цієї мети. У розділі *прав та обов'язків* варто детально описати конкретні дії, які сторони мають здійснити, щоб уникнути двозначностей і чітко визначити зони відповідальності.

У договорі також важливо зазначити всі умови, які закон відносить до **істотних умов** таких договорів, а також ті, щодо яких сторони домовилися про їх істотність. Опис умов *зміни, припинення та дострокового розірвання договору*, зазвичай, є необхідним, адже це дає можливість уникнути потенційних конфліктів. У розділі *відповідальності сторін* варто визначити, які заходи буде застосовано до кожної сторони в разі невиконання або неналежного виконання нею умов договору, зокрема штрафи, пеня та інші санкції.

Щоб договір *набрав чинності*, в ньому слід зазначити момент набрання ним чинності, з якого сторони набувають відповідних прав і обов'язків. Далі слід зазначити *строк дії* договору, щоб уникнути непорозумінь у разі продовження співпраці після завершення формального строку. Договір також містить розділ про *форс-мажорні обставини*, у якому визначаються зовнішні, не залежні від волі сторін події, що можуть перешкодити виконанню сторонами своїх договірних зобов'язань. Цей розділ також має передбачати порядок повідомлення про такі обставини.

Порядок *вирішення спорів (арбітражне застереження)* є ще одним важливим елементом договору. В ньому сторони узгоджують умови досудового врегулювання конфліктів, в якій подаватиметься позов, а для міжнародних договорів – також процесуальне право, що застосовуватиметься до судового вирішення спору.

Наприкінці договору зазначаються місце знаходження сторін, їхні реквізити, зокрема банківські, інша юридично значуща інформація (напр., можливість використання факсиміле підписів уповноважених представників сторін на самому договорі та пов'язаних із ним документах (додаткових угодах, специфікаціях та інших додатках до договору, актах виконаних робіт тощо). Тексти договорів та додатків до нього

підписуються керівниками або іншими уповноваженими представниками сторін. Ці підписи можуть скріплюватися печатками сторін.

Мова договору має бути максимально детальною та точною, щоб уникнути будь-яких сумнівів щодо прав та обов'язків сторін. Використовується нейтральний тон без емоційного забарвлення, а ключові поняття і терміни мають бути чітко визначені.

Договори часто створюються з урахуванням побажань власників, правників, бухгалтерів, проте не завжди враховують *зручність для клієнта*. Для підвищення клієнтоорієнтованості можна використовувати інший підхід – напр., структурувати договір у послідовності виконання дій або інтегрувати визначення термінів у текст. Зайві деталі, такі як дублювання інформації в преамбулі чи переписування положень законів, також варто уникати для спрощення тексту.

Дизайн та зручність документа є важливими, коли договір створюється для клієнта. Важливо вияснити, що є найважливішим для клієнта, та надавати пріоритет цій інформації, уникати надмірних обмежень, пропонуючи альтернативи, та писати правила послідовно. Врешті-решт договір має бути зрозумілим та ефективним для сторін угоди, а не тільки відповідати формальним юридичним вимогам.⁸

Наказ

Наказ – це документ, яким керівник підприємства видає розпорядження з конкретних питань. Накази є специфічним видом юридичних документів, що належать до сфери корпоративного регулювання.

Наказ є розпорядчим актом. Часто накази видають на підставі та для виконання чинних законів, указів, постанов і рішень уряду, наказів та інструкцій вищих органів.

Формулювання наказу мають бути чіткими і лаконічними, з конкретними вказівками та вимогами, відповідати формально-діловому стилю. Текст наказу не має містити багатозначних термінів і неоднозначних висловів. Зазвичай у наказах використовуються типові конструкції, такі як «Наказую», «Призначити», «Затвердити».

Тема наказу повинна ясно відображати його мету і зміст. Важливо вказати строки виконання, відповідальних осіб та необхідні матеріали, оскільки ці елементи прямо впливають на ефективність виконання наказу. Наказ має бути самостійним юридичним документом, який не потребує додаткових роз'яснень чи уточнень.

Структура наказу повинна містити: *тему* наказу, *преамбулу*, яка описує підстави для наказу, та *розпорядчу частину*, яка визначає конкретні дії, які має виконати колектив або конкретний працівник.

Організація інформації, використання списків і нумерації сприяють зрозумілості тексту. Накази повинні бути написані з дотриманням етикету та стандартів форматування.

⁸ Підгайний М. Договір як елемент сервісу [Електронний ресурс]. Medium. 2019. Режим доступу: <https://medium.com/@nikitapodgainiy/%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80-%D1%8F%D0%BA-%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%83-9e5546baf1e3>.

Рекомендується використовувати вимоги ДСТУ 4163:2020 або створити власний корпоративний стиль оформлення, який найліпше відбиватиме дух вашої організації.

Приклад:

НАКАЗУЮ:

1. Призначити бухгалтера Петренка Івана Васильовича відповідальним за проведення інвентаризації та доручити йому надати звіт до 31 грудня 2024 р.
2. Контроль за виконанням наказу покласти на головного бухгалтера Сергієнко М. В.

Директор

Вячеслав ПРЯМІЦІН

Позовна заява, апеляційна скарга, відзив

Позови, апеляційні скарги та відзиви є ключовими інструментами для захисту прав та інтересів клієнта в суді. Особливу увагу слід приділяти їхній структурі та змісту.

При написанні **позовної заяви** важливим є чіткий виклад фактичних обставин і бажаних результатів судового розгляду. Структура позову містить опис фактів, юридичні аргументи й конкретні вимоги. При написанні позову треба керуватися вимогами ст. 175 ЦПК та ДСТУ 4163:2020.

Позовна заява повинна мати структуровану форму, яка містить вступну частину, виклад обставин справи, правове обґрунтування та вимоги до суду. Використовуйте терміни та правові аргументи, які підкріплюють позицію позивача. Чітко зазначайте вимоги, обґрунтовані конкретними нормами права, що були порушені, та іншими юридичними правилами (*докладніше – див. тему 4*). Напр.,: «Прошу суд зобов'язати Відповідача виплатити Позивачеві заборгованість у розмірі 50 000 гривень на підставі ст. 526 ЦК».

Треба також додати документи, що підтверджують викладені обставини, оскільки без них суд не зможе розглянути справу по суті й, скоріш за все, залишить позов без руху. Стиль написання повинен бути офіційним, проте не формальним. Не радимо використовувати зразки позовних заяв. Намагайтеся своїми словами описати фактичні обставини так, щоб суддя міг зрозуміти, що відбулось. Граматика й правопис у позові мають бездоганними, однак водночас текст має залишатися лаконічним, чітким і ясным.

Важливою частиною судового процесу є також *відзив*, який подається у відповідь на позовну заяву. Відзив має містити конкретну позицію відповідача щодо кожної обставини, викладеної позивачем, а також правові та фактичні аргументи на користь відповідача. Відзив повинен бути структурованим і послідовним, відображаючи логіку та обґрунтування позиції. Особливу увагу слід приділяти юридичним підставам заперечень, надаючи посилання на відповідні норми права та інші застосовні до справи юридичні правила. Напр., можна вказати, що позовна заява не містить доказів, які підтверджують порушення відповідачем його обов'язків за договором, або навести інші докази, які спростовують претензії позивача.

Апеляційна скарга, яка подається у разі незгоди з рішенням першої інстанції, також потребує детального опису причин такої незгоди та чітких юридичних підстав для перегляду справи. Уникайте суб'єктивних оцінок, зосереджуючись на фактах та

доказах. Напр., «Рішення суду першої інстанції порушує норми матеріального права, зокрема статтю 625 ЦК, що призвело до неправильного вирішення справи».

Правотворчий акт (закон, кодекс, інший нормативно-правовий акт)

Закон є нормативно-правовим актом вищої юридичної сили, що закладає правові засади функціонування держави та є основним регулятором суспільних відносин. Якісна правотворча діяльність вимагає дотримання спеціальних правил законодавчої техніки, що гарантують чіткість, зрозумілість та ефективність правового регулювання.

Кодекс – це закон, що систематизує норми права в певній галузі для забезпечення стабільного регулювання однорідних суспільних відносин. Кодекс, крім основної структури (розділи, статті тощо), може містити загальну частину, де закріплюються базові принципи правового регулювання, та спеціальну частину, що містить закріплені в окремих розділах групи норм, об'єднані за ознаками певної підгалузі права. Така структура сприяє зручності використання та уніфікації правил у певній сфері. Напр., у загальній частині кодексу викладаються основні інститути та принципи, а в спеціальних частинах детально прописуються специфічні норми для різних підсфер правового регулювання.⁹

Підзаконні нормативно-правові акти (напр., постанови уряду, накази міністерств) також мають визначену структуру, що містить назву, преамбулу (за потреби), розділи, підрозділи та пункти. Такі акти слугують для конкретизації положень законів і не повинні суперечити їм. Вони часто використовують рубрикацію на рівні пунктів та підпунктів для детального розподілу положень. Важливо, що при складанні підзаконного акта кожний пункт повинен відповідати одному аспекту регулювання і логічно узгоджуватися з іншими положеннями документа.¹⁰

Під час написання проєктів правотворчих актів важливо дотримуватися структурної послідовності та забезпечити логічне викладення нормативного матеріалу. Кожний законопроєкт має назву, яка відображає його зміст, а також, за потреби, містить преамбулу, де зазначаються мотиви прийняття закону. Цей документ поділяється на розділи, статті, підрозділи та прикінцеві положення, де кожний розділ охоплює окремий аспект правового регулювання.

У правотворчому акті важливо використовувати офіційно-діловий стиль, що виключає багатозначність термінів. Тож варто надавати пояснення в окремій статті з тлумаченням термінів, або ж робити примітки. Якщо термін має специфічне значення лише в межах певного акту, доцільно зазначити це, напр., як «для цілей цього закону терміни вживаються у такому значенні». Уникнення двозначних формулювань забезпечує однозначність тлумачення норми права та сприяє правовій визначеності законодавства.

Кожне положення правотворчого акта повинно бути викладено чітко, стисло та без надмірної деталізації. Важливо пам'ятати, що закон чи кодекс має регулювати суспільні відносини, а не розв'язувати конкретні питання для окремих осіб чи випадків. Напр., якщо законопроєкт передбачає юридичну відповідальність, варто вмістити відсылки

⁹ Закон України «Про правотворчу діяльність» [Електронний ресурс]. Верховна Рада України. 2023. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

¹⁰ Закон України «Про правотворчу діяльність» [Електронний ресурс]. Верховна Рада України. 2023. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

норми до відповідного закону (як-от КК чи ЦК), що визначає відповідальність за порушення. Такі відсилання забезпечують уникнення дублювання положень та підтримують цілісність правової системи.

Особливу увагу слід приділяти прикінцевим та перехідним положенням, які визначають дату набрання актом чинності, порядок застосування його норм, умови для перехідних періодів, а також заходи, що мають бути здійснені для його імплементації. Напр., можна вказати, що «закон набирає чинності з дня його офіційного опублікування», або, за потреби, встановити особливі умови набрання чинності для всього акта або його окремих норм.

При розробці правотворчих актів треба проводити детальний аналіз чинного законодавства, щоб уникнути суперечностей і колізій. Важливо узгодити правотворчий акт із наявними нормативними актами, зокрема щодо податкових, бюджетних та соціальних питань, а також з урахуванням рішень КСУ про визнання законів та їх окремих норм такими, що відповідають / не відповідають Конституції України.

Дотримання цих рекомендацій сприяє підвищенню якості правотворчої діяльності, забезпечуючи ефективність, точність і зручність реалізації та застосування норм права.

Судове рішення

Дизайн судових рішень виконує важливу роль у забезпеченні їх зрозумілості та доступності для читача. Напр., оскільки рішення ВС часто є предметом досліджень, цитувань та посилань, належне оформлення тексту допомагає уникнути складнощів у його сприйнятті та зменшує час на вивчення.

Дизайн судових документів лише нещодавно почав впроваджуватися в українській юридичній практиці, однак має суттєві переваги, оскільки сприяє більшій структурованості та логічній послідовності. У рішеннях використовуються різні елементи форматування, які полегшують орієнтацію в тексті, – напр., поділ документа на розділи. Це забезпечує зручність у пошуку певних частин документа, таких як опис позовних вимог, позицій сторін, процесуальних дій та висновків суду.

Елементи форматування, як-от списки, допомагають структурувати складний текст, полегшуючи сприйняття інформації. Нумерація абзаців, яку іноді використовують судді, може сприяти точності посилань на окремі частини рішення у подальших правових документах. Однак ця практика потребує виваженого підходу, оскільки через численні абзаци, що починаються з дат або цифр, така нумерація іноді призводить до плутанини.

Також особливу увагу варто звернути на виокремлення цитат з нормативно-правових актів та інших юридичних джерел. Форматування цитат як окремих абзаців дозволяє сприймати ці джерела в тексті як окремі інформаційні блоки, що полегшує процес читання та вивчення.

Натомість варто уникати таких шкідливих звичок у юридичному письмі, як: суцільне виокремлення абзаців чи створення відступів пробілами, що порушує логічну структуру документа й ускладнює його сприйняття. Підхід до оформлення рішень має забезпечувати чітке розділення інформації на послідовні частини: вступ, описова частина, мотивувальна частина, висновки та резолютивна частина.

Структуроване викладення матеріалу, використання точних термінів і посилання на відповідні юридичні джерела сприяє однозначності судового рішення і полегшує його використання в подальшій юридичній практиці.

Інші юридичні документи: заява, довіреність, скарга

Заява – це офіційний документ, який інформує суд чи інший орган про факти, що мають правове значення. Заява служить не лише для передачі інформації, а й для формулювання правових вимог або прохань.

Заяву може бути адресовано таким органам як: суд, прокуратура, адміністрації та інші установи, залежно від предмета звернення.

Крім цього, заяви можуть мати різні форми, залежно від їхньої мети. Це можуть бути заяви на отримання дозволів, скарги на дії чи рішення органів влади, клопотання про надання правової допомоги та ін. Кожний тип заяви може мати свої специфічні вимоги до змісту та оформлення, тому слід ураховувати ці деталі під час підготовки документа.

Заява також повинна містити всі відповідні деталі, які можуть вплинути на розгляд справи, містити реквізити (підписи, дати, контактні дані), дані про заявника, обставини справи, а також посилання на норми права, які є підставою заявлених вимог. Правильне формулювання таких деталей допомагає уникнути непорозумінь та сприяє ефективному розгляду.

Головні вимоги до якісно написаної заяви:

1. Текст заяви має бути *чітким та стислим*, без зайвих деталей, однак при цьому зрозумілим.
2. Використання *нейтрального та формального тону* без емоційних оцінок або суб'єктивних думок.
3. Хоча заява зазвичай не ділиться на пункти, вона має логічну структуру, де викладається спочатку суть, а потім обґрунтування та прохання.
4. Усі необхідні реквізити, такі як підписи, дати, контактні дані заявника, мають бути вказані точно та правильно.
5. Усі факти, наведені в заяві, повинні бути точними та підтвердженими.

Приклад:

«Прошу видати дублікат рішення суду у справі № 123/4567, оскільки оригінал було втрачено».

Довіреність – це юридичний документ, за яким одна особа (довіритель) надає іншій особі (довіреному) право діяти від її імені. Довіреність оформляється у письмовій формі й може використовуватися в різних правовідносинах: від укладення договорів і представництва у суді до ведення фінансових та адміністративних справ. Основною метою довіреності є надання повноважень іншій особі для захисту та реалізації інтересів довірителя, коли він сам не може здійснити певні дії особисто.

Написання довіреності потребує уваги до деталей. Мова документа має бути формальною, точною та чіткою, без зайвих елементів, що не стосуються суті документа. Текст довіреності повинен однозначно визначати обсяг і межі повноважень

довіреної особи, щоб уникнути можливих непорозумінь або зловживань. Довіреність зазвичай оформлюється в офіційно-діловому стилі.

Наприклад, у довіреності варто чітко зазначити, чи має довірена особа право на укладення договорів, представлення інтересів у певних установах або використання коштів довірителя, а також обмежити ці дії за часом або іншими умовами.

За необхідності, в довіреності можна вказати обмеження за часом, встановивши конкретний період, протягом якого довірена особа матиме право здійснювати певні дії.

У документі повинні бути правильно зазначені дані як довірителя, так і довіреної особи, зокрема їхні імена, прізвища, посади, паспортні дані та місця проживання.

Недотримання цих вимог може спричинити визнання довіреності недійсною або викликати складнощі при користуванні правом.

Приклад:

«Цією довіреністю Іванов Іван Іванович надає право Петрову Петру Петровичу представляти його інтереси у справі № 123/4567 у судах усіх інстанцій».

Скарга є юридичним документом, призначеним для захисту прав особи, яка вважає, що її права були порушені. Основною метою цього документа є передання прохання до компетентного органу щодо захисту чи відновлення порушених прав. Оформлення скарги вимагає нейтрального тону, детального опису обставин справи та конкретного обґрунтування порушення прав.

Скарга має чітку, логічно структуровану побудову, яка допомагає точно визначити порушення, підкріпити заяву правовими аргументами й оформити конкретні вимоги. Розглянемо докладніше структуру тексту скарги:

Суть фактичного порушення. На початку скарги заявник коротко й чітко пояснює, яке саме право було порушено. Ця частина містить факти, які дозволяють органу, до якого звертається скарга, зрозуміти суть проблеми.

Порада: дотримуйтесь об'єктивного та лаконічного викладу фактів, без емоційної оцінки. Висвітлення порушення має бути таким, щоб його легко можна було перевірити й оцінити, спираючись на викладені обставини.

Правові підстави. У наступній частині скарги заявник обґрунтовує, чому саме він вважає свої права порушеними, спираючись на чинні норми права та інші юридичні правила.

Порада: наводьте конкретні статті законів або інших нормативно-правових актів, які гарантують права заявника в цій ситуації. Для зручності й зрозумілості можна чітко виокремити посилання на правові акти.

Конкретна *вимога* до органу чи посадової особи (традиційно формулюється як прохання, словом «ПРОШУ», що здебільшого суперечить характеру та змісту правових відносин «влада (орган, посадова особа) – приватна особа (громадянин)»). У завершальній частині скарги заявник формулює свої прохання, адресовані до органу або особи, яка розглядатиме скаргу.

Порада: вимоги мають бути сформульовані зрозуміло, конкретно й обґрунтовано, без використання двозначних формулювань.

При підготовці скарги рекомендується використовувати формальні стилістичні стандарти та забезпечувати чіткість подачі матеріалу. Скарга повинна залишатися зрозумілою й структурованою, щоб забезпечити ефективну комунікацію з органом, до якого вона спрямовується.

Приклад:

«Прошу визнати дії державного виконавця неправомірними та зобов'язати його скасувати накладений арешт на майно Скаржника відповідно до статті 7 Закону України «Про виконавче провадження».

2. ДИЗАЙН І ТИПОГРАФІКА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

При створенні юридичних документів правники часто стикаються з викликами, які можуть впливати на ефективність та зрозумілість тексту. Документи, які не враховують особливості сприйняття читачами або переповнені юридичними термінами, можуть спричиняти непорозуміння, втрату довіри та навіть правові ризики. Для забезпечення доступнішого, прозорого подання інформації варто уникати низки типових помилок. Далі описані основні проблеми контенту в юридичних текстах, на які слід звернути увагу, аби підвищити якість, ефективність та зручність юридичних документів.

1. Нечітка структура

Юридичні документи часто організовані так, що навіть досвідченим фахівцям складно швидко знайти потрібну інформацію. Без чіткої структури, включно з розділами, підзаголовками та логічною послідовністю, документ стає важким для читання.

Приклад: У великому договорі на кілька десятків сторінок окремі положення про оплату, терміни дії та відповідальність можуть бути розпорошені по всьому тексту, замість того, щоб бути зібраними у зрозумілі розділи.

2. Перевантаження інформацією і технічними деталями

Часто юридичні тексти містять усі можливі нюанси та технічні деталі, що може викликати «інформаційне перевантаження» у читача. Це створює враження складності, навіть якщо основні положення прості.

Приклад: Документ містить десятки визначень на початку, ускладнюючи доступ до основного змісту, або ж викладені різноманітні правові концепції без чіткого пояснення їх значення.

3. Неадаптованість до потреб клієнта

Документи часто розробляються із загальними юридичними формулюваннями, які не враховують специфічні обставини або інтереси клієнта. Це може призвести до неясних або незрозумілих положень, які не відповідають реальним потребам.

Приклад: В угоді про надання послуг не враховано специфічні вимоги клієнта щодо строків звітності, що призводить до непорозумінь.

4. Фокус на собі

Правники часто застосовують «самопромоцію» в документах, акцентуючи увагу на своїх знаннях або позиціях. Це створює враження, що документ більш орієнтовано на автора, ніж на потреби читача або клієнта.

Приклад: У тексті договору часто містяться фрази на кшталт «Ми надаємо послуги з найвищою кваліфікацією...», які не додають цінності для клієнта.

5. Застарілий стиль написання

Використання складних фраз та архаїчної мови створює відчуття, що документ більше нагадує історичний текст, ніж сучасний і зрозумілий документ. Це також може відчужувати клієнтів, які не знайомі з правничою термінологією.

Приклад: Використання фраз на кшталт «цей документ є свідченням домовленостей» замість простої «ця угода передбачає».

6. Неприйнятні обсяги юридичної мови (легалізм)

Часто юридичні документи містять занадто багато юридичних термінів і спеціалізованої лексики, що значно ускладнює їх розуміння. Простий, однак формальний стиль робить текст доступнішим.

Приклад: Замість фрази «суб'єкт відповідальності за невиконання зобов'язань» простіше було б написати «сторона, відповідальна за невиконання умов договору».

7. Відсутність візуальних акцентів

Документи без візуальних елементів (відступів, списків, таблиць) є складними для сприйняття, що може перешкодити швидкому розумінню основних положень.

Приклад: Текст договору на кілька сторінок складається з великих абзаців, без підзаголовків або розділових ліній, що робить пошук інформації важким для читача.

Врахування цих проблем при створенні документів може значно підвищити їх ефективність, зрозумілість та привабливість для читачів.

Ефективний дизайн юридичного документа значно підвищує його зрозумілість та сприйняття, допомагаючи підсилити основні меседжі та створити зручний для читання матеріал. Проте багато юридичних текстів не відповідають сучасним стандартам дизайну і не враховують критерію зручності для клієнтів. Через це документи можуть мати надмірно формальний вигляд, бути важкими для розуміння та недостатньо

відповідати стилю клієнта або інституції. Нижче наведено основні проблеми дизайну, з якими можуть стикатися правники у своїх документах, та шляхи їхнього подолання для створення професійнішого, сучаснішого та зрозумілішого контенту.

Основні проблеми з дизайном юридичних документів

Непривабливий, застарілий дизайн

Чимало юридичних документів створено за стандартним, шаблонним принципом і мають застарілий вигляд, навіть якщо контент актуальний. Це може спричиняти недовіру або неповагу до тексту, особливо серед клієнтів, які цінують сучасний підхід. Напр., використання старих шрифтів, таких як Times New Roman, у великому обсязі тексту або застарілих елементів оформлення може знижувати привабливість документа.

Відсутність візуальної підтримки основних тез

Складні документи потребують графічної підтримки, щоб допомогти читачеві зорієнтуватися в тексті, особливо при викладі довгих тез. Часто юридичні документи складаються з великих блоків тексту без заголовків, підзаголовків, таблиць або інфографік. Це ускладнює сприйняття та може призводити до того, що ключові положення залишаються непоміченими. Напр., у довготривалих договорах корисно додавати схеми чи діаграми для пояснення структури зобов'язань або фінансових умов.

Використання невідповідних інструментів ШІ

Хоча інструменти ШІ для автоматизації створення текстів і шаблонів можуть допомогти в оформленні документів, недбале або необережне їх застосування може створювати проблеми. Згенеровані без редагування документи часто мають стандартизований вигляд і не враховують специфіку завдань або вимог клієнта. У результаті такий документ може здатися «штучним» і втратити довіру.

Невідповідність корпоративному стилю або бренду клієнта

Якщо документ не відповідає стилю та естетиці бренду клієнта, це може викликати сумніви щодо уваги до деталей і професіоналізму виконавця. Напр., юридичні фірми часто розробляють шаблони у своєму стилі, проте якщо документ готується для зовнішнього клієнта, слід враховувати його корпоративні кольори, шрифти або логотипи.

Перевантаження тексту інформацією та відсутність «повітря»

Часом правники намагаються надати максимально повну інформацію, що призводить до щільних текстових блоків без належних полів, пробілів між абзацами або візуальних відступів. Через це текст здається важким для читання, і його основні ідеї можуть

загубитися. Використання порожнього простору та відступів дозволяє виокремити ключові частини тексту, підвищуючи його доступність.

Недостатня увага до навігації

Довгі документи без чіткої структури, внутрішнього змісту або нумерації можуть бути важкими для орієнтації. Це створює додаткові складнощі при пошуку конкретної інформації. Для юридичних документів важливо передбачити навігаційні елементи – напр., таблицю змісту, нумерацію розділів і підрозділів або індексацію термінів.

Невідповідне форматування тексту

Часто текстовий контент юридичних документів форматований нерівномірно, що негативно впливає на візуальне сприйняття документа. Це можуть бути різні шрифти, неконсистентні заголовки та підзаголовки, різні стилі нумерації чи застосування жирного шрифту або курсиву без логіки. Така нестандартність може ускладнити прочитання та знижує загальне враження від документа.

Сучасний юридичний дизайн передбачає створення документів, які є не лише юридично грамотними, а й візуально привабливими та легкими для читання. Добре структуровані документи зі зрозумілою типографікою полегшують сприйняття тексту, є зручними як для правників, так і для клієнтів. Використання актуальних шрифтів, візуальних елементів, кольору і простору робить юридичний документ доступнішим, сучасним і зручним.

Типографіка істотно підвищує якість юридичних документів, робить їх читабельнішими, професійнішими та привабливішими. Коли текст структуровано і чітко поділено на абзаци з відповідними заголовками, клієнтові легше орієнтуватися у змісті документа. Оформлення тексту впливає на сприйняття інформації: достатній міжрядковий інтервал, вибір розбірливого шрифту та оптимальні поля допомагають уникнути втоми під час отримання великих обсягів інформації. Це особливо важливо для юридичних документів, які часто мають складний зміст і насичені спеціалізованими термінами.

Візуальна чіткість тексту полегшує пошук потрібної інформації, зокрема в документах із багаторівневою структурою. Правильне застосування стилів шрифтів для заголовків, підзаголовків і основного тексту допомагає створити логічну ієрархію, акцентуючи увагу на ключових елементах документа. У правничій сфері, де точність та організованість є основою роботи, вдала типографіка формує позитивне враження про документ та його автора.

Типографічний підхід також дозволяє правникам виокремлювати найважливіші тези без зайвого перевантаження тексту. Завдяки продуманому використанню відступів, стилів і розмірів шрифту можна сфокусувати увагу читача на аргументації, доказах або висновках, полегшуючи аналіз документа.

Доступність юридичних документів є однією з основ типографічної майстерності, яка значно поліпшує сприйняття і розуміння тексту. За рекомендаціями Метью Баттерика, що наведені в його книзі *«Typography for Lawyers»*, основні принципи доступності охоплюють правильний вибір шрифтів, структурування тексту, логічну ієрархію та візуальну чіткість.

Основні принципи типографіки в юридичних документах:

Вибір сучасних шрифтів

Для електронних документів, які становлять основну частину юридичної роботи сьогодні, рекомендовано використовувати сучасні шрифти без зарубок, такі як Arial, Calibri або Helvetica. Вони мають високий рівень читабельності на екрані, забезпечуючи чистий і сучасний вигляд документа. Шрифти із зарубками, такі як Times New Roman, можна використовувати лише для друкованих версій, та й те не в кожному випадку.

Згідно з Баттериком, обирати слід шрифти, які зберігають чіткість і професійний вигляд як у друкованому, так і в електронному форматі. Для юридичних документів він рекомендує класичні шрифти, такі як Times New Roman або Georgia для друку та Verdana або Calibri для електронних документів. Якщо документ оформлено шрифтом Calibri 12 pt, текст легше сприймається на екрані, що особливо важливо для читання на мобільних пристроях. Використання шрифтів на кшталт Comic Sans або декоративних гарнітур вважається недоречним і шкодить професійній подачі та сприйняттю документа.

Приклад: Для основного тексту електронного договору обирайте Calibri 11-12 pt, а для заголовків – Calibri Bold 14 pt, щоб створити чітку ієрархію і водночас забезпечити зручність читання на екрані.

Замість відступів першого рядка – використання міжабзацних інтервалів

Відступ у першому рядку колись широко використовувався, проте сучасні документи, особливо електронні, більше виграють від чіткої структури з рівними полями і відступами між абзацами. Міжабзацний інтервал замість традиційного відступу в першому рядку забезпечує чітке розмежування блоків тексту, що полегшує читання.

Завдання: Встановіть міжабзацний інтервал у розмірі 6-8 pt для юридичних документів, щоб уникнути візуальної перевантаженості.

Оптимальний міжрядковий інтервал

Для текстів із великою кількістю інформації, такими як договори чи судові документи, міжрядковий інтервал має бути не менше 1.15-1.5. Це дозволяє очам легко рухатись по рядках і знижує візуальне навантаження. Занадто щільні рядки створюють враження перевантаженості і ускладнюють читання, тоді як надто розріджений текст виглядає розірваним.

Приклад: Для угоди з кількома сторінками використовуйте міжрядковий інтервал 1.5 і встановіть поля на 2.5 см з усіх боків.

Структурування заголовків та підзаголовків

Для створення логічної структури документу варто використовувати ієрархію заголовків, яка чітко відображає розділи та підрозділи тексту. Сучасний підхід передбачає використання жирного шрифту та збільшеного розміру для заголовків і підзаголовків,

що робить документ зручним для навігації. Це візуально виокремлює ключові розділи та підрозділи, дозволяючи швидко переходити між різними частинами документа.

Приклад: Використовуйте Calibri Bold 14 pt для основних заголовків, Calibri Bold 12 pt для підзаголовків і звичайний Calibri 11 pt для основного тексту.

Візуальна структура та порожній простір

Збалансований дизайн документу потребує використання порожнього простору для створення «візуального дихання». Використання порожнього простору між розділами і підрозділами дозволяє уникнути перевантаженості тексту і робить документ структурованішим та зручнішим для читання.

Приклад: Розміщуйте текст із відступом між розділами не менше 12 pt, щоб створити візуальні блоки і полегшити читання.

Використання кольору для акцентів

Сучасний юридичний дизайн допускає обмежене використання кольору для привернення уваги до основних розділів або важливих пунктів. Напр., можна застосувати темно-синій або темно-сірий для заголовків, що додає документа офіційності і зберігає професійний вигляд.

Приклад: Застосуйте темно-синій колір для заголовків розділів у електронному договорі, щоб виокремити важливу інформацію, не порушуючи стиль.

Використання полів і вирівнювання

Правильні поля забезпечують документу «дихання» – простір навколо тексту, який допомагає не перевантажувати зорове сприйняття. Поля у 2,5 см створюють збалансований вигляд сторінки, залишаючи простір для нотаток і коментарів, що також створює естетично приємний вигляд. Текст має бути вирівняним по лівому краю, оскільки вирівнювання за дві сторони часто призводить до нерівномірного розташування слів та ускладнює читання.

Приклад:

Оригінал з поганою типографікою	Виправлений варіант з поліпшеною типографікою
Шрифт: Arial, 10 pt Інтервал: 1.0 Поля: стандартні, відсутній відступ для кожного абзацу	Шрифт: Georgia, 12 pt Інтервал: 1.15 Поля: 2,5 см, відступи між абзацами 6 пт

Структура юридичних документів

1. Чітка організація розділів

Юридичний документ повинен мати логічну структуру з чіткими розділами і підрозділами, що дозволяє швидко відшукувати необхідну інформацію. Усі основні положення (напр., вступ, обов'язки сторін, умови договору) слід розподілити за окремими розділами для зручності навігації.

Приклад: У типовому договорі обов'язки сторін, умови оплати та порядок вирішення спорів розташовуються в окремих розділах, що знижує ймовірність плутанини.

2. Використання таблиць та візуальних елементів

Сучасний юридичний дизайн активно використовує таблиці, інфографіку та діаграми для надання складної інформації в наочному форматі. Це особливо корисно для договорів, де є чіткий розподіл обов'язків, фінансові аспекти.

Приклад: У договорі про надання послуг можна додати таблицю, яка відображає графік платежів або розподіл відповідальності сторін.

3. Інформаційна ієрархія

Найважливішу інформацію слід розміщувати на початку документа або в перших параграфах відповідного розділу, тоді як додаткову і менш важливу – наприкінці. Це дозволяє читачеві одразу отримати уявлення про основні умови, не заглиблюючись у деталі.

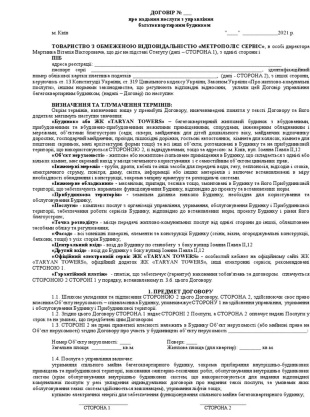
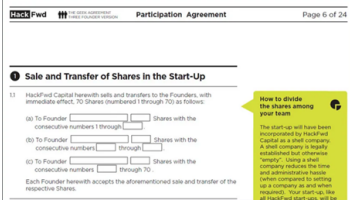
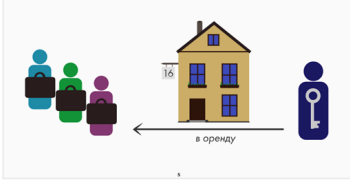
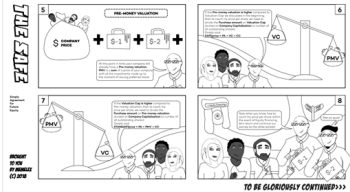
4. Відповідність корпоративному стилю та бренду

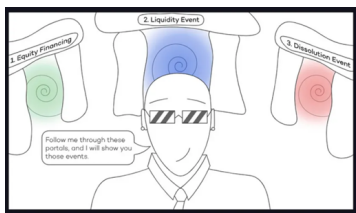
Якщо документ створюється для конкретного клієнта, він має відповідати стилю та естетиці цього клієнта або юридичної фірми. Використання корпоративних кольорів, шрифтів і логотипів створює цілісний образ і сприяє брендуванню документа.

Приклад: Договір для компанії з корпоративними кольорами синього і сірого може використовувати ці кольори для заголовків, щоб забезпечити візуальну цілісність.

Сучасний юридичний дизайн поєднує зрозумілу типографіку, логічну структуру та візуальні акценти, що допомагає підвищити якість документа, зробити його зрозумілішим і зручнішим для використання. Це не лише поліпшує сприйняття тексту, а й сприяє формуванню позитивного іміджу юридичної фірми або клієнта.

Типи візуального оформлення юридичних документів

Тип оформлення	Характеристика	Приклади використання	Приклади оформлення
Текстовий документ (стандартний текст)	Основний текстовий формат із послідовними абзацами, без значних графічних елементів або складної структури. Підходить для офіційних документів у формальному стилі	Судові рішення, процесуальні документи, офіційні листи	
Текст із чіткою ієрархією	Документ із заголовками, підзаголовками, списками, що створює логічну структуру і полегшує навігацію	Договори, угоди з великою кількістю пунктів	
Інфографіка	Використання графічних елементів, таких як діаграми, графіки, таблиці, для візуалізації складної інформації та зменшення текстового навантаження	Презентація статистики, взаємозв'язки у договорах	
Документ з ілюстраціями або коміксами	Ілюстрації або графічні сцени, що пояснюють правові положення або сценарії. Підходить для візуалізації юридичних	Інструкції для клієнтів, матеріали для правової освіти	

	концепцій для неправників		
Відео- або мультимедійний документ	Відеоінструкції або мультимедійні презентації, що інтерактивно пояснюють положення договору чи надають інструкції	Інтерактивні документи для онлайн-платформ, інструкції для клієнтів	
Інтерактивні елементи у цифрових документах	Використання інтерактивних функцій (гіперпосилання, випадальні меню, вбудовані форми) для зручності навігації та персоналізації контенту	Документи, що створюються за допомогою чат ботів шляхом відповіді на запитання боту	

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Особливості юридичного письма для різних видів юридичних документів

Ви приватний правник у м. Києві. До вас звернулося кілька клієнтів за допомогою в написанні юридичних документів. Оберіть, кому ви можете допомогти (не менше 3):

1. директор підприємства попросив скласти управлінський наказ;
2. голова Київської міської адміністрації звернувся за допомогою у складенні кадрових наказів про прийняття на роботу, надання відпустки і звільнення з роботи;
3. член профспілки звернувся з проханням допомогти в написанні трудового договору;
4. студент звернувся з проханням скласти заяву чи скаргу до Університету (вільна тема);
5. народний депутат звернувся за допомогою щодо створення законопроекту, зокрема супроводжувальних документів (вільна тема).

2. Дизайн та типографіка юридичних документів

Ви і ваш колега вирішили укласти договір (вільна тема). Використайте навички юридичного дизайну для забезпечення чіткості та легкості розуміння.

Практичні поради:

Визначте тему договору. Наприклад, це можуть бути договори про спільну діяльність, надання послуг, купівлю-продаж чи будь-яка інша тема за вашим вибором.

Застосуйте принципи юридичного дизайну для поліпшення зрозумілості та доступності. Використовуйте чіткі заголовки, списки, графічні елементи та інші засоби для полегшення сприйняття інформації.

Створіть логічну структуру договору, розміщуючи розділи, пункти та підпункти в послідовності, що легко читається та є зрозумілою.

Використовуйте прості та зрозумілі речення, уникайте надмірної юридичної термінології. Дефініції та терміни, які можуть викликати плутанину, слід пояснювати. Застосовуйте поради щодо ефективного та спрощеного письма з теми 8.

Додайте графічні елементи, які можуть сприяти зрозумілості (напр., діаграми, схеми або ілюстрації, що підтримують важливі положення договору).

Додайте в межах офіційно-ділового стилю свої унікальні елементи договору, які відповідають обраній темі та сприяють його зрозумілості (напр., персональні лого, печатки, специфічний шрифт, особливе форматування тексту тощо).

3. Альтернативне практичне заняття «Створення юридичних документів за допомогою промпт інжинірингу»

Мета завдання: Навчити студентів створювати чіткі та інформативні промпти для генерації юридичних документів за допомогою ChatGPT. Це завдання допоможе зрозуміти, як формулювати інструкції для створення професійних юридичних текстів, зокрема договорів, із застосуванням сучасних принципів юридичного дизайну.

1. Вибір теми договору

Визначте основну тематику договору, щоб ChatGPT міг створити релевантний текст. Чітко зазначте, хто є сторонами договору (напр., компанія і підрядник) та які їхні основні обов'язки.

Приклади тем: Договір про спільну діяльність, договір надання послуг, договір купівлі–продажу, оренди, ліцензійна угода та ін.

2. Опис структури договору

Для того, щоб отримати структурований текст, вкажіть основні розділи, які хочете бачити в документі. Це дозволить ChatGPT організувати інформацію відповідно до юридичних вимог. Перелічіть розділи послідовно, як ви хочете їх бачити в документі.

Напр., «Додай розділ про конфіденційність після розділу про обов'язки сторін».

Приклад розділів: Вступ (положення про сторони), предмет договору, обов'язки сторін, терміни, оплата, порядок розірвання, вирішення спорів тощо.

3. Деталі оформлення для юридичного дизайну

Використання чіткого дизайну та структурування інформації допоможе зробити документ зрозумілішим і доступнішим для всіх сторін. У промпті можна вказати, щоб ChatGPT застосував елементи дизайну, які поліпшують читабельність документа. Запитайте ChatGPT про використання графічних елементів, таких як таблиці чи діаграми, щоб текст був візуально доступнішим.

Приклади:

1. Використовувати нумеровані списки для пунктів договору.
2. Додавати підзаголовки та виокремлювати основні пункти.
3. Створити таблицю для розподілу обов'язків між сторонами, якщо це підвищить зрозумілість.

Формулювання простої та зрозумілої мови

Для створення документів, зрозумілих для широкої аудиторії, важливо уникати складної юридичної мови. У промпті можна вказати, щоб ChatGPT пояснював терміни або спрощував юридичні формулювання.

Приклад: «Використовуй просту мову, уникай надмірної юридичної термінології. Пояснюй складні терміни в тексті».

Формулювання основних вимог

Визначте чіткі ключові умови договору, такі як строк, порядок оплати, штрафні санкції та порядок розірвання договору. Чим конкретніше ці вимоги будуть прописані в промпті, тим чіткіше ChatGPT зможе сформулювати відповідні положення в тексті.

Напр., «Вкажи, що послуга повинна бути надана протягом 30 днів з моменту підписання договору», або «Передбач штраф у розмірі 5 % за кожний день прострочення».

Створення прикладу промпту

Напишіть приклад промпту для створення договору з чіткими вимогами, щоб студенти зрозуміли, як формувати запити для ChatGPT.

Приклад промпту: «Створи проєкт договору про надання консультаційних послуг між компанією «Альфа» та консультантом.

Договір повинен містити такі розділи: Вступ, Предмет договору, Обов'язки сторін, Порядок оплати, Термін дії, Умови конфіденційності, Порядок розірвання, Вирішення спорів.

Використовуй просту та зрозумілу мову, поясни складні терміни у тексті. Застосуй чіткі заголовки для кожного розділу та короткі пункти, які полегшують сприйняття інформації. Додай таблицю для розподілу обов'язків між сторонами. Договір повинен бути коротким і зрозумілим».

Фіналізація завдання

Оцініть текст з точки зору юридичного дизайну, спрощення мови та логіки структури. Обов'язково перевірте відповідність законодавству і правильність контексту, що сформовано за допомогою ШІ. Після цього відправити посилання на спілкування з ChatGPT викладачу для перевірки.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Підгайний М. Дизайн рішень Верховного Суду [Електронний ресурс]. Medium. 2018. URL: <https://medium.com/@nikitapodgainiy/%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD-%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83-b94ec54ac1ad>
2. Підгайний М. Договір як елемент сервісу [Електронний ресурс]. Medium. 2019. URL: <https://medium.com/@nikitapodgainiy/%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80-%D1%8F%D0%BA-%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%83-9e5546baf1e3>
3. Юридичні інновації та стартапи: підручник. За заг. ред. В. Пряміцина. Київ, 2024. URL: <https://legaldesignlab.com.ua/pidruchnik>
4. Law by Design by Margaret Hagan. URL: <https://lawbydesign.co/>

Інші матеріали:

1. Апарат Верховної Ради України. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки [Електронний ресурс]. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
2. Онлайн-курс: Візуалізація даних: https://courses.prometheus.org.ua/courses/IRF/DV101/2016_T3/about
3. Лекції «Креативної практики»: <https://cases.media/creativepractice/lectures>
4. Лекції з дизайну у бібліотеці прожектора: <https://prjctr.com/library>

ТЕМА 12. ШІ В ЮРИДИЧНОМУ АНАЛІЗІ ТА ПИСЬМІ

ОСНОВНІ ПИТАННЯ

1. Роль ШІ в юридичній освіті та практиці.
2. Види ШІ для юридичного письма та їх особливості.
3. Етичні аспекти та захист даних при роботі з ШІ.
4. Практичне застосування ШІ (документи, редагування, переклад).
5. Методи викладання з використанням ШІ.
6. Створення навчальних матеріалів та кейсів з ШІ.
7. Обмеження ШІ та професійне судження правника.
8. Оцінювання роботи студентів при використанні ШІ.

МЕТА

1. Сформулювати розуміння можливостей та обмежень ШІ в контексті юридичного письма.
2. Запропонувати практичні методи та стратегії для інтеграції ШІ в навчальний процес.
3. Окреслити ключові етичні аспекти використання ШІ в юридичній практиці.
4. Забезпечити викладачів ресурсами та ідеями для розробки навчальних матеріалів з використанням ШІ.

1. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШІ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Розвиток навичок роботи з ШІ та їх інтеграція в юридичну практику

У сучасному світі ефективне використання ШІ стає невід'ємною частиною правничої професії. У цьому розділі розглядаються ключові аспекти розвитку необхідних навичок та їх практичного застосування у правничій діяльності.

Мистецтво формулювання запитів

Ефективна взаємодія із системами ШІ починається з правильного формулювання запитів, або промптів. Це можна порівняти з мистецтвом ставити правильні запитання свідку в суді – чим точніше та конкретніше сформульоване питання, тим кориснішою для розгляду справи буде відповідь. При формулюванні запитів до ШІ важливо дотримуватися кількох ключових принципів.

Перший принцип – надання повного контексту. Напр., на відміну від загального запиту «проаналізуй цей договір» ефективніший запит виглядатиме так: «Проаналізуй цей договір оренди комерційної нерухомості з погляду українського законодавства,

звертаючи особливу увагу на положення про відповідальність сторін та порядок вирішення спорів».

Другий принцип – чітке визначення бажаного результату. Корисно вказати, в якому форматі ви хочете отримати відповідь. Напр.: "Надай аналіз у вигляді структурованого документа з основними ризиками, рекомендаціями та посиланнями на відповідні норми права».

Третій принцип – використання поетапного підходу. Складні завдання ліпше розбивати на менші частини. Напр., спочатку попросити ШІ проаналізувати загальну структуру документа, потім зосередитися на конкретних розділах, і нарешті – запитати про специфічні юридичні ризики.

Системний підхід до верифікації

Перевірка отриманої від ШІ інформації є критично важливим етапом роботи. Ця процедура повинна стати такою ж природною, як і перевірка джерел при написанні наукової роботи.

Насамперед слід перевіряти актуальність норм права, на які посилається ШІ (докладніше – див. теми 4, 5). Це особливо важливо, враховуючи, що бази знань ШІ можуть не містити найновіших змін у законодавстві. Корисно створити власний чек-лист для перевірки, який міститиме:

1. Перевірку чинності згаданих законодавчих актів.
2. Пошук останніх змін до відповідних нормативно-правових актів та інших юридичних джерел; аналіз релевантної судової практики.
3. Консультації з офіційними джерелами правової інформації.

Які інструменти обрати?

Сучасний ринок пропонує широкий спектр інструментів ШІ для юридичної практики – від спеціалізованих систем для аналізу судових рішень до програм для автоматизації документообігу. Однак саме великі мовні моделі (Large Language Models, LLMs) здійснили революційний вплив на роботу правників, суттєво розширивши можливості для аналізу, створення та обробки юридичних текстів.

Як працюють мовні моделі: базове розуміння для юридичної практики

Уявіть мовні моделі як колегу, який десятиліттями сидів у бібліотеці, швидко читаючи кожную книжку, але ніколи не виходячи з будівлі. Своєрідний ерудит, який може цитувати тексти з неймовірною точністю, але іноді плутає вівторок із лютим.

Ці системи досконало виявляють тонкі закономірності у величезних обсягах тексту — подібно до того, як досвідчений юрист помічає повторювані теми в тисячах справ. По суті, це ймовірнісні машини, які передбачають, які слова зазвичай слідують за іншими в осмислений спосіб.

Хоча вони можуть красномовно обговорювати рішення Верховного Суду чи квантову механіку, їм бракує фундаментального розуміння, яке приходить із реальним досвідом. Вони більше схожі на складні механізми передбачення тексту, ніж на справжніх знавців.

Переваги

1. Швидкий синтез інформації з величезної текстової бази
2. Послідовне застосування вивчених шаблонів
3. Невтомне опрацювання великих обсягів тексту

Обмеження

1. Відсутність реального досвіду для обґрунтування знань
2. Неможливість самостійно перевірити фактичну точність
3. Можуть впевнено представляти правдоподібну, але неправильну інформацію

Мовні моделі — це не просто обробники документів, а ймовірнісні розподіли, загорнуті в слова, навчені балансувати між знаннями та передбаченнями. Як той блискучий колега, який може цитувати будь-який закон, але все ще потребує допомоги з кавоваркою.

Токени: основна одиниця обробки тексту

Уявімо, що ви розбираєте складний юридичний документ. Спочатку ви ділите його на розділи, потім на параграфи, речення і, нарешті, на окремі слова. Схожим чином працює токенизація — розбиття тексту на найменші значущі частинки, які розуміє штучний інтелект.

Це можуть бути цілі слова: «суд», «право». Частини слів: у слові «законодавство» може бути три токени — «закон|дав|ство» — Окремі символи: розділові знаки, пробіли, спеціальні знаки.

Прості, часто вживані слова зазвичай = один токен. Рідкісні чи складні слова можуть потребувати кількох токенів. Різні мови потребують різної кількості токенів для однакового змісту

Кожна модель має свою «межу уваги» — максимальну кількість токенів, які вона може опрацювати за раз. Наприклад, Claude 3 може працювати з текстом до 200 000 токенів — це приблизно як 150 сторінок тексту.

Користування моделями оплачується за кількістю токенів. Наприклад: — AWS бере 3,50\$ за мільйон токенів — GPT-4 коштує 15\$ за мільйон токенів

Як з цим працювати ефективно?

1. Подавайте лише важливу інформацію
2. Обирайте модель під конкретне завдання
3. Враховуйте, що різні мови потребують різної кількості токенів
4. Формулюйте запити чітко й лаконічно

Токени — це як цеглинки, з яких будується розуміння тексту штучним інтелектом. Що краще ви розумієте, як вони працюють, то ефективніше зможете використовувати мовні моделі у своїй роботі.

Феномен «галюцинацій»: коли ШІ «вигадує» інформацію

Уявіть молодого правника, який, не бажаючи визнати прогалини у своїх знаннях, іноді додумує деталі справи чи юридичні правила, зокрема норми права. Так само й мовні моделі можуть «галюцинувати» – генерувати переконливу, проте неточну чи взагалі вигадану інформацію, зокрема:

1. Судові рішення, яких не існує.
2. Вигадані статті законів.
3. Неправильні посилання на джерела.
4. Неточні дати або цифри.

Важливість перевірки: універсальний принцип

Цікаво, що необхідність перевірки інформації – це не унікальна проблема ШІ. Досвідчені правники знають, що перевіряти потрібно будь-яке джерело інформації, зокрема:

1. Свідчення клієнтів.
2. Висновки колег.
3. Експертні думки.
4. Власні припущення та висновки.

Порівняння надійності людей та ШІ:

1. Люди можуть помилятися через втому, неуважність або емоційне залучення.
2. ШІ може «галюцинувати» через обмеження своєї архітектури.
3. І люди, і ШІ можуть бути переконливими, навіть коли помиляються.
4. Обидва джерела вимагають систематичної перевірки.

Контекстне вікно: обмеження пам'яті.

Як і людина, яка може тримати в активній пам'яті обмежений обсяг інформації, мовні моделі мають «контекстне вікно» – максимальний обсяг тексту, який вони можуть обробляти одночасно. Це важливо враховувати при:

1. Аналізі великих юридичних документів.
2. Роботі з комплексними справами.
3. Порівнянні різних версій документів.
4. Підготовці складних юридичних висновків.

Практичні рекомендації для роботи

Для ефективної роботи з мовними моделями варто:

1. Використовувати їх як першого помічника для чернеткової роботи.
2. Завжди перевіряти згадані норми права та інші юридичні правила в офіційних джерелах.
3. Верифікувати важливі факти через кілька незалежних джерел.
4. Застосовувати професійне судження для оцінки логічності відповідей.

Щодо роботи з людьми:

1. Не приймати інформацію на віру, навіть від авторитетних джерел.
2. Документувати джерела інформації та підстави для висновків.
3. Впроваджувати системи перехресної перевірки важливих документів.
4. Розвивати культуру відкритого визнання та виправлення.

Розуміння базових принципів роботи ШІ допомагає ефективніше використовувати ці інструменти в юридичній практиці. При цьому важливо пам'ятати, що необхідність перевірки та верифікації є універсальним принципом роботи з будь-якими джерелами інформації – хоч людиною, хоч машиною. Професійний правник повинен розвивати системний підхід до верифікації інформації, незалежно від її джерела.

Класифікація мовних моделей за способом доступу до інформації

Мовні моделі можна розділити на дві основні категорії залежно від їхньої здатності отримувати доступ до актуальної інформації через Інтернет.

На момент написання цього посібника деякі системи, такі Claude та LLaMA, працюють на основі знань, отриманих під час навчання, без можливості доступу до актуальної інформації через Інтернет. Це можна порівняти з досвідченим правником, який працює без доступу до правових баз даних – він спирається на свої знання та досвід, проте може потребувати додаткової перевірки актуальності інформації.

Основні переваги:

1. Висока швидкість обробки інформації.
2. Стабільність та передбачуваність відповідей.
3. Потужні можливості для аналізу та структурування наданої інформації.
4. Здатність працювати з великими обсягами тексту в рамках одного контексту.

Ці моделі особливо ефективні для:

1. Структурування та редагування юридичних документів.
2. Аналізу наданих правових документів.
3. Генерації проєктів юридичних текстів.
4. Перефразування та стилістичного поліпшення текстів.
5. Роботи з великими за обсягом документами.

Мовні моделі з доступом до Інтернету

Такі системи, як Perplexity, Bing AI, Gemini та розширена версія ChatGPT4, мають можливість отримувати актуальну інформацію через Інтернет. Це схоже на роботу правника з постійним доступом до актуальних правових баз даних та можливістю миттєвої перевірки інформації.

Ключові можливості:

1. Доступ до актуальної правової інформації.
2. Можливість перевірки поточного стану законодавства.
3. Здатність відшукувати та аналізувати нові судові рішення.
4. Моніторинг законодавчих змін.
5. Пошук та аналіз актуальної юридичної практики

Такі моделі найліпше підходять для:

1. Юридичних досліджень.
2. Перевірки актуальності правових норм.
3. Пошуку релевантної судової практики.
4. Моніторингу змін у законодавстві.
5. Аналізу поточних правових тенденцій.

Комбінований підхід у юридичній практиці

Найефективніша стратегія полягає у комбінуванні обох типів мовних моделей, подібно до того, як досвідчений правник поєднує свої знання з актуальною інформацією з правових баз даних. Наприклад:

1. Використання моделей з доступом до Інтернету для початкового пошуку та збору інформації.
2. Передача зібраних матеріалів автономним моделям для глибокого аналізу та структурування.
3. Повторна перевірка результатів за допомогою моделей з доступом до Інтернету.

Цей підхід дозволяє:

1. Забезпечити повноту та актуальність інформації.
2. Провести глибокий аналіз великих обсягів тексту.
3. Гарантувати точність та релевантність результатів.
4. Ефективно працювати з різними типами юридичних завдань.

Важливо розуміти, що мовні моделі – це лише один, хоча й надзвичайно потужний, інструмент в арсеналі сучасного правника. Вони доповнюють, проте не замінюють професійне судження та експертизу правника, традиційні правові бази даних та спеціалізоване юридичне програмне забезпечення. Ефективне використання мовних моделей вимагає розуміння їхніх можливостей та обмежень, а також вміння інтегрувати їх у традиційні робочі процеси юридичної практики.

Доступність та ціни інструментів ШІ

Важливо розуміти, що ціни та умови доступу до інструментів ШІ постійно змінюються, оскільки ця галузь швидко розвивається. Замість надання конкретних цін, які можуть швидко застаріти, розглянемо загальні моделі доступу та чинники, які варто враховувати при виборі інструментів ШІ для юридичної роботи.

Моделі доступу до ШІ-інструментів

Безкоштовні версії часто пропонують базову функціональність з певними обмеженнями щодо кількості запитів або функцій. Це хороший варіант для початкового ознайомлення та навчання.

Платні підписки зазвичай надають розширений функціонал та більші ліміти використання. Вартість може залежати від обраного тарифного плану та потреб користувача. Зазвичай вони коштують в районі 20 доларів США на місяць.

Корпоративні рішення передбачають спеціальні умови та розширені можливості для організацій, зокрема додаткові функції безпеки та конфіденційності.

Чинники, що впливають на вартість:

1. Обсяг використання (кількість запитів або токенів).
2. Потрібний рівень функціональності.
3. Необхідність доступу до спеціалізованих функцій.
4. Кількість користувачів.
5. Вимоги до безпеки та конфіденційності даних.

Рекомендації щодо вибору:

1. Почніть з безплатних версій для оцінки можливостей різних інструментів та визначення своїх потреб.
2. Проаналізуйте свої типові завдання та очікуваний обсяг використання, щоб оцінити необхідність переходу на платні версії.
3. Регулярно перевіряйте актуальні ціни та умови використання на офіційних сайтах розробників, оскільки вони можуть змінюватися.
4. Ураховуйте не лише прямі витрати на підписку, а й потенційну економію часу та ресурсів при використанні ШІ.
5. Для навчальних закладів часто доступні спеціальні освітні тарифи та програми, про які варто дізнатися безпосередньо у постачальників послуг.

Примітка: Для отримання актуальної інформації про ціни та умови використання конкретних інструментів ШІ рекомендуємо звертатися безпосередньо до офіційних сайтів відповідних сервісів або їхніх представників, оскільки ця інформація регулярно оновлюється.

2. МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ШІ

Інтеграція ШІ в навчальний курс

Інтеграція ШІ в навчальний курс «Правничі дослідження, юридичний аналіз, аргументція та письмо» вимагає ретельного перегляду та оновлення навчальної програми. Цей процес має відображати реалії сучасної юридичної практики та готувати студентів до ефективного використання ШІ в їхній майбутній професійній діяльності.

Ключові аспекти оновлення програми:

Введення базових понять ШІ

Зробіть вступний модуль, який пояснює основи роботи ШІ та його застосування в юридичній сфері.

Розгляньте різні типи ШІ-систем та їх специфіку в контексті юридичного письма.

Інтеграція ШІ в наявні модулі

Перегляньте кожний модуль курсу та визначте, де можна ефективно використовувати ШІ.

Напр., аналіз юридичних документів, створення шаблонів юридичних документів з використанням ШІ, спрощення юридичних текстів тощо.

Створення нових модулів

Розробіть окремі модулі, присвячені специфічним аспектам використання ШІ в юридичному письмі.

Приклади тем: «ШІ в юридичних дослідженнях», «Етичні аспекти використання ШІ в юридичній практиці».

Оновлення практичних завдань

Модифікуйте наявні завдання, вмістивши в них елементи роботи з ШІ.

Створіть нові завдання, які демонструють переваги та обмеження використання ШІ. Приклади завдань, надані в цьому документі.

Перегляд оцінювання

Адаптуйте критерії оцінювання, враховуючи використання ШІ студентами. Розробіть нові методи оцінки навичок ефективної взаємодії з ШІ.

Впровадження ШІ в навчальний процес вимагає адаптації методів викладання. Ось кілька ефективних підходів:

Демонстрація та практика. Проводьте живі демонстрації використання ШІ для різних юридичних завдань. Надавайте студентам можливість практикуватися з ШІ-системами під вашим керівництвом.

Порівняльний аналіз. Запропонуйте студентам виконати завдання традиційним способом та з використанням ШІ. Обговоріть різницю в результатах, ефективності та якості.

Проблемно-орієнтоване навчання. Створюйте реалістичні сценарії, де студенти мають розв'язувати юридичні проблеми з використанням ШІ.

Заохочуйте критичне мислення і творчий підхід до використання ШІ.

Групові проєкти. Організуйте групову роботу над проєктами, де студенти можуть розподілити ролі та використовувати ШІ для різних аспектів юридичного письма.

Рефлексія та обговорення. Регулярно проводьте обговорення досвіду використання ШІ. Заохочуйте студентів ділитися своїми спостереженнями, труднощами та успіхами.

Етичні аспекти використання ШІ в юридичній освіті

Інтеграція ШІ в юридичну освіту та практику відкриває нові можливості, натомість також створює низку етичних викликів. Важливо, щоб студенти-правники не лише навчилися ефективно використовувати ШІ, а й розуміли етичні наслідки його застосування. Цей розділ розглядає ключові принципи та етичні аспекти використання ШІ в юридичному письмі та пропонує рекомендації щодо їх адресації в навчальному процесі.

Загальні принципи використання ШІ

1. ШІ ліпше розглядати як помічника в роботі. Він може значно полегшити багато процесів, однак важливо пам'ятати, що людина керує процесом і відповідає за кінцевий результат.
2. ШІ – чудовий інструмент для підвищення ефективності роботи. Однак він не замінює професійну експертизу та досвід в юридичній сфері.
3. Знання ШІ можуть бути обмеженими або застарілими. Навіть системи з доступом до Інтернету не завжди мають повну чи актуальну інформацію. Тому важливо перевіряти ключові дані.
4. ШІ може створювати дуже переконливі тексти, які, проте, не завжди є точними. Рекомендовано завжди критично оцінювати отриману інформацію та перевіряти ключові факти.
5. Чим чіткіше та детальніше сформульовано запит, чим ліпше використано модель, чим більше використано правильного контексту, тим кориснішою буде відповідь ШІ. Якісні відповіді сильно залежать від цієї комбінації параметрів і від навичок того, хто ними користується.
6. Навіть на однакові запити ШІ може давати різні відповіді (як і люди). Це нормально і може навіть допомогти розглянути питання з різних боків, проте це також треба враховувати як потенційний ризик, особливо в тих умовах, коли треба працювати з типовою та повторюваною інформацією і потрібна певна передбачуваність.

Конфіденційність і захист даних

В юридичній практиці збереження конфіденційності інформації клієнтів є критично важливим. Використання ШІ створює нові виклики для захисту даних, які студенти повинні усвідомлювати.

Рекомендації для викладачів:

1. Поясніть студентам, що найбезпечніший спосіб захистити конфіденційні дані – це не додавати їх у ШІ-системи взагалі.
2. Навчіть студентів розпізнавати, яка інформація є чутливою або конфіденційною в юридичному контексті. Це можуть бути персональні дані клієнтів, комерційні таємниці тощо.
3. Обговоріть альтернативні методи роботи з конфіденційною інформацією, такі як використання узагальнених або вигаданих даних для отримання порад від ШІ.
4. Якщо використання реальних даних неминуче, навчіть студентів базових методів анонімізації – напр., заміні імен на псевдоніми або видаленню специфічних деталей, які можуть ідентифікувати фізичну особу чи організацію.

Розуміння обмежень ШІ

ШІ є потужним інструментом, проте не заміною професійного судження правника. ШІ може припуститися помилок, і кінцева відповідальність за результат залишається за людиною. Критично важливо перевіряти результати роботи ШІ.

Рекомендації для викладачів:

1. Поясніть студентам, що результати роботи ШІ завжди потребують перевірки людиною.
2. Навчіть студентів критично оцінювати відповіді ШІ, особливо в складних юридичних питаннях.
3. Наведіть приклади типових помилок, які може робити ШІ в юридичному контексті – напр., неправильне тлумачення контексту закону або нехтування важливими деталями справи, неправильне визначення термінів, посилання на закони, які вже втратили чинність.
4. Заохочуйте студентів використовувати ШІ як допоміжний інструмент, а не як заміну власному аналізу та міркуванням.
5. Обговоріть важливість регулярного оновлення знань про можливості та обмеження ШІ-систем, які постійно розвиваються.
6. Проведіть моделювання ситуацій, коли ШІ припустився помилки в юридичному документі. Нехай студенти обговорять, хто несе відповідальність та які можуть бути юридичні наслідки.
7. Розробіть процес перевірки результатів роботи ШІ. Навчіть студентів систематично перевіряти факти, логіку аргументації та відповідність законодавству в документах, створених за допомогою ШІ

3. ОГЛЯД ЗАСТОСУВАННЯ ШІ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ТА НАВЧАННІ

Робота з юридичними документами. ШІ може:

1. допомогти з генерацією проєктів договорів, позовних заяв, меморандумів та інших документів;
2. проаналізувати структуру потенційних документів;
3. виявити потенційні юридичні ризики в документах;
4. надати пропозиції щодо поліпшення тексту та структури документів.

Стилістична адаптація. ШІ може:

1. писати документи в певному стилі (формальний, простий, технічний);
2. спрощувати складні юридичні тексти;
3. переписувати прості тексти у формальнішому юридичному стилі та навпаки.

Редагування та перевірка. ШІ може:

1. виявляти граматичні та пунктуаційні помилки;
2. перевіряти стилістичну узгодженість;
3. виявляти юридичні неточності;
4. надавати пропозиції щодо поліпшення формулювань.

Дослідження та аналіз правової інформації. ШІ може:

1. шукати релевантну інформацію на задану тему;
2. узагальнювати великі обсяги правової інформації;
3. виокремлювати ключові аспекти у справах;
4. порівнювати різні версії тексту.

Примітка: При використанні ШІ для досліджень варто враховувати, що: не всі ШІ мають доступ до Інтернету; ШІ може надавати неактуальну інформацію; результати, які надав ШІ, завжди потребують перевірки.

Навчальні інструменти. ШІ може:

1. створювати навчальні матеріали;
2. генерувати юридичні ситуації для практичних занять;
3. генерувати ідеї для завдань та кейсів.

Приклади використання ШІ в юридичному письмі

Аналіз ризиків

Мета: Виявлення потенційних юридичних ризиків.

Запит до ШІ: «Проаналізуй прикріплений договір про надання послуг та вияви потенційні ризики для працівника».

Очікуваний результат: Список потенційних юридичних ризиків з поясненнями.

Аналіз ризиків:

1. Нечітке визначення обсягу послуг

- Ризик: Розділ «Предмет договору» містить розмите формулювання «інші супутні послуги за запитом замовника».
- Пояснення: Це може призвести до необґрунтованого розширення обсягу робіт без відповідної додаткової оплати.

2. Жорсткі терміни виконання

- Ризик: Встановлено фіксовані терміни виконання без врахування можливих затримок з боку замовника.
- Пояснення: Виконавець може нести відповідальність за прострочення, навіть якщо воно спричинене діями замовника.

3. Одностороння зміна умов договору

- Ризик: Пункт про право замовника вносити зміни до технічного завдання в односторонньому порядку.
- Пояснення: Це може призвести до збільшення обсягу робіт без перегляду вартості послуг.

4. Необмежена відповідальність виконавця

- Ризик: Відсутність обмеження суми відповідальності виконавця за можливі збитки.
- Пояснення: У разі виникнення значних збитків, виконавець може зіткнутися з катастрофічними фінансовими наслідками.

5. Нечіткі критерії прийняття робіт

- Ризик: Відсутність чітко визначених критеріїв прийняття результатів послуг замовником.
- Пояснення: Це може призвести до суб'єктивної оцінки якості роботи та необґрунтованої відмови від прийняття послуг.

Пояснення юридичного терміна

Мета: Пояснення складного юридичного терміна простою мовою

Запит до ШІ: «Поясни юридичний термін «consideration» простою мовою, наведи приклади та опиши його значення в контексті договірного права»

Вихідний термін: Consideration (зустрічне задоволення)

Пояснення терміну «consideration» простою мовою

«Consideration» (часто перекладається як «зустрічне задоволення») - це юридичний термін, який означає «щось цінне», що кожна сторона договору обіцяє дати або зробити для іншої. Це як обмін в договорі: «я даю тобі це, а ти мені - те».

Простими словами, це можна пояснити так:

- Коли ви укладаєте договір, кожна сторона повинна отримати щось цінне від іншої.
- Це «щось цінне» і є «consideration».
- Без цього «обміну цінностями» договір може бути недійсним у країнах загального права (як США чи Велика Британія).

Приклади «consideration»:

1. У договорі купівлі-продажу:
 - Покупець дає гроші (це його «consideration»)
 - Продавець дає товар (це його «consideration»)
2. У трудовому договорі:
 - Працівник дає свою працю (це його «consideration»)
 - Роботодавець дає зарплату (це його «consideration»)
3. В договорі оренди:
 - Орендар платить гроші (це його «consideration»)
 - Орендодавець дає право користуватися приміщенням (це його «consideration»)

Важливі моменти про «consideration»:

- Не обов'язково бути грошима - це може бути обіцянка щось зробити або не робити.
- Не має бути рівноцінним - важливо, щоб обидві сторони вважали це цінним для себе.

Переклад тексту. ШІ може перекладати юридичні документи різними мовами.

Мета: Переклад юридичного тексту з англійської на українську мову.

Запит до ШІ: «Переклади цей уривок з договору про нерозголошення з англійської на українську мову, зберігаючи юридичну термінологію»

Вихідний текст:

1. Конфіденційна інформація

1.1. Для цілей цього Договору «Конфіденційна інформація» означає будь-яку інформацію, що стосується діяльності Розкриваючої сторони, яка не є загальнодоступною, включаючи, але не обмежуючись, технічну, комерційну, фінансову інформацію, ноу-хау, винаходи, специфікації, формули, зразки, дані, креслення, програмне забезпечення, бізнес-плани, інформацію про клієнтів та списки клієнтів. Конфіденційна інформація може бути представлена в усній, письмовій, електронній або іншій формі.

1.2. Отримуюча сторона зобов'язується зберігати Конфіденційну інформацію в таємниці та не розкривати її третім особам без попередньої письмової згоди Розкриваючої сторони. Отримуюча сторона зобов'язується вживати всіх необхідних заходів для захисту Конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу, використання, копіювання або розкриття, застосовуючи принаймні такий же ступінь обережності, який вона застосовує для захисту власної конфіденційної інформації подібної важливості.

Очікуваний результат: Точний переклад англійською мовою

1. Confidential Information

1.1. For the purposes of this Agreement, "Confidential Information" means any information relating to the activities of the Disclosing Party that is not publicly available, including, but not limited to, technical, commercial, financial information, know-how, inventions, specifications, formulas, samples, data, drawings, software, business plans, customer information, and customer lists. Confidential Information may be presented in oral, written, electronic, or any other form.

1.2. The Receiving Party undertakes to keep the Confidential Information secret and not to disclose it to third parties without the prior written consent of the Disclosing Party. The Receiving Party undertakes to take all necessary measures to protect the Confidential Information from unauthorized access, use, copying, or disclosure, applying at least the same degree of care that it applies to protect its own confidential information of similar importance.

Спрощення та структурування юридичного тексту

Мета: Спростити та структурувати складний юридичний текст для ліпшого розуміння

Запит до ШІ: «Спрости і структуруй цей уривок, зробивши його зрозумілішим для пересічного читача, проте зберігаючи юридичний зміст»

Вихідний текст

Орендодавець, іменований надалі «Сторона 1», передає, а Орендар, іменований надалі «Сторона 2», приймає в строкове платне користування нежитлове приміщення загальною площею 150 (сто п'ятдесят) квадратних метрів, розташоване за адресою: м. Київ, вул. Шевченка, буд. 10, з метою розміщення офісу, на строк 3 (три) роки з моменту підписання Акту прийому-передачі приміщення, за умови своєчасного внесення орендних платежів, що складають 50 000 (п'ятдесят тисяч) гривень щомісячно, не пізніше 5 (п'ятого) числа поточного місяця, а також відшкодування витрат на комунальні послуги згідно з показниками лічильників, при цьому Сторона 2 зобов'язується використовувати приміщення виключно за цільовим призначенням, підтримувати його в належному стані, здійснювати поточний ремонт за власний рахунок та нести відповідальність за порушення умов даного Договору у вигляді штрафу в розмірі подвійної місячної орендної плати за кожен випадок порушення.

Очікуваний результат: структурований текст, без зміни суті, але спрощений для легшого сприйняття.

СУТЬ ДОГОВОРУ:

Орендодавець (Сторона 1) надає Орендарю (Сторона 2) приміщення в оренду.

ДЕТАЛІ ПРИМІЩЕННЯ:

- Тип: нежитлове приміщення
- Площа: 150 кв.м
- Адреса: м. Київ, вул. Шевченка, буд. 10
- Призначення: офіс

УМОВИ ОРЕНДИ:

1. Термін: 3 роки (починається з моменту підписання Акту прийому-передачі)
2. Оплата:
 - Сума: 50 000 гривень на місяць
 - Термін оплати: до 5-го числа кожного місяця
 - Додатково: оплата комунальних послуг за показниками лічильників

ОБОВ'ЯЗКИ ОРЕНДАРЯ:

1. Використовувати приміщення тільки як офіс
2. Підтримувати приміщення в належному стані
3. Здійснювати поточний ремонт власним коштом

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ:

За порушення умов договору - штраф у розмірі подвійної місячної орендної плати (100 000 грн) за кожне порушення.

Примітка щодо створення матеріалів:

Значна частина цього розділу була створена у співпраці з мовною моделлю Claude.ai від Anthropic. ШІ використовувався для початкового розкриття тез, формування структури матеріалу та редакційної вичитки тексту.

Водночас кожне твердження, рекомендація та теза були ретельно перевірені автором на відповідність актуальним юридичним практикам, чинному законодавству та сучасним освітнім підходам. Автор особисто верифікував усю інформацію та адаптував матеріали для українського контексту, забезпечуючи їхню точність та релевантність.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. "What to Expect in 2025: AI Legal Tech and Regulation (65 Expert Predictions)" (2024). The National Law Review.
<https://natlawreview.com/article/what-expect-2025-ai-legal-tech-and-regulation-65-expert-predictions>
2. "Use of Artificial Intelligence in Legal Practice" (2023). British Institute of International and Comparative Law.
https://www.biicl.org/documents/170_use_of_artificial_intelligence_in_legal_practice_final.pdf
3. "Generative AI in the Legal Sphere: Revolutionizing and Challenging Traditional Practices" (2024). Complete Legal Solutions.
<https://completelegal.us/2024/03/05/generative-ai-in-the-legal-sphere-revolutionizing-and-challenging-traditional-practices/>
4. "Штучний інтелект у правосудді" (2023-2024). Центр досліджень проблем верховенства права та публічних інтересів імені Станіслава Дністрянського.
<https://dc.org.ua/category/shtuchnyy-intelekt-u-pravosuddi>
5. "Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри" (2024). Міністерство цифрової трансформації України.
<https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf>
6. Ухвала Верховного Суду у складі суддів судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 08.02.2024 р., № 925/200/22.
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>
7. "High-level summary of the AI Act" (2024). Artificial Intelligence Act EU.
<https://artificialintelligenceact.eu/high-level-summary/>
8. "The AI Act Explorer" (2024). Artificial Intelligence Act EU.
<https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/>
9. "Маркування ШІ-згенерованого контенту: як уряди та компанії посилюють прозорість використання штучного інтелекту в медіа та соцмережах" (2024). Digital Security Lab Ukraine.
<https://dslua.org/publications/markuvannia-shi-zghenerovanoho-kontentu-iak-uriady-ta-kompanii-posyliuiut-prozorist-vykorystannia-shtuchnoho-intelektu-v-media-ta-sotsmerezakh/>
10. "Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони" (2024). Українська Гельсінська спілка з прав людини.
https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf

ТЕМА 13. ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ЦИМ ПОСІБНИКОМ?

Цей посібник створено як гнучкий інструментарій для організації навчального процесу. Ми розуміємо, що кожна група студентів особлива, і кожний викладач має свій підхід до викладання. Тому замість того, щоб давати чіткі інструкції, ми пропонуємо набір інструментів та пояснюємо, як їх можна використовувати в різних ситуаціях.

1. КОРИСНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Інструменти для візуалізації та демонстрацій

Excalidraw та подібні онлайн-дошки. Ці інструменти особливо корисні для візуалізації складних юридичних концепцій та процесів. Напр., ви можете створити інтерактивну схему проходження справи через судові інстанції, де кожний етап має свої особливості та документи. Студенти можуть колективно працювати над такою схемою, додаючи свої приклади та коментарі.

Mentimeter для інтерактивних презентацій. За допомогою Mentimeter ви можете створювати інтерактивні опитування прямо під час лекції. Це чудово працює для:

1. Перевірки розуміння матеріалу в реальному часі.
2. Збору думок щодо етичних дилем у праві.
3. Проведення швидких тестів на знання термінології.
4. Візуалізації статистики та трендів у відповідях студентів.

Canva для створення навчальних матеріалів. Цей інструмент дозволяє легко створювати професійні навчальні матеріали:

1. Інфографіки для пояснення складних юридичних процедур.
2. Шаблони для оформлення юридичних документів.
3. Візуальні конспекти лекцій.
4. Презентації для різних тем курсу.

Інструменти для організації групової роботи

Trello для управління проєктами Допомагає організувати групову роботу студентів над проєктами:

1. Створення дошок для кожної команди.
2. Відстеження прогресу виконання завдань.
3. Встановлення дедлайнів та призначення відповідальних.
4. Зберігання важливих посилань та документів.

Discord або Slack для комунікації Ці платформи можуть стати центральним місцем для спілкування:

1. Створення окремих каналів для різних тем чи проєктів.
2. Швидкі консультації та відповіді на запитання.
3. Обмін корисними матеріалами.
4. Проведення онлайн-консультацій.

Інструменти для оцінювання та зворотного зв'язку

Google Forms з автоматичною перевіркою. Дозволяє створювати різноманітні форми оцінювання:

1. Автоматичні тести з різними типами питань.
2. Форми для пірингового оцінювання.
3. Збір відгуків про курс.
4. Самооцінювання студентів.

Kahoot або Quizizz для ігрового тестування. Ці платформи додають елемент змагання та роблять перевірку знань захопливішою:

1. Створення вікторин з юридичної термінології.
2. Перевірка знання процедур та законодавства.
3. Розбір кейсів у форматі гри.
4. Командні змагання.

Інструменти для створення та зберігання контенту

Notion для організації матеріалів курсу. Дозволяє створити добре структуровану базу знань:

1. Зберігання всіх матеріалів курсу в одному місці.
2. Створення інтерактивних конспектів.
3. Організація бібліотеки кейсів.
4. Спільне редагування документів.

OBS Studio для запису лекцій. Безплатний інструмент для створення якісних навчальних відео:

1. Запис лекцій з презентаціями.
2. Створення скрінкастів для демонстрації роботи з юридичними базами даних.
3. Запис розбору кейсів.
4. Створення коротких навчальних відео.

2. ВИКОРИСТАННЯ ШІ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

ШІ – це потужний інструмент, який може значно полегшити вашу роботу. Ось як його можна використовувати:

Створення навчальних кейсів. ШІ може допомогти згенерувати різноманітні сценарії для практичної роботи. Напр., ви можете створити кілька варіантів одного кейсу, змінюючи ключові параметри, щоб студенти могли практикуватися на різних ситуаціях.

Адаптація матеріалів. За допомогою ШІ ви можете швидко адаптувати навчальні матеріали під різні рівні підготовки студентів. Напр., спростити складний текст для початківців або додати більше деталей для просунутих студентів.

Перевірка робіт. ШІ може допомогти з первинною перевіркою робіт, виявленням помилок та наданням базового зворотного зв'язку. Проте пам'ятайте, що фінальна оцінка завжди має виставлятися викладачем.

Приклад 1: Аналіз документів з різних перспектив

Припустимо, ви хочете навчити студентів аналізувати договори оренди. Ось як можна створити серію взаємопов'язаних завдань:

1. Спочатку попросіть ШІ згенерувати базовий договір оренди з кількома навмисними неточностями. Напр.: «Створи договір оренди офісного приміщення на 2 сторінки. Додай 3–4 юридично некоректні формулювання та 2–3 двозначності у важливих умовах».
2. Далі створіть різні сценарії аналізу цього договору:
 - a. З точки зору орендаря: «Які ризики для орендаря містить цей договір?».
 - b. З позиції орендодавця: «Які умови договору потребують посилення для захисту інтересів орендодавця?».
 - c. Від імені правника: «Які положення договору потребують уточнення?».
3. Створіть ситуаційні завдання: «Через рік після підписання договору орендар хоче достроково припинити оренду через...» (і попросіть ШІ згенерувати 3-4 різні сценарії).

Приклад 2: Розвиток навичок юридичного письма

Для практики різних стилів юридичного письма можна створити таку послідовність завдань:

1. Оберіть базову юридичну ситуацію, напр.: «Створи опис конфлікту між двома компаніями щодо порушення умов постачання товару. Додай деталі щодо строків, сум, характеру порушення та спроб досудового врегулювання».
2. На основі цієї ситуації попросіть ШІ згенерувати завдання для написання:
 - a. листа-претензії;
 - b. позовної заяви;
 - c. медіаційної угоди;
 - d. пресрелізу про ситуацію.
3. Для кожного документа створіть критерії оцінювання: «Створи рубрику оцінювання листа-претензії за такими параметрами: структура, аргументація, стиль, дотримання формальних вимог».

Приклад 3: Комплексні кейси з етичними дилемами

Для розвитку критичного мислення створюйте багаторівневі кейси:

1. Базова ситуація: «Створи ситуацію, коли правник дізнається про потенційно неетичну поведінку клієнта, яка ще не переросла у правопорушення. Додай деталі про галузь бізнесу, потенційні наслідки та зацікавлені сторони».
2. Розвиток ситуації: Попросіть ШІ згенерувати 3-4 можливих розвитку подій, кожний із яких створює нові етичні виклики.
3. Альтернативні сценарії: «Зміни ситуацію так, щоб...» (і додайте різні варіанти, – напр., «залучити медіа», «додати міжнародний елемент» тощо).

Приклад 4: Міждисциплінарні завдання

Створюйте завдання, що поєднують різні галузі права та бізнесу:

1. Базовий сценарій: «Створи опис стартапу, який розробляє програмне забезпечення для медичних закладів. Додай деталі про тип даних, які обробляються, країни діяльності та плани розвитку».
2. Юридичний аналіз: Попросіть ШІ згенерувати завдання для аналізу:
 - a. Захисту персональних даних.
 - b. Ліцензування медичного ПЗ.
 - c. Інтелектуальної власності.
 - d. Корпоративної структури.
3. Практичні документи: Завдання з підготовки необхідних документів для різних аспектів діяльності.

Поради щодо генерації завдань

1. Починайте з простого базового сценарію і поступово додавайте ускладнення.
2. Створюйте варіації одного кейсу, змінюючи ключові параметри.
3. Враховуйте різні ускладнення для різних груп студентів.
4. Оновлюйте кейси, додаючи актуальні елементи та нові технології.
5. Створюйте завдання, які можна виконувати як індивідуально, так і в групах.

Використовуючи ці приклади як основу, ви можете створювати власні варіанти завдань, адаптуючи їх під конкретні навчальні цілі та рівень ваших студентів.

3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ (НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ 7 «ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ»)

Підхід до структури занять

Навчання письма та аргументації найліпше будувати за принципом «від простого до складного», де кожний наступний етап спирається на попередній досвід. Ось як можна організувати процес:

Початковий етап: Основи аргументації. Розпочніть із базових елементів аргументації. На цьому етапі студенти вчаться розпізнавати структуру аргументів у простих текстах. Працюйте з короткими документами, де чітко видно тезу, аргументи та висновки. Дайте студентам можливість практикуватись у:

1. Виявленні головної тези в тексті.
2. Знаходженні підтверджувальних аргументів.
3. Розрізненні факти та оцінювальні судження.
4. Визначенні логічних зв'язків між частинами тексту.

Середній етап: Побудова власних аргументів. Коли студенти освоїли базові принципи, переходьте до створення власних аргументованих текстів. На цьому етапі важливо працювати з:

1. Формулюванням чітких тез.
2. Підбором релевантних аргументів.
3. Структуруванням тексту.
4. Роботою з контраргументами.

Просунутий етап: Комплексна аргументація. На цьому етапі студенти вчаться працювати зі складними юридичними документами, де потрібно:

1. Вибудовувати складні ланцюжки аргументації.
2. Працювати з множинними джерелами.
3. Враховувати різні думки.
4. Створювати переконливі професійні тексти.

Методи групової роботи

Метод парного рецензування Організуйте роботу студентів у парах, де вони по черзі виступають авторами та рецензентами. Це дозволяє:

1. Розвивати навички критичного аналізу тексту.
2. Вчитися давати конструктивний зворотний зв'язок.
3. Бачити свій текст очима читача.
4. Переймати успішні прийоми колег.

Групові дебати з письмовою підготовкою. Комбінуйте усну та письмову аргументацію:

1. Спочатку студенти письмово готують свої аргументи.
2. Потім відбуваються групові дебати.
3. Після дебатів студенти допрацьовують свої тексти з урахуванням почутих контраргументів.
4. Завершується все письмовим аналізом проведених дебатів.

Командна робота над складними документами. Створіть умови для спільної роботи над великими юридичними документами:

1. Розподіліть ролі в команді (дослідники, конспектувальники, редактори).
2. Встановіть чіткі критерії для кожної частини роботи.
3. Організуйте регулярні обговорення прогресу.
4. Забезпечте механізми для узгодження різних частин документа.

Методи оцінювання

Поетапне оцінювання. Замість оцінювання лише фінального результату, впровадьте систему поетапного оцінювання:

1. Оцінка плану та структури аргументації.
2. Перевірка чернетки з детальними коментарями.
3. Оцінювання фінальної версії.
4. Самооцінка процесу роботи.

Критеріальне оцінювання. Опрацюйте чіткі рубрики для оцінювання різних аспектів роботи:

1. Логічність структури.
2. Переконливість аргументації.
3. Робота з джерелами.

4. Стиль та мова.
5. Технічне оформлення.

Формативне оцінювання. Впровадьте систему постійного зворотного зв'язку:

1. Регулярні індивідуальні консультації.
2. Письмові коментарі до робіт.
3. Групові обговорення типових помилок.
4. Можливість доопрацювання робіт після отримання зворотного зв'язку.

Специфічні вправи для розвитку навичок

Аналіз зразків. Працюйте з реальними юридичними документами:

1. Аналіз структури успішних документів.
2. Виявлення сильних аргументів.
3. Пошук можливостей для поліпшення.
4. Адаптація успішних прийомів.

Трансформація тексту. Давайте завдання на перетворення текстів:

1. З академічного стилю на популярний.
2. З емоційного на нейтральний.
3. З розлогого на лаконічний.
4. З неструктурованого на чітко організований.

Робота з контраргументами Розвивайте навички роботи з різними точками зору:

1. Пошук слабких місць в аргументації.
2. Формулювання контраргументів.
3. Створення системи аргументів та контраргументів.
4. Вибудовування збалансованої позиції.

Використання технологій

Інструменти для аналізу тексту. Використовуйте спеціальні програми для:

1. Перевірки логічної структури.
2. Аналізу зв'язності тексту.
3. Виявлення повторів та надлишковості.
4. Оцінки читабельності.

Платформи для колективної роботи. Організуйте спільну роботу через:

1. Документи з можливістю колективного редагування.
2. Системи контролю версій.
3. Платформи для обговорення та коментування.
4. Інструменти для відстеження змін.

Важливі принципи

1. Регулярність практики: навички юридичного аналізу, аргументації та письма розвиваються лише через постійну практику.
2. Конструктивний зворотний зв'язок: коментарі мають бути конкретними та спрямованими на поліпшення.
3. Поступове ускладнення: починайте з простих завдань і поступово переходьте до складніших.
4. Зв'язок з практикою: використовуйте реальні юридичні ситуації та документи.
5. Різноманітність форматів: комбінуйте різні види роботи для підтримки інтересу та розвитку різних аспектів навичок.

Академічна доброчесність

Встановіть чіткі правила щодо:

1. Цитування джерел та оформлення посилань.
2. Запозичень думок, ідей, рішень та концепцій.
3. Виконання самостійних робіт.
4. Співпраці між студентами.

Пам'ятайте, що всі ці інструменти є допоміжними засобами. Головна мета – забезпечити ефективне навчання та розвиток практичних навичок студентів. Експериментуйте з різними комбінаціями інструментів, щоб знайти те, що найліпше працює у вашому випадку.

Примітка щодо створення матеріалів:

Значна частина цього розділу була створена у співпраці з мовною моделлю Claude.ai від Anthropic. ШІ використовувався для початкового розкриття тез, формування структури матеріалу та редакційної вичитки тексту.

Водночас кожне твердження, рекомендація та теза були ретельно перевірені автором на відповідність актуальним юридичним практикам, чинному законодавству та сучасним освітнім підходам. Автор особисто верифікував усю інформацію та адаптував матеріали для українського контексту, забезпечуючи їхню точність та релевантність.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІНСТРУМЕНТИ

Andrew Huberman (youtube.com/@hubermanlab) - професор нейробіології пояснює як працює мозок, сон, навчання та гормони. Базує все на наукових дослідженнях, але розповідає просто і зрозуміло.

Benjamin Keep (youtube.com/@benjaminkeep) - експерт з навчання розбирає наукові дослідження про те, як краще вчитися.

Ethan Mollick. Twitter: [@emollick](https://twitter.com/emollick) Блог: [One Useful Thing](https://oneusefulthing.com) Професор Wharton School, досліджує як нові технології змінюють освіту та роботу. Він перетворює складні наукові дослідження на прості поради, які можна відразу використати. Особливо корисні його матеріали для викладачів, які хочуть розумно використовувати нові технології.

Excalidraw (excalidraw.com) - безкоштовна онлайн-дошка для малювання схем. Особливість - стиль "від руки", що робить діаграми більш живими. Можна працювати разом з іншими або без інтернету.

Mentimeter (mentimeter.com) - сервіс для створення живих презентацій. Дозволяє проводити опитування під час виступу та показувати результати одразу. Є безкоштовна версія з основними функціями.

Canva для освіти (canva.com/education) - безкоштовний інструмент для вчителів та студентів. Має готові шаблони для створення презентацій, плакатів та навчальних матеріалів.

Trello (trello.com) - допомагає керувати проєктами через дошки із завданнями. Схоже на стіну з стікерами, де можна переміщувати картки між списками.

Discord (discord.com) - платформа для спілкування голосом та текстом. Можна створювати окремі канали для різних тем та проводити відеозустрічі.

Slack (slack.com) - месенджер для робочих команд. Зручний для організації обговорень по темах та підключення інших корисних сервісів.

Google Forms (forms.google.com) - безкоштовний інструмент для створення тестів та опитувань. Автоматично перевіряє відповіді та збирає результати.

Kahoot (kahoot.com) - дозволяє перетворити тестування на гру. Учні відповідають на питання зі своїх телефонів, змагаючись у швидкості та точності.

Quizizz (quizizz.com) - схожий на Kahoot, але з можливістю давати домашні завдання. Додає ігрові елементи для підвищення мотивації.

Notion (notion.so) - універсальний інструмент для зберігання та організації інформації. Можна створювати конспекти, бази знань та працювати над документами разом.

OBS Studio (obsproject.com) - безкоштовна програма для запису відео та проведення онлайн-трансляцій. Підходить для створення відеоуроків.

ГЛОСАРІЙ

Автономне поняття – основний юридичний термін, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковим для застосування в усіх справах ЄСПЛ, незалежно від його значення та інтерпретації в національних правових системах держав-учасниць ЄКПЛ.

Аналогія закону (аналогія юридичних правил) – застосування для подолання прогалини юридичного правила, що регулює подібні за змістом правові відносини.

Аналогія права – застосування для подолання прогалини загальних, конституційних чи галузевих принципів права.

Аргумент – судження, за допомогою якого в процесі доведення встановлюється істинність тези.

Аудит юридичного правила – перевірка отриманого з джерела права юридичного правила на його застосовність до справи та чинність.

Буквальне (адекватне) тлумачення – тлумачення, в результаті якого зміст виведеного юридичного правила збігається з буквальним (дослівним) текстом джерела права.

Верховенство права (Rule of Law; у різних джерелах перекладається ще як «панування права», «правовладдя») – комплексний принцип права, що ґрунтується на загально визнаних правових цінностях, об'єднує загальні принципи права як засадничі вимоги до національної правової системи, правового регулювання, правотворчості, реалізації та застосування права і має на меті обмеження влади заради захисту прав людини.

Галюцинація – генерування ШІ на запит користувача переконливої, проте неточної чи взагалі вигаданої інформації.

Герменевтична модель юридичної аргументації – модель, що ґрунтується на досягненнях герменевтики (науки про розуміння смислу і тлумачення текстів), взаємозв'язку цілого з частинами, постійного руху думки «герменевтичним колом» від окремого (життєвих фактів, обставин) до загального (юридичних правил) і навпаки.

Дедуктивна модель юридичної аргументації – модель, що ґрунтується на логічному методі дедукції, тобто процесі виведення висновків із чинних юридичних правил: Якщо існує А (правова норма), то в ситуації Х можливе А-1 (правове рішення).

Доктрина «сталості юриспруденції» – судова доктрина багатьох правових систем романо-германської правової сім'ї, яка вимагає від судів дотримуватися сталої судової практики як важливого чинника єдності судової системи і національної правової системи загалом.

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається за особливою уніфікованою процедурою вищим представницьким органом держави або на загальнодержавному референдумі народом, має вищу юридичну силу й регулює на загальному рівні найважливіші суспільні відносини.

Зворотна (ретроактивна) дія нормативно-правового акта в часі – регулювання нормативно-правовим актом як правових відносин, що виникли після набрання ним чинності, так і тих, що виникли до цього моменту і продовжуються.

Звужене (звужувальне) тлумачення – тлумачення, в результаті якого зміст виведеного юридичного правила виявляється вузьким ніж буквальный текст джерела права.

Зрозуміле юридичне письмо (plain legal writing) – спосіб викладення правової інформації, який робить її доступною та зрозумілою для всіх читачів, незалежно від їхньої юридичної підготовки.

Індуктивна модель юридичної аргументації – модель, що ґрунтується на логічному методі індукції, тобто процесі формування загального висновку на основі аналізу конкретних фактів, життєвих обставин, соціальних умов та цінностей: Приймається рішення А, оскільки для цього існують певні аргументи: А1, А2...Ап.

Історичний метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою даних про історію (час, обставини) створення джерела права.

Канон тлумачення – принцип тлумачення юридичного правила.

Ключовий факт – юридично значущий факт справи, що є вирішальними для результату її розгляду, зумовлює відповідь на юридичне питання про те, чи застосовується право, що регулює спір, і якщо так, то як само.

Когерентна (цілісна) модель юридичної аргументації – модель, що ґрунтується на розумінні права не як замкненої статичної системи, а як процесу інтелектуальної кваліфікації, що базується на нагромаджених людством та юридичною практикою цінностях, принципах і підходах.

Колізія між юридичними правилами (юридична колізія) – суперечність (конфлікт) між кількома чинними юридичними правилами, що по-різному регулюють одні суспільні відносини (по-різному відповідають на юридичне питання, вирішують спір).

Концепція автономного тлумачення – концепція ЄСПЛ, згідно з якою Суд у своїй практиці з метою забезпечення її визначеності формулює автономні поняття (основні юридичні терміни, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковими для застосування в усіх справах Суду, незалежно від їх значення та інтерпретації в національних правових системах держав-учасниць ЄКПЛ).

Критичне читання – складова критичного мислення, цілями якої є розпізнати мету автора, зрозуміти тон і переконливі елементи, а також розпізнати упередженість.

Критичний аналіз – практика вивчення тексту, претензії чи аргументу та виявлення прихованих структур, зокрема таких як: юридичні та неправові питання; передумови та гіпотеза; фактичні, теоретичні та ідеологічні передумови; нерозкриті упередження та упередження та ін.

Методика «Крок за кроком» – німецька правнича доктринальна методика поетапного вирішення юридичних проблем у сфері приватного права.

Нерелевантний факт – факт, що збігається з подією, проте не має відношення до справи і тому не впливає на її результат.

Нормативно-правовий акт – офіційний документ, що приймається (видається) уповноваженим суб'єктом правотворчості в уніфікованій формі та за спеціальною процедурою, призначенням якого є офіційне закріплення норм права.

Об'єктивний юридичний аналіз – процес вивчення і тлумачення правових текстів та ситуацій без упередження або суб'єктивної інтерпретації.

Обов'язкове юридичне джерело – джерело, в якому офіційно закріплюються обов'язкові юридичні правила (передусім норми права).

Переконливий юридичний аналіз – аналіз, що спрямований на переконання аудиторії у прийнятті певної інтерпретації або бажаного варіанта застосування права.

Порівняльно-правовий метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою його порівняння з правилами регулювання аналогічних правових відносин в інших національних та наднаціональних правових системах.

Правниче дослідження (в аспекті юридичного аналізу) – діяльність, спрямована на збирання правової інформації з різних джерел для прийняття об'ґрунтованих рішень у правовій сфері.

Правова визначеність (legal certainty; у різних джерелах перекладається ще як «юридична визначеність», «правова певність») — загальний принцип права і вимога верховенства права, що передбачає доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом; крім іншого, обумовлює стабільність та єдність судової практики, можливість відступу судом від своєї попередньої позиції лише за наявності вагомих підстав.

Правова доктрина – визнана юридичною спільнотою та в її особі правовою системою впливова правова теорія, створена авторитетними правниками минулого й сучасності та закріплена в наукових працях, мотивувальних частинах рішень КСУ та загальних судів вищих інстанцій тощо.

Правова позиція ВС – висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові ВС (касаційного суду у складі ВС, Великої Палати ВС), який є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, і має враховуватися іншими судами при застосуванні таких норм права.

Принцип єдності судової практики – необхідна складова вимоги правової визначеності, яка полягає у забезпеченні однакового правозастосування в судочинстві, що сприяє передбачуваності результату вирішення спорів між учасниками судового процесу.

Прогалина у правовому регулюванні – відсутність у чинних джерелах права юридичних правил, необхідних і достатніх для врегулювання суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового регулювання (в аспекті юридичного аналізу справи – для відповіді на юридичне питання, вирішення спору).

Прогнозувальне (передбачувальне) письмо – синтезування норм права та інших юридичних правил із фактичними обставинами для аналізу конкретної життєвої ситуації та прогнозування ймовірного результату.

Проста мова – спілкування, де формулювання, структура та оформлення настільки чіткі, що читачі можуть легко знайти, зрозуміти та використати надану інформацію.

Розширене (розширювальне) тлумачення – тлумачення, в результаті якого зміст виведеного юридичного правила виявляється ширшим ніж буквальный текст джерела права.

Системний метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила виходячи з розуміння права як цілісної системи норм і принципів (law as integrity), за допомогою його зіставлення з іншими юридичними правилами (передусім тими, що закріплені в цьому ж джерелі права, оскільки воно є цілісним системним текстом), а також із принципами права, визначення зв'язків між ними, їх взаємообумовленості.

Спеціально-юридичний метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою спеціальних юридичних знань із загальної теорії права і галузевих дисциплін.

Стандарт доказування – спеціальне правило, якими суд має керуватися при оцінці доказів.

Субсидіарне (переконливе, авторитетне) юридичне джерело – джерело, в якому не закріплюються обов'язкові юридичні правила, а містяться авторитетні правила їх тлумачення, реалізації та застосування.

Судова практика – усталена практика однакового вирішення судами певних справ, однакового застосування певних норм матеріального і процесуального права, яке визначається судами вищих інстанцій як зразок, еталон шляхом ухвалення відповідних рішень у конкретних справах.

Телеологічний (цільовий) метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою виявлення мети його створення і співвіднесення цієї мети з текстом юридичного джерела.

Тлумачення (інтерпретація) юридичного правила – з'ясування для себе змісту юридичного правила, а також у певних випадках роз'яснення його змісту іншим зацікавленим особам.

Топ – місце знаходження аргументів, точка зору для переконання у правильності своєї думки, первинний посил.

Факт – інформація про певну річ, дію, подію чи обставину.

Факт на задньому плані – довідковий факт, що надає інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти контекст справи, допомагає побачити (уявити) загальну картину події, в якій відбувалися ключові факти.

Фактичний висновок – висновок, виведений із фактів логічним шляхом.

Філологічний (лексичний, граматичний) метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила за допомогою філологічних знань (граматики, лексики, пунктуації) шляхом ретельного мовного опрацювання тексту джерела права, аналізу слів, словосполучень, речень.

Функціональний метод тлумачення – з'ясування змісту юридичного правила, виходячи з мети її застосування, використання для цілей відповіді на конкретне юридичне питання, вирішення конкретної юридичної справи.

Юридична аргументація – інтелектуальна юридична діяльність, що спрямована на обґрунтування чи спростування істинності правових положень за допомогою переконливих юридичних аргументів, доказів щодо правильності розв’язання спірного питання саме запропонованим шляхом, розуміння тексту певної норми, поширення її дії на конкретні відносини з метою настання юридичних наслідків.

Юридична мова – офіційна стандартизована мова, що використовується в юридичних джерелах і характеризується спеціальною юридичною термінологією.

Юридичне джерело (джерело права) – визнане певною національною правовою системою джерело, в якому містяться юридичні правила (одне чи кілька) і з якого їх бере правник для отримання відповіді на юридичне питання (вирішення юридичної справи).

Юридичне мислення – інтелектуальна діяльність, яка полягає у використанні юридичних засобів під час розв’язання юридичних задач.

Юридичне письмо – будь-яке письмо в межах правничої професії, яке має на меті чітко, лаконічно і точно передати інформацію правового характеру іншим зацікавленим особам (замовникові юридичних послуг, клієнтові адвоката, суду, учасникам судового провадження тощо).

Юридичне питання – породжене, зумовлене юридичним спором питання, на яке треба відповісти для того, щоб вирішити юридичну справу.

Юридичне правило – (1) обов’язкове чи рекомендоване правило регулювання правових відносин, накладання якого на юридично значущі факти справи дає можливість відповісти на юридичне питання; (2) правило тлумачення, реалізації чи застосування юридичних правил, зокрема вирішення складних випадків (подолання юридичних колізій та прогалин у правовому регулюванні).

Юридичний аналіз – інтелектуальний процес дослідження правником (адвокатом, прокурором, суддею та ін.) обставин справи, формулювання юридичного питання, виокремлення юридично значущих фактів, пошуку юридичних правил у джерелах права, аудиту і тлумачення цих правил, їх накладання на юридично значущі факти і формування відповіді на юридичне питання (юридичного висновку).

Юридичний висновок (Legal Opinion) – судження, яке формулює правник, аналізуючи певне юридичне питання або ситуацію, надає цьому правову оцінку і формулює пораду/спосіб розв’язання зазначеної проблеми; це підсумок юридичного аналізу, який надає чітку та обґрунтовану відповідь на юридичне питання.

Юридичний дизайн – послідовний процес мислення та практичний набір інструментів, які дозволяють фахівцям у галузі права цілеспрямовано розробляти юридичні продукти, послуги та системи, які роблять юридичні тексти більш людськими, доступними та зрозумілими, забезпечують створення грамотних, візуально привабливих та легких для читання юридичних документів.

Юридичний термін – слово або словосполучення, яке має чітко визначене правове значення і використовується для опису правових реалій та понять; є основним елементом юридичної мови.

Юридично значущий факт – факт, що породжує, змінює чи припиняє спірні правові відносини, які є предметом юридичного аналізу справи.

IRAC – методика юридичної аргументації й аналізу загалом, аналітичний процес структурування юридичного мислення з метою отримання відповіді на юридичне питання (вирішення справи); аббревіатура, що означає «Питання», «Правило», «Аналіз / Застосування» та «Висновок»; акронім (**I**ssue, **R**ule, **A**nalysis / **A**pplication, **C**onclusion), який використовується для позначення цього аналітичного процесу.

РЕКОМЕНДОВАНІ НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА

1. Афанасьєва М.В. Правова аргументація та юридичне письмо: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. Харків: Право, 2017.
3. Головатий С. Щодо мови правничої: студії, зібране, словники, документи. Київ: Наш Формат, 2024.
4. Загальна теорія права: підручник. О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін., за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2021.
5. Загальна теорія права. За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015.
6. Зінссер В. Як писати добре. Класичний посібник зі створення неklasичних текстів. Пер. з англ. Д. Кожедуб. 5-те вид. Київ: Наш Формат, 2024.
7. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. 3-тє вид. Київ, 2016.
8. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021.
9. Циппеліус Р. Юридична методологія. Пер. з нім., адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнута. Київ: Реферат, 2004.
10. Юридичні інновації та стартапи: підручник для правників. За заг. ред. В. Пряміцина. Київ, 2024.
11. Meyer P.N. Storytelling for Lawyers. Oxford University Press, 2014.
12. Putman W.H. Legal Analysis and Writing. 3rd Ed. Delmar Cengage Learning, 2009.